EGYRŐL-MÁSRÓL

— UJABB EMLÉKEIM —

IRTA

GRÓF TELEKI SÁNDOR.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST
RÉVAI TESTVÉREK KIADÁSA.
1882.

JÓKAINAK

— AZ IRÓNAK —

TŐLED TANULTAM, — LEGYEN A TIED.

RÉGI BARÁTOD

TELEKI SÁNDOR.

Levél Csukássi Józsefhez.

Tisztelt Uram!

Ön szives volt „**Emlékeim**“ folytatását sajtó alá rendezni. Fogadja érte elismerő köszönetemet.

Az első kötet elején bevallottam, hogy nem tudok **kotából** irni, s hogy **naturalista** vagyok.

Azóta tanultam egy kevés **kotát** s meglehet, hogy ezáltal természetes zamatjából vesztett iratom.

A legvénebb czigány is naponta vénül, s a példaszó azt mondja: a vén czigány minden nap felejt egy notát.

Fájdalom én is érzem, hogy vénülök! Isten Önnel, szivvel üdvözli

Koltón (Nagy-Bánya mellett) 1881. szeptember.

Teleki Sándor.

HUGO VIKTORRÓL.

EMLÉKEZÉS.

Századunk legnagyobb költőjének nyolczvanadik születésnapját ünnepli ma az emberiség; a gondolkodó fők a lángelmének viszik hódolatukat.

Én is eljövök parányiságomban, egy homokszemet rakni le az elismerés e nagy monumentomához, azzal a tudattal, hogy a nagy tenger is kis cseppekből képződik. Midőn a hála érzetének egy levelét tűzzük a dicsőség koszorujába: ékitjük azt: s becsületesen és emberségesen cselekszünk.

*

A rém-uralomnak — történjék az bárhol, — sajátságos természete, hogy a szörnyüt a

nevetségessel vegyiti; tragédiája egyszersmind bohózat; Falstaff hasára üt Hamletnek s azt mondja; „oda se neki, komám! hadd busuljon a ló, elég nagy a feje.“ Nyavalyája a hatalomnak egy folytonos kinos, irtózatos, görcsös nevetés.

Teleki Blankát elfogták, sok mindennel vádolták, ágyukat, a szent István koronáját és palástját keresték házában, ásattak a pálfalvi kertben, s különösen azzal gyanusiták, hogy ezrekben küldi ki a pénzt külföldre az emigránsoknak.

Kötél és ón terhe alatt volt tiltva velünk, politikai bélpoklosokkal, érintkezni. Én Malvieux pesti bankár utján kaptam a segélyt, melyet jó anyám magától megvont. Egy nap valamelyik becsületes hivatalnok a policiára osont s titokszerü, fontos pofával jelenté, hogy számomra pénzt küld anyám. A kedves rendőrfőnök két szaglár *ember-pincsert* kivág a falkából s rá nyomolja Malvieuxre, hogy hajtsanak nyomon. Malvieuxnek az volt a szerencséje, hogy a küldött összeget még nem vette könyvbe, a tényt eltagadta s megszabadult a becsukástól; de a további érintkezést anyámmal félbeszakitotta. Jó anyám levélben, mely rejtett utakon jutott hozzám, tudatta, hogy darab ideig nem küldheti meg illetékemet; én köszönettel

biztositottam, hogy nincs is szükségem rá, mert élhető állapotban vagyok. Ugy is; volt aranyórám, nehéz aranylánczczal, voltak gyűrüim, kevés ezüstnemüm, nyáron téli bundám, s ezek kéjutazást tettek a „három golyóbis"-os zálogházba. De ha az ember mindig vesz és soha sem tesz, kifogy a munició; igy jártam én is; a sorrend a fehérnemüre is került, s végre legkedvesebb portékámra, egy arany Szent-György talizmán éremre, melyet gyermekkoromban édes apám akasztott a nyakamba.

A szerelmes ember a holdvilágot nézi és sohajtoz; az éhes megáll az élelmiszerek kirakata előtt, vagy a Laczi-konyhát szagolja; a költő a természetet bámulja s rímbe szedi; a képzőművész tanulmányozza a körvonalakat, a távlatot, a szinek vegyületét; a zenész ellesi az éneklő madarak csiripolását, a tenger mormogását, az ég menydörgését s a zivatar sivitását; a szinész keresi a jelleget, egy éhenkórász csirkefogót elbámul s azt mondja magának: „ejnye, de isteni pofa!" az orvos kimegy a temetőbe s örvend kartársai alkotásán; a fiskális szeretné összeveszíteni a gönczöl-szekerét a fias-tyúkkal, mert tán ebből neki is jutna egy kis *sáp*; — s igy csillapitja éhségét.

Én a jersey-i kikötőbe mentem sétálni és elmélkedni a *temperence societék* fölött.

Szép sima volt a tenger, az ég kaczéran nézte magát a föld e koloszszális tükrében, a tenger madarai vizszintjén szedik élelmünket; mint a mezők liliomairól, róluk is gondoskodott az Ur.

A franczia számüzött láthatta hazája partjait; az olasz hazamehetett volna a sós vizen; csak a lengyelnek és a magyarnak hazáját zárta el az ellenséges idegen föld. Jaj, hogy vágytam haza!

„Eh heu! quod domino
Non licet ire tuo.“

*

A kikötő lépcsőjének gránit-fokozatára ültem; a tenger dagálya lábamig jött, s visszamentével gondolataimat küldtem haza, a martyr hazába; de hát mi egy könycsepp az elnyomatás tengerében?

Felálltam és tovább ballagtam. Egy épület előtt büz üté meg orromat; kiváncsi lettem megtudni, honnan ez *assa foetida* illat; egy munkás bicskáról falta reggelijét a gyár előtti lóczán.

— Miféle gyár ez itt, uram? — kérdém.

— Az Asplet Fülöp fagyúgyertya és szappanfőző gyára. Meg akarja ön nézni? — kérdé szives előzékenységgel.

Annyi dolgom sem volt, mint most némely tanfelügyelőnek, s örvendtem, hogy agyonüthetem az unalom egy pár óráját.

— Szivesen, nagyon köszönöm.

— Menjünk, — mondá, s bevezetett a gyárba.

Nem akarom tisztelt olvasóimat a fagyúgyertyamártás és szappanfőzés nemes, de szagos mesterségére megtanitani, azért csupán egy terem vázlatát adom. Ha Zola Emil tollával birnék, képmását festhetném a hires „*Assomoir*“ mosóházának; de hát nem telik tőlem.

A födélzet *mansarde*-teremnek volt épitve; hosszú, széles műhely, hová nagy felvonó gépen hurzták fel az öntött fagyúgyertya-készletet, melyet deszkaládákba pakoltak Amerika számára. A bűz nagyon kellemetlen volt, mert az alsó osztályból az olvasztott fagyú gőzének szaga mind ide emelkedett, s olyan sürü volt, hogy késsel lehetett volna vágni.

— Mennyi napi bért kap ön? — kérdém egy munkástól.

— Két frankot, — felelte.

— S a napi munka hány óra?

— Reggel nyolcztól esti nyolczig, délben egy órai pihenés, délután, ugy estefelé fél óra.

Köszöntem és távoztam.

*

Asplet Fülöp fűszerkereskedő, fagyúgyertyagyáros és szappanfőző urat igen jól ismertem; derék, jó, becsületes ember volt s minket menekülteket szeretett. Egyenesen hozzá mentem. Asztalnál ült családjával s rögtön megkínált egy findzsa théával. Elfogadtam.

— Asplet ur, egy kéréssel jövök önhöz.

— Mivel szolgálhatok?

— Ideiglenesen meg vagyok szorulva, mesterséget nem tudok, csakis annyi adósságot csinálok, a mennyit tudok fizetni, kéregetni röstelek s a tányérnyalást utálom. Legyen szives, vegyen be engemet és a legényemet gyárába.

— Minek? — kérdé bámulva.

— A pakoló-terembe. Ketten négy frankot naponként megszerzünk s ezzel szegényesen kijövünk mindaddig, mig hazulról pénzt küldhetnek.

— Uram! — mondá egész szivességgel, — én önnek előlegezni fogok, majd visszafizetheti.

— Köszönöm, de nem fogadhatom el. Engedje meg nekem ezt a hóbortomat.

Beleegyezett s én hüségesen eljártam a gyárba, szegény Lajos legényemmel; pakoltuk a gyertyát Amerika számára s minden szombaton pontosan kifizettek.

Pár hét multával azt mondja Asplet ur:

— Ön, uram, ezután a pakoló-terem munkásaira fog felügyelni, a ládák számait följegyzi és ellenőrzi, hogy a mértéket megüssék, s ezért naponként öt frankot adok. Legényét leteszem az olvasztók közé három frank napi dijjal.

Megköszöntem s folytattam a munkát.

*

Egy napon, dél-időtájt, lehivnak a gyárból, Charles Hugo hivatott.

— Hát te mit csinálsz itt? — kérdé.

— Parfümirozom magat.

— Apám kéret, jőjj el hozzá ma este.

— Nyolcz után ott leszek.

A Hugo Victor dolgozó szobájába vezetett.

— Ön az Asplet gyárában dolgozik? — kérdé.

— Ott.

— Mennyi pénzt kap ön havonként hazulról? Bocsásson meg ez indiskrét kérdésért.

— Öt-hatszáz frankot havonként; de ez soha sem annyi, mert az agio nagyon nagy.

— Egy kérésem van önhöz, ugy-e bár megteszi?

— Önért mindent.

— Annyi pénzem nincsen, hogy önnek

négyszáz frankot ajándékozzak havonként. Tudom, — ugy sem fogadná el, de kölcsön adhatok, a mikor megérkezik a pénze, visszafizeti. Charles vagy François a kölcsönt minden hó első napján elviszi.

Megköszöntem.

*

Vass Samunak megengedték, hogy Kaliforniából haza menjen dolgait rendezni. Pénze volt s az kapós volt akkor is, mint ma is, — kenhette a kereket. Haza jöhetése engedélyét kaliforniai aranynyal szegélyezte, s bejutott a Bach uram birodalmába.

Jó anyám pénzt küldött általa, — Londonban találkoztam vele s a küldött összeget átadta.

Jerseybe visszajövet siettem tartozásomat hálával visszafizetni.

— Ne adja ön meg most az egész összeget, váltsa ki a zálogházból holmiját, a többit részletekben lefizeti, én várhatok; s jövendőben is a legszivesebben szolgálok önnek; menjünk vacsorálni.

*

Jóltevőm, a világ legnagyobb költője, ma üli nyolczvanadik születése napját, s én e távsürgönyt küldtem neki:

À Victor Hugo à Paris.

„Devant vos quatre-vingts ans mes soixante ans s'linclinent avec respect, ma petitesse devant votre grandeur. Mon amitié fidéle vous souhaite le bonheur. Votre ancien compagnon d'exil,

Le Colonel Sándor Teleki.

*

Nyolczvan éve előtt tisztelettel hajol meg az én hatvan évem; kicsinységem az ön nagysága előtt; Ön iránti szeretetem boldogságát óhajtja, — régi számüzött társa.

EGY KARÁCSONY ESTÉJE HUGO VIKTORNÁL.

Gyönyörü szép téli nap volt. Az ég szürkesége sötét kékbe változott, a fellegek oszlottak s eltüntek az ég menyezetéről. Keletről a nap kibujt a tengerből s tiszta volt a sósvizfürdő után. Az apály kezdődött s lassan távozott a partoktól, maga után hagyva a *vareket*, melyet a gyerekek szedegettek össze a homokon s nagy két kerekü szekereken vontattak, a szomszéd földeket trágyázni vele. E tengeri növény teszi termékenynyé Jersey sziget szántóföldjeit; a tenger apálya munkatársa a jerseyi földmivelőnek, mert midőn távozik, a dagály szaggatta sziklákon termett növényeket ott hagyja. A távolban egy-egy nagy hajó vitorlái látszottak, egy-egy gőzös füstpántlikája

követte a hajót, s ment utána, mint óriási sárkány. A közelben apró kis halász-bárkák lebegtek fehér sirályoktól követve. Eszembe jutott a franczia gyermek-ének:

— Maman! les petits bateaux
Qui vont sur l'eau
Ont-ils des jambes?
Oui, mon petit beta,
S'il n'en avaient pas,
Ils ne marcheraint pas! —

Orbán Balázs nálam lakott; bementem szobájába. Kényelmesen hevert ágyában.

— Talpra magyar! Az idő gyönyörü, indul a *verbunk!* Holnapután karácsony, lőni kell valamit. Hugoék meghittak vacsorára, üres kézzel nem megyünk, ugy-e?

Balázs felszeszpelődött, puskáját vállára akasztotta, megraktam tarisznyáját elemozsiával s elindultunk.

St. Clement-on túl találjuk Filliont — a pilotot — nekem igen jó emberemet; kezet szoritunk s jó reggelt kivánunk egymásnak.

— Hova, Fillion ur, hova?

— Kimegyek egy kis szerencsét próbálni az ünnepekre; a tenger lapos, az idő szép, ilyenkor fenn jár a hal, tán akad valami. Derbichere s az egyik fiam várnak a bárkán, jöjjenek az urak is velem, tegnap láttam egy

csapat hattyut, mindenesetre többet lőnek a vizen, mint a szárazon; van e golyójuk?

— Nincsen.

— Ez baj, na de semmi, lesz Derbicherenek; ő soha sem hagyja el a puskáját, aztán csakis golyóval lő.

A bárkán valánk s golyó is volt.

Sima tengeren, alant járó széllel, sebesen haladtunk. Hálót vetettünk s jól fogott: minden huzásra egy csomó hal. A puskákat félre tettük s neki türköztünk a háló kötelének.

— Fillion ur! hátha a *paternoster* felé tartanánk: a közbeeső sziklánál a *kis ördög* körül a viz most nem több egy méternél, ha *turbot* nem, de *homárt* kapunk. Aztán a *szarvaságon* ebédelhetünk, s kivehetjük a horgas kötelet; hal van elég a horgokra.

— Csakhogy ha megfordul a szél, belevisz a folyamba. St. Malóig meg nem állunk.

— Oda meg én nem vágyom.

— Tudom, — mondá nevetve Derbichere — ingyen szállást kapna az ezredes ur, s nem tartanák kalácscsal karácsonyra. De bizza én rám; a szél földnek fordul, hat evező-lapátunk van, és öten vagyunk, még a Noé bárkáját is kirudalnám a folyamból.

Fillion felállt, mutató-ujját megnyálazta, kitartá a szélnek s körül nézett.

— Mehetünk — mondá s egyet forditott a kormányon. Derbichere eresztett a vitorlán, a szél fogott, a bárka viznek dőlt és sebesen hasitottunk a *Paternoster* felé.

— Be a vitorlákkal, itt a viz fél méter!

Evezőket vettünk, s a *Szarvaságon* kikötöttünk.

— Most már én mondok egyet — szólt Fillion, — le a nadrággal, nincsen hideg. Még ebéd előtt tegyünk egy huzást az ezredes szerencséjére; itt régen nem halászott senki, ugy látom.

— De hát azt honnan látja? — kérdém kiváncsian.

— Először onnét, hogy ezeket a szép *nakerákat* (igen jóizü nagy csiga, egy neme az osztrigának) nem hagyták volna itt, aztán a *varek* nincsen letaposva, s az a fészek is üres lenne, mert ha a *fregát* madarat fészkében háborgatják, az többé soha vissza nem megy.

— Már most értem.

E pillanatban sivitva, rémülten repült ki egy *fregát* a fészkéből.

— Ez az apjok, — mondá Fillion.

— Honnan tudja?

— Az anyjok másképen sivit.

Bevetettük a hálót, s egy gyönyörü nagy turbot fogtunk ki; bámulva néztük s nagy örömmel.

Fillion felhasitá, kimosta, szépen kitakaritotta.

— Ezt az ezredes urnak karácsony estéjére; ennél vastagabbat még nem fogtam' pedig már vagy ötven éve halászok.

— Hány éves, Fillion ur? kérdém tőle.

— Ötvenöt.

— Öt éves korában már halászott?

— Négy éves koromban Newfoundlandban voltam tokhalra; — apám elvitte egész családját; anyámmal sóztunk és szárítottuk a stockfischt.

— Hanem...a halat köszönöm, de nem fogadhatom el.

— És ugyan miért nem? — kérdé a pilot.

— Igen drága ajándék.

— Csakis annyi fáradsággal huztuk ki ezt a halat, mintha üresen huztuk volna a hálót. Emlékezzék vissza: a mult tavaszszal a *Samares-cottage* előtt megbokrosodott a lovam. Nem akart huzni; én egyedül voltam. Toltam a megrakott szekeret, de nem birtam. — Önök a kertben dolgoztak; az öreg *excellenciás* ur

(*Mészáros Lázárt* hitták igy, nagy boszuságára) megfogta a lovat, s vezette, az ezredes ur emelte a szekeret, az a kis mérges ur (*Beöthy Ödön*) káromkodott s esernyőjével a lovat verte; kivergődtünk, elkisértek majdnem házáig, s nem volt semmi baj. S már most, ha én azt mondtam volna, hogy ilyen nagy uraktól nem fogadom el a szolgálatot, — ugyan mit mondott volna az ur?

— Köszönöm a leczkét; köszönöm a halat; nem mondtam semmit.

A szikla tetejére telepedtünk, jóizüen ebédeltünk s a dagálylyal visszatértünk; még aznap elküldtem a halat Hugo Viktornénak.

Az időben Jersey volt a száműzöttek fészke; szabad földön szabad emberek valánk: a hatalmasok karja akkor még nem ért el odáig; szabad volt a szó, szabad a gondolat, s arról a szikláról szabadon hirdettük az eljövendő napot, melyről meg valánk győződve, hogy a miénk lesz, mint a miénk most is a jövendő.

Egy fénysugár világitá a hazátlanok körét, s e világosság ragyogó volt, mert eszméket szikrázott, s elvekben lángolt.

A világ legnagyobb költője hirdette az

igét, mely testté vált a franczia köztársaságban. Miért hogy Petőfi nem lehetett velünk?!

A franczia, olasz, lengyel, magyar menekültek szivesen látott vendégei voltak a költőnek, kit Hugo Victornak nevez a *halhatatlanság*.

Karácsony előestéjére meghitt bennünket, kik gyakrabban és közelebbről érintkeztünk vele; én fiainak jó barátja voltam, s mindennapos a háznál.

St. Hellier város és St. Clement falu közt, a nagy út mellett, mindjárt a tengerparton volt egy emeletes ház, melyet *Marine-terrasnak* hittak; ebben lakott a nagy költő családjával és Vacquerievel, kit épen ugy szeretett, mint saját gyermekét.

Szerényen és egyszerüen éltek; fényt csakis a társalgásban üztek, ebben aztán a luxus ázsiai volt.

A ház angol kényelemmel volt beosztva és butorozva. Az ebédlőhez üvegház volt ragasztva, melyből fényképészeti műhelyt rögtönöztek. Károly, az idősb fiu és Vacquerie szenvedélylyel üzték ezt a mesterséget, mely abban az időben még nem volt müvészet. —

Ez a terem volt a család rendes tartózkodási helye, s ha többen voltunk, itt étkeztünk.

Karácsony estéjét itt ünnepeltük. — Szeretnék photographiát adni ez estélyről, de semmi sem nehezebb, mint egyszerüen és hün leirni valamit, kivált ha egy tárczaczikk keretébe kell szoritani. — Megkisértem; ha nem sikerül, olvasóm vallja kárát.

Utrechti vörös bársony-pamlagon ül a háziasszony, piczinyke kis lábait a kandalló kőszéntüze mellett melegiti. Kisded, kövér alak, gyönyörü római arczczal, sürü hollófekete kondor hajjal, melyet hosszu fürtökben visel; meghajlott, vékony sasorr, ragyogó bogárszemek, kis száj, szép fehér, rendes fogakkal s majdnem túlságosan kis kezek. Mellette leánya: Adele; magas, vékony, sugár termet, képmása anyjának, gyémánt-kiadásban.

A kandalló mellett két öreg ur társalgott a nőkkel: Mészáros Lázár, Magyarország volt hadügyminisztere a nagy napok alatt, és Schoelcher a *négerszabaditó*, a franczia kolóniák népképviselője, a legjellemesebb, a legbátrabb emberek egyike, kit ismertem.

Jellemzésül egy rövid történetet beszélek el életéből.

A deczember 2-diki államcsiny alkalmával egy barikád tetején állt fegyvertelenül, s kezében tartá a franczia törvénykönyvet. Midőn a katonák rohammal akarták bevenni a torlaszt, kivette fehér zsebkendőjét, lobogtatta s rákiáltott a vezénylő tisztre: *álljanak meg, mi nem lövünk!* a csapat megállt, Schoelcher felolvasta a *constitutio* ama paragraphusát, mely az államcsinyre vonatkozik; *68-ik czikk*:

— „Ha a köztársaság elnöke szétoszlatja, elnapolja a nemzeti gyülést, vagy akadályozza azt hivatásának teljesitésében, felségsértési bünt követ el.

E tény miatt elesik hivatalától, a polgárok nem tartoznak neki engedelmességgel, s a végrehajtó hatalom teljes joggal a nemzetgyülésre száll stb.“

A katonák haboznak; a tiszt rájok kiált: *tüzet!* A katonák lőnek, füst boritja a torlaszt, a füst eloszlik, Schoelcher ott áll a constitutióval kezében s olvassa tovább. A torlaszt beveszik, Schoelchert leverik, a tiszt fölemeli s azt mondja: *Képviselö ur, távozzék, nem szeretném, ha baj érné; én katona vagyok s engedelmeskednem kell.*

A terem egyik szögletében, a háziur körül formáltak kört: Leflo tábornok, egy ama

négy tábornok közül, kiket Bonaparte Lajos számüzött, később a franczia-porosz háboru alatt hadügyminiszter; Pianciani olasz ezredes, később Róma polgármestere; Leroux a *Revue sociale* volt szerkesztője, ki egymaga irta meg Encyclopaediá-ját; Ryberolles a *Reforme*, most a *L'Homme* lap szerkesztője, határozottan a legeszesebb ember, kit valaha ismertem; továbbá Bonnet-Duverdier, Enette de Kessler, Zeno Swientosklaszky, Beöthy Ödön, Piacesky, Orbán Balázs, a kis púpos Guerin, a hires vegyész, Hugo két fia: Károly és Ferencz és Vacquerie, jelenleg a *Rappel* szerkesztője, ki tizenöt év óta minden isten adta nap maga irja lapjába a vezérczikket.

Asztalhoz ültünk; a nagy hal az asztal közepét diszitette; a társalgás vigan folyt; Ryberollesból pattogott az élcz, mint röppentyüből a szikra.

— Hol vette, asszonyom, ezt a szép halat? — kérdé Leflo.

— Teleki hozta.

— S mi több, ő fogta; — mondá Hugo.

— Láttam, — mondá Ryberolles, — mikor a zálogházból kiváltotta; ott őrizteti kényesebb portékáit. Adél kisasszonynak akart kedveskedni s féltette a molytól, ezért váltatta

ki Lajossal, a rabszolgájával, ki *kapitalista* a grófi háznál.

— Mindig bolondokat mondasz, — szóltam nevetve.

— Te meg nagy dolgokat. Beszéld el a piskii csatát; látod, én ismertem Lafayettet és a szürke lovát. Mikor megfehéredett, megdöglött, a lelke Dembinszkybe költözött; azért vertek le benneteket az oroszok. Asszonyom, hiszen-e kegyed a metempsychosisban?

— Nem.

— Én sem, de azért ugy-e jó barátok maradunk?

Elkezdtek politizálni; mindnyájan egy hiten voltunk, Leflo tábornokot kivéve, ki keményen tartotta magát.

— Elvégre is, kedves tábornok, — mondá Hugo, — szeretném tudni, hogy ön mi? Legitimista, orleanista vagy republikanus? Azt tudom, hogy nem napoleonista; jöjjünk egyszer azzal tisztába: miféle politikai elve van?

— Én osztály-tábornok vagyok, s látom, hogy önök nem isznak embervért.

— Értem, — mondá Ryberolles, — azért merte kis fiát közinkbe hozni.

— Te vad ember, — sugá Ryberolles fülembe. Engem mindig igy nevezett.

— Tudom már, valami rosszaságot akarsz mondani.

— Látod Schoelchert? Úgy néz ki, mint egy feltálalt bornyu fej; szakáltalan, bajusztalan; csak a petrezselyem hiányzik az orrából, meg a citrom a szájából. Én kicserélem Mészárosért.

Ilyen társaságban az idő rohan. Piacesky nyugtalankodott s gyakran nézte óráját. Ryberolles észre vette s kérdé:

— Hány óra van?

— Fél tizenkettőre.

— Asszonyom! szabad-e kérnem valamit?

— Magának, Ryberolles, több szabad nálam, mint másnak. Önnek lapja van, leránthat és rágalmazhat, mindenféle szörnyüségeket irhat férjemről, rólam, leányomról s a Vacquerie macskájáról. Kérjen és megadatik.

— Szabad-e Piaceskynek elmenni?

— Hogyne, ha akar, de hát miért? Hova?

— Nézze asszonyom, Piacesky lengyel és pápista; szentelt vízzel mosdik, ministrál és nagyon szépen énekli a: *vere dignum et justum est*et; ő, tudja kegyed, olyan *civil* püspök (éveque bourgois); éjfélkor mise van, ne foszszuk meg ettől a kis ártatlan örömtől.

— Oh! kérem tessék, de aztán jöjjön vissza.

Piacesky felállt, köszönt, midőn az ajtónál volt, megszólítja Ryberolles:

— Te Piacesky! ha visszajösz, hozz nekem egy zsebkendőre való tömjénszagot, holnap *chic* akarok lenni.

A vacsora végével felállt Ryberolles s igy szól:

Polgártársak! a szabadság, egyenlőség, testvériség, — s hozzá teszem: — a népek solidaritásának nevében, a hazátlanságban testvériesen gyónunk meg ennél az asztalnál; megtörjük és eszszük a számüzetés kenyerét, melyet a gyáva zsarnokság, az önkény hatalma, az aljas hypocrisis dagasztottak számunkra, azon éjnek fordulóján, melyben az istáló jászolában született az a nagy ember, kit Isten fiának és *megváltónak* neveztek. Az ő halála legyen a mi eleven példánk, s a hogy ő *megváltá* az emberiséget, úgy a mi elveink is adják meg a népek szabadságát, egyenlőségét az ember jogában, testvériségét a közös szeretetben s solidaritását a népek szövetségében. És ha mi elhullunk s megemészt a számüzetés lassan, de biztosan rágó férge, és idegen föld képezi sírhantunkat, megmarad a halhatatlan *ige*, melyet hirdeténk, mert meg-

győződésünk, elveink, hitvallásunk ezt mondják: *vivo ego in aeternam!*

E pár egyszerü szó olyan meggyőződéssel, olyan tiszta szívből eredt, fájdalmas hangon volt mondva, hogy mindnyájunkat mélyen meghatott s egyikünk sem szólalt fel.

Fölkelénk az asztaltól s a salonba mentünk. Theát, kávét hoztak, s szivarra gyujtottunk. Ryberolles kis kurta agyagpipájából szívta a *kaporal*-dohányt.

— Kedves Ryberolles polgártárs, ön tiz sorban tiz kötetet mondott.

— Ön a mesterem; de azért még sem esküszöm mindenben a mesterem szavára.

— Mennyiben?

— Utálom önnek bonapartistikus verseit. Mikor a *Colon*-hoz czimzett ódáját olvasom, — szerencsétlenségemre könyv nélkül tudom, — mindig a jaffai pestisesek, az Egyptomból való megszökés, a 18-ik brumaire, Moskova, Waterloo, Fontainébleau s a bellerofoni koldulás jutnak eszembe, s a nagy császár bronzból megutáltatja velem a *Kis káplárt*. Marengo elenyészik, s a befagyott Berezinát látom.

— Remélem, a *Kis Napoleon*nal meg lesz ön elégedve.

— Citoyen Hugo! Ha én öntől karácson éjjelén itt e helyen valamit kérnék, van e önben annyi polgári erény, hogy megtegye? Látja: mi testileg szükölködünk és nélkülözünk; nem mondom ma este, mert ma igazán Lucullusnál voltunk, s üdvözlöm önt, Liciniusunkat. Ha már elhalmozott földi jókkal, ne vonja el tőlünk a *nektárt*, az ég mennyei illatát se. — Mondá azzal a sajátságos délfranczia kiejtéssel s abban a komoly tréfás modorban, mely Ryberollest jellemzé s mely olyan rokonszenvessé tette őt.

— Mit kíván? öntől nem lehet semmit megtagadni.

— Olvasson fel nekünk valamit.

— Verset vagy prózát?

— Uram! — mondá Ryberolles — a ki verset kíván, álljon jobbra, a ki prózát, álljon balra. Éljen az általános szavazati jog, gyakoroljuk elidegenithetlen polgári kötelességünket. A magyarok velem szavaznak, különben felmondom Telekinek a szolgálatot. A szavazatokra nem kell befolyást gyakorolni, a ki verset akar, hazaáruló; én és társaim — s mi vagyunk a többség — a *Kis Napoleonból követelünk* valamit.

Mindenki a *Kis Napoleonból — parancsolt.*

Hugo fölment szobájába s egy csomag irással jött le. Kikeresett egy fejezetet belőle. Feszült figyelemmel vártuk, először halottuk őt felolvasni, fogalmunk sem volt arról, hogy ugy lehet olvasni.

A parlamentarismus.

És olvasá, s mikor erre a tételre jött:

„— És akkor hallottak ebből a formát-
„lan arczból egy magasztos szót. Az uj vi-
„lág szavát, mely a régi világ szavával
„beszélt.

„Szavára, mely perczekig tartó menny-
„dörgés volt, az előitéletek, fictiók, vissza-
„élések, babonák, vétkek, türelmetlenség,
„tudatlanság, gyalázatos kincstári jogok,
„roskatag tekintélyek, megférgesedett hiva-
„talok, elvénült törvénykönyvek, mind-mind,
„miknek veszniök kellett, megrendültek és a
„dolgok bomlása megkezdődött.“

„E rettenetes jelenség bevéste nevét az emberek emlékébe; forradalomnak kellene nevezni, de a neve... *Mirabeau!*“

A lélekzet elhalt bennem, a vér sebesen vert ereimben, ideges borzadás futott végig testemen, jól és rosszul érzém magamat egyszerre, mint midőn a fájdalom és gyöngyör vegyülnek a kéj mámorában.

És a számüzött költő ott állt idegen földön, idegen hazában, árulóként proscribálva, egy kis szigetre szoritva, melynek magányos sziklájáról az egész világnak beszélt. Kezében tartá ostorát, mint Juvenalis epigrammáit, hogy szemközt vágja a nyomorult hitszegőt, a — *Kis Napoleont.*

BEM JÓZSEF
TÁBORNOK
AZ ERDÉLYI HADSEREG VEZÉRE.

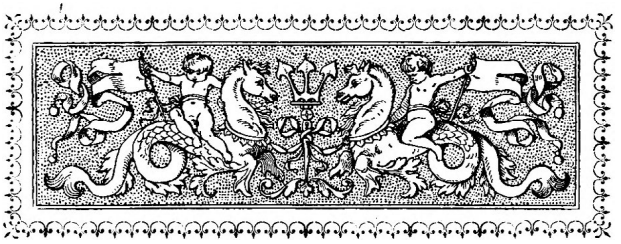

Elismerő hálával hódolnak ma Marosvásárhelyen, Bem József altábornagy emlékének, azon *csoda-embernek*, ki vezérünk volt, és *nagy* vala miközöttünk.

Erős az életben, hős a csatákban, igazságos mindég, jó örökké, vezérünk, apánk, bajtársunk, oktatonk vala; jutalmazott pazarul, büntetett szigorral, vezérelt lángelmével és hősiesen; nem habozott soha s elcsüggedést nem ismert; *csodákat* mivelt, és miveltetett velünk gyarlókkal, mert lángelméjének világosságával, szabadságszeretetének hevével, hősiességének malasztjával, s rendithetlen kitartásával, mint az *irás* lángoszlopa haladt előttünk; s mi követők őt rajongó szeretettel, határtalan bizalommal, kész önfeláldozással, becsülettel, szivvel, lélekkel.

És igy müvelte ő a *csoda-dolgokat*, melyeket már is alig hiszen a jelenkor.

Mi, a *véres napok katonái*, szabadságharczunk *veteránjai*, itt feledett élő tanui a nagy időknek, láttuk és átéltük a csoda dolgokat, szent hagyományként adjuk át az utókornak; hálánk bennök megörökszik, emlékét hűn fogják őrizni, és mi halandók átadjuk őt a *halhatatlanságnak*.

Törpe kis ember, gyér szürke hajakkal, konya fülekkel, magos kidomborodott ránczos homlok, fitos pisze orra felett három nagy redő, a mély gondolatok jelei; kicserepedzett duzzadt vastag ajkak, felette kefére nyirott szürke bajusz, kurtára vágott fekete fehérrel vegyült szakál, ép egészséges fogak, a szemek alatt két kiálló arczcsont, a bal felőlin fris lövésnek sebhelye; kiállő nagy kék szemek, tükrei, a jóságnak, erős akaratnak és rendithetlen bátorságnak; kurta nyak a két vállba bemélyedve, lapos mell, hosszu karok, kis rövid ujju halvány körmü kezekkel; csipő nélküli czombok, vékony lábszárakkal, kicsiny arisztokratikus lábakkal.

Fekete viaszkos vászon könnyü csákó, hosszu kócsag tollforgó benne, térden alól érő asztrákánnal bélelt réz gombos, szürke posztó bunda, alatta veres zsinóros kávészin honvéd

atilla, sötét-szürke posztó flanellel bélelt pantalon nadrág, jobb kezében nád mankó; vastag talpu lapos csizmák.

Sántikálva, biczegő léptekkel haladva, két *ordonáncz* huszár tevé fel lovára; rikácsoló vékony hangon osztá parancsait *Bem József* tábornok, az erdélyi hadsereg vezére.

Tántorithatlan hittel ragaszkodva az ügyhöz, melyet szolgált, reménynyel, bizalommal a jövőben, a szerencsében szerény, a szerencsétlenségben rendithetlen, veszélyt nem ismerve, másokat kimélve, magát minden perczben, minden pillanatban feláldozva, préda pazarló kezekkel szórva a jutalmakat, s magának belőlök éppen semmit sem tartva, benediktinusi szorgalommal dolgozva éjjel-nappal, egyedül, teritetlen asztal szegletén evé *köménymagos* levesét; gyenge, vézna, sebekkel terhelt testét csak is akkor ápolá, ha katonai teendőit végezé; fiatal rajongó szeretettel, elszántan, odaadással, szive lelke egész melegével hűn szolgálta az emberiség szent ügyét; szenvedett, élt, halt a szabadságért, *Bem József* tábornok, az erdélyi hadsereg vezére.

Vannak: „*az urnak választottjai*“ kik az emberiségben az emberek fölött állnak, lángelméjök megvilágitja korukat, tetteik korszakot

alkotnak az emberiség történetében, felettök őrködik egy megmagyarázhatatlan fátum, sors bona mint latinul mondják, a legnagyobb veszélyekben érinthetlenek, a golyó lepereg róluk, a halál lehelete homlokukon szárad, és sértetlenül maradnak ott, hol ezerek vesznek el; — hiába, ezen kivételes egyénekre szüksége van az emberiségnek.

E választottak mivelik a *csodákat*, melyek ragyogva fennmaradnak a nemzetek történetében; Mózes az Árárát hegyén, — a 12 éves Jézus a templomban, — Archimédes iróasztala mellett, — Columbus hajóján, — Guttenberg sajtójánál, — Dante a számüzetésben, — Shakespeare a szinpadon, — Leonidás a Thermopilákban, — Regulus a kinpadon. — Brutus tőrrel kezében, — Galilei a pizai csillár alatt. — Volta villámzó gépénél. — Wath a gőzölgő fazék mellett, — Jaquard szövő asztalánál, — Mirabeau a szószéken, — Demoulins Camill a palais royale kertben, — Washington York-Town alatt, — Voltaire Du Châtelet marquisnénál, — Hugo Victor a guerneseyi sziklán, — Kossuth kétszázezer katonát kérve, — Garibaldi Marsallánál, — Bem József a piski-i hidon.

1848. DECZEMBER 25-ike KOLOZSVÁRTT.

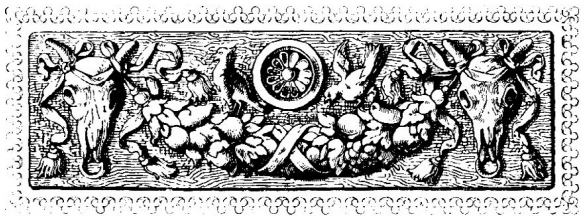

Soha város vigabban nem ünnepelte karácsony napját, mint Kolozsvár ezernyolczszáznegyvennyolczban; az öreg Bem hozta a város karácsonfájára az angyalfiát... *fél Erdélyországot.*

Szomoru volt Ádám és Éva napja; komisz Urbán harácsolt; Wardener basáskodott; Dietz ur parancsolt és czigány Kristóf botoztatott; a törvény e bitangok *sic volo, sic jubco*-ja volt.

A *vén ember* a kisnyiresi hegytetőről sólyomszárnyakkal csapott alá, megtollázta őket Kápolnánál, Deésnél; várva ugyan, de *véletlen* Kolozsvártt kardcsapás nélkül bevette; a kolozsváriak azt sem tudták, hogy hogyan hivják és kicsoda.

Wardener Torda felé *rückwärts concentrált:* komisz Urbán Válaszút és Apahida között *Zsákba bujt*, s onnan Beszterczére kullogott, hátra hagyva utócsapatát Papfalvánál.

Grois Gusztáv, a város érdemes polgármestere, örömmel üdvözölte Bemet, mint az előtt örömmel üdvözölte Wayt, Urbánt, Wardenert, s ha kellett volna Mustafát, Caraffát, Teleki Mihály uramat, vagy Thökölyt.

Grois Gusztáv egyike volt azon ritka ember-phenoménoknak, kik egészen macskatermészettel birnak, s kik mindig és minden körülmények közt talpra esnek.

Tudják-e miért esik a macska mindig talpra?

Megmondom; igy mondja az arab rege: Mahomet ben Abdallah, a nagy próféta, sebesülten feküdt; sok vérvesztés következtében elalélt. — Midőn magához jön, látja, hogy egy macska sebeit nyalja. Az emir megcsókolta a macska hátát, s azóta esik a macska mindig talpra; vajjon ki csókolta meg Groisnak a — hátát?

Bem tábornok Szamosujvártt hagyta utócsapatát Kiss Sándor parancsnoksága alatt; én melléje voltam rendelve; parancsunk volt másnap őtkövetni és Kolozsvártt vele csatlakozni,

Karácsony napját Szamosujvártt töltők, vigan lakmározva; ilyen dáridót nem ültem soha; minden tekintélyes polgára Szamosujvár városának ebédre hivott, s kért, nála enném meg a karácsony-kalácsát, dúsan kimozaikozva malagaszőlővel; mindenki meghivását elfogadtam; resteltem a szives meghivásokat visszautasitani.

Délelőtt hozzám jön Kiss Sándor s azt mondja:

— Druszám! én megszöktem hazunnan; az örmények meg vannak bomolva s mindegyik azt akarja, hogy nála ebédeljek; te hol leszesz; én is oda megyek?

— Kinek a meghivását fogadtad el?

— Egyikét sem.

— Én meg ellenkezőleg, mindegyikét elfogadtam.

— Hát már most mit fogsz csinálni?

— Van-e időd?

— Van.

— Ugy elmegyünk mindegyikhez.

E perczben kopogtat be Placsintár Bálint, apámnak igen jó embere.

— Azért jöttem — mondá — hogy ebédre vigyem; az ezredes urhoz is lesz szerencsém?

— Nem oda Buda, lassan a testtel Bálint bácsi! nem ugy verik az örményt; halljon

okos szót; minket itt olyan szivesen fogadnak, hogy husz helyre hivtak meg ebédre, husz gyomrunk nincsen, de husz helyre elmehetünk; magoknál megesszük a levest, Gajzágóéknál a hust, Simaéknál a káposztát, Szappanoséknál a tésztát, Verzáréknál a pecsenyét, a többieknél a *konfektet* s vissza kerülünk oda, a hol a legjobb bor van; igy nem bántunk meg senkit, s szent a békesség.

— Nem — mondá meghatottan Bálint ur — nem, a feleségem a pecsenyét nem engedi el; hizlalt pulyka ujjnyi szalonnával, szopó bárány karácsony napján.

— Nagy ritkaság — mondám meglepetve — ez ugyan husvéti sült, de ha jó kövér, döfi karácsonykor is; tehát a pecsenyét maguknál esszük meg; áll a vásár ugy-e? de már most legyen szives és rendezze az *ambulans* ebédet.

— Igen — mondá Kiss — ezennel kinevezem gyomrunk táborkari főnökének.

Bálint úr távozott. Kevés idő teltével egy csomó *amphytrion* kiséretében visszajött, mi nyakunkba vettük az utczát, mint egy czigánybanda; nem huztuk, de ettünk mindenütt.

Midőn a negyedik vagy ötödik helyről kijövünk, Kiss karon fog s félrevezetve halkan mondja:

— Druszám! én nyomot vesztek, te ma-

radj velök; gyűlőt veretek s egy óra mulva indulunk; nyergeltetek nálad is; ez nincs jól igy; a mit velünk tesznek, azt teszik a legényekkel is. Ha itt maradunk, egy óra mulva csak a rabok lesznek józanok Szamosujvár városában; meneküljünk *Capuából* s kerüljük Hannibal *deliciait.*

Kiss Sándor kereket oldott, mi épen a kövér pulyka és szopóbárány felett tartánk *holocaustot*, melyben a tűz szerepét mi vivők, midőn egyszerre trombita harsog, dob pereg; nagy ijedtség Jericóban; egy bátor hazafi elkiáltja magát: *Jönek a németek!* villa a kézből, falat a szájból tányérba hull; általános rémület, — arczok sápadása, — reszkető ajkak; az ajtó nyilik — Kiss ezredes megjelenik, mint Samiel a *bűvös vadászban*:

— A tábornok urtól kaptam parancsot, hogy rögtön induljunk utána; isten áldja meg önöket!

A kedélyek lecsillapultak.

Magunkkal vittük a vendégszeretet látható jeleit; a baka nyalkán lépdelt dobszóra, a huszár kényesen tartotta lovát; a két ágyu, mint karikacsapás, sirült a fagyos uton.

Nagy hideg volt. A megfagyott lehelet,

mint füstfelhőcske lebegett a csapat felett s követte lépten-nyomon.

Kiss Sándor kardjával *salutált;* a város elkiáltá: *Éljen* a haza! s mi haladánk.

Télen jókor van éj; ránk sötétült; de azért haladtunk reménynyel és bizalommal; Bem volt vezérünk, *Osztrolenka embere,* s elvért harczolánk.

Megfagyott hó boritá a tájat s a szürke ködfellegeken át kétes világosságban sütött ránk és utunkra; árnyékaink hosszura nyultak s azok is jöttek velünk, mint a hogy a reményt követi a csalódás.

Válaszuton felvertük álmából a zsidót s egyet kortyintánk s haladtunk tovább.

Tizenkettőt ütött az óra! kiáltá a bakter a kolozsvári piaczon.

Mi a városháza előtt voltunk felállitva.

Elszállásoltak bennünket; én szüleimhez mentem; apám megölelt s azt mondá: *Csakhogy itt vagy!* édes anyám megcsókolt s azt mondá: *Édes fiam!*

— Mit is mondhattak volna egyebet.

Reggel — szépen mondva — Morpheus karjai között szenderegtem, aludtam a boldogok álmát, álmodtam *arcadiai* napokat *Tempe* völgyében, *aeoli* hárfa zengzete mellett.

Harcsabajuszu Török ordonáncz káplárom felráz ágyamból:

— Őrnagy ur! a tábornokhoz, az a *Befél* — mondá *Stellungba* állva.

Felöltöztem s a tábornokhoz mentem.

A nagypiacz és középutcza sarkán lévő Teleki házban volt a tábornok szállásolva, báró Bánffy Miklósnénál. — Ette mindennapi köménymagos levesét s jó kedve volt.

— Üljön le, — mondá; ez annyit tett, hogy lehet beszélni.

Leültem.

— Kiss alezredes ur derék ember — mondá.

— Azt hiszem, tábornokom.

— Előbb jött mint vártam.

— Éjfélkor itt voltunk.

— Nagyon jó. Urbán köztem és önök között átsuhant; sok embernek több a szerencséje, mint az esze. Ha önök Szamosujvárról később indulnak — Urbánra bukkanak, s itt két eset állhat elő: vagy megverik Urbánt, és akkor én elfogom, vagy önöket hátraszoritják, s akkor el vannak tőlem vágva, s én parálizálva vagyok itt, vissza kell mennem önöket kivágni; — igy ő halad Beszterczére, de utócsapatát elfogom; rárontok a borgói

szorosokban, megverem, és vele végeztem. Ismeri ön a kolozsvári állapotokat?

— Itt szütettem, ide való vagyok; mindenkit ismerek.

— Itt akarom a hadsereget szervezni; kit gondol ön a pénztár kezelésére?

— Simon Elek ügyvédet.

— Jól van; küldje hozzám. — Kit tart ön a leggyávább törzstisztnek seregünkben?

— Tábornokom, erre nehéz felelni.

— *Je demande cela en confiance, rèpondez!*

Egy nevet mondtam.

— Hozza hozzám, szükségem van rá: pont délben várom — s intett, hogy távozzam.

Csak a forradalom katonájának lehet erről fogalma, hogy mi egy város felszabadulásának lelkesültségében, midőn századokon keresztül az elnyomó zsarnok hatalom önkényüleg nehezül rajta, hol a gondolatára békót vernek, a hazafiui törekvés undok bűn, a hazaszeretetet a bakó jutalmazza, a jog az erősé, s a hatalom önérdeke a *suprema lex*, s e legfőbb törvény egy családnak *fidei commissuma*, mely apáról fiura, monarcháról monarchára száll, mint az örökölt nyavalya.

Igy valánk mi, midőn egyszerre, mintha a földből nőtt volna ki, egy ismeretlen, idegen,

megtörött testü, idomtalan kis vén ember, mint *Deux ex machina*, honnan, honnan nem megjelenik, s azt mondja:

— *Önök szabadok, s urai önmaguknak!*

Kolozsvár városa látta, érezte, tapasztalta — és kétkedett, — Tamás ujja Jézus sebén volt, hinnie kellett, s e hit kitört a lelkesültség *frenezisében* s cselekedte azt, a mit Páris a Bastille bevétele után; a mit Milano a *három nap* alatt Brescia Garibaldi bevonultakor, és Velencze az osztrákok kiüzetése után, — *örjöngött boldogságában.*

Dél első kongásával én is kopogtattam a tábornokom ajtaján; rendkivül szerette a pontosságot. Emlékszem, egyszer Nagy-Bányán öt perczczel későbbre jöttem, s igy utasitott el:

— Hét órára rendeltem ide, és nem hét utánra. elmehet.

Szemlesültve távozám, s a leczke fogott.

— Üljön le, — mondá, jó kedélye tartott — ma reggel két részeg *Chevauxlegers* szállást csinálni jött be a városba Urbán utócsapata számára. Azt hitték, hogy a németek még mind itt vannak. A Kossuth-huszár elő-őrsök elfogták őket s azt hallották, hogy Urbán utócsapata egy zászlóalj oláh határőr s egy fél escadron Wernhard *Chevauxlegers* Papfal-

váról utban van Kolozsvár felé; én Mikes ezredest a második székely zászlóaljjal egy divizio Mátyás-huszárral s egy ágyuval elejökbe küldtem, körülbelől most fogja el őket, legyen gondja, hogy a fogoly tisztek illőleg legyenek elszállásolva; az embereket egy helyen kell őrizet alatt tartani.

— Oda szállásoltam a tiszteket, a hol Urbán a magyar foglyokat tartotta; azt hiszem, ez méltányos.

Tudtam jól, mit cselekszem.

— Helyes, — mondá az öreg ur, semmi cselt nem sejtve — most még arra kérem, ha Mikes megérkezik, állittassa fel tömegbe a foglyokat ide a szállásom előtt, s most őrnagy ur, menjen és rendelkezzék.

Haray Viktor volt segédtisztem. Kolozsvárt találtam őt, ki az egész német occupatio alatt Kolozsvárt rejtőzött, hol a szinpad padlásán, pinczékben és padlásokon ölte a félelem, gyötörte a koplalás, megviselte a hideg: el volt keseredve.

— Tudod-e — kérdém tőle — hol voltak szállásolva a megyei tisztviselők, kiket Urbán elfogott?

— Hogy ne tudnám.

— Mikes Kelemen foglyokkal fog vissza-

térni, a tiszteket oda kell elhelyezni, a hol a mieink voltak.

— Na hiszen azoknak jó dolguk lesz, mondá Haray kárörömmel.

— Miért?

— A belső-királyutczában egy rongyos udvaron valami pajtákba voltak becsukva.

— Édes barátom! szemet szemért, fogat fogért mondja a szentirás. Állj készen, hogy oda vezesd őket, a többi az én dolgom.

Este felé volt, szürkület táján, ködös, homályos téli alkonyat, a város lakossága az utczákon, a piaczon hemzsegett a nép; várták Mikest és az ő foglyait.

Távolról szólt a dob és a trombita; a csapat eleje a belső középutczán jött lefelé; Mikes kivont karddal lóháton élükön, széles arany paszomántos fekete bárányból kucsma a fején, melyről nagy veres selyem bojt függött alá s vállát verte; fekete asztrakánnal prémzett veres sinoros szürke bekecsben, egy fekete angolvér lovon hetykén lovagolt; szép volt látni e deli alakot. Ki hitte volna, hogy még csak négy hetet él?!

Eléje vágtattam s jelentém:

— Ezredes ur! a tábornok ur azt paran-

csolja, hogy állitsa fel dandárját lakása előtt, a foglyokkal együtt.

A csapat sorba állt; leszálltunk lovainkról, Mikes a tábornokhoz felment jelenteni.

Életem egyik legérdekesebb, legfestőibb, legmeghatóbb jelenetét láttam; előttem van ma is e kép, mint *hácsis* mámorban a tündér varázslat.

A foglyok teljes fegyverben zászlóval a közepén; lovasságuk a jobb szárnyon körülvéve a mieinktől. A foglyok arczán a bánat, kétkedés és félelem látszott; a honvédek zsemei az örömtől csillogtak; a Kossuth-huszár büszkén nézett alá lováról a világra.

Bem. botjára támaszkodva, meggörbedve, csákója homlokán hátrafelé téve, kard nélkül kijött lakásáról, Mikes követte, Bethlen Gergely vezényelt.

— *Tisztelegj!* s az összes csapat fegyvere egyszerre csörrent.

— Ezredes ur! eressze haza embereit, el vannak fáradva, hadd nyugodják ki magukat. Ön maradjon.

— És a foglyok? kérdé Mikes,

— Azok is.

— Fegyverben?

— Ugy. Ki önöknél a dandárparancsnok?

— Én vagyok. Petrisievics őrnagy az első román ezrednél.

— Huzzon kardot és vezényeljen!

Mi egymásra néztünk bámulatunkban.

— Nyitasson sort; s az öreg ur az első sor előtt végig ment, én követtem; a mint a meghajlott zászló előtt elhaladtunk, a zászlótartó egy athlétai alak, halkan megszólit:

— *Marjata, nu me lasa!...*

A tábornok megfordul s kérdi:

Ismeri?

— Nagyon jól!

— Honnan?

— Plujból a medvevadászatról.

Az utolsó századhoz értünk; ott egy csomó ismerősömre bukkantam.

A szemle véget ért, a tábornok Mikeshez szólt:

— Hozza fel a fogoly tiszt urakat hozzám!

Mindnyájan felmentünk, a tábornok a nagy teremben fogadott.

— Mutassa be a tiszti kart — rendelé Petrisievics őrnagynak.

A bemutatás után minden fogoly tisztnek egy pár jóindulatu, vigasztaló szót mondott.

— Herszényi főhadnagy — mondá Petrisievics.

— Ön magyar — kérdé ránczolt homlokkal, fanyar, rikácsoló hangon.

— Az vagyok — mondá Herszényi, tábornok.

— Önt fel fogom akasztatni; ön magyar létére az ellenséget szolgálja; nem undorodik önmagától?

S midőn a sor *Newton* főhadnagyra került, kérdé:

— Ön angol?

— Az vagyok.

— Elég szégyen, hogy egy szabad nagy nép fia a szabadság ellen küzd, s még hozzá *Newtonnak* hivják; önre is lesz gondom. Teleki őrnagy ur! helyeztesse el a fogoly tiszt urakat; kardjaikat az előszobában átadják segédtisztemnek.

A lefegyverzés megtörtént; a katonának legnagyobb bánata megválni attól a darab vastól; én is próbáltam Békés-Gyulán, Világos mellett!!!...

A fogoly tiszteket átadtam Haraynak; a legénység fegyvereit Mikes gulába rakatta, ott helyt az utczán egy tized nemzetőr felügyelete alatt; én a legénységet rendeltetési helyére vittem, s a mint beszállásoltam, pluji ismerőseim körülfogtak.

Pluj egy kis falu a Czibles alján; itt megszűnik Erdélyországnak embervilága és kezdődik a medvék országa s ez tart Mármarosig, hol a medvéről a zsidóra lyukad ki az ember.

A forradalom előtt Földváry József barátommal gyakran jártam a *Czibles*re medvére s az *Önököre* zerge után a pluji granicsárok voltak mindig a kalauzok, hajtók és puskások. Pap Nikuláj, az emlitett zászlótartó volt fegyverhordózóm, *Joanu celu mincinosu* kalauz, hajtók; kötetet tudnék e két emberről irni, de ezuttal a hely szűke nem engedi; igy is túl mentem a határon.

— Váj! mi lesz belőlünk! kérdé nagy szomoruan Nikolaj.

— Megnyúznak elevenen — mondám komolyan.

Nikolaj és társai inkább hitték, mint nem.

— Plujiak ide külön, s félrevezetém őket — ne búsuljatok, beszélek a tábornokkal s reménylem hazaereszt benneteket; aztán szent Pál szerepét játszám s *odahagyám az oláhokat.*

Sötét volt s lámpavilágnál mentem a fogoly tisztek látogatására.

Ha Munkácsi volnék, igy festeném e *genre* képet: Ronda kinézésü szük négyszögü udvar,

kövezetén elszórt, rothadt, nyirkos szalma, sárgás fekete szinben roskadt zsendelyfedélzetü ól, bedőlt téglafalakkal, melyeken csak helyenhelyen látszik a vakolat; egy elavult kocsiszin, mellette ajtótlan fáskamara, benne forgácshalmaz, az előtéren csoportokba állva a fogoly tisztek s az egész egy pislogó lámpafénytől világitva.

Bementem a getóba, olyan volt az, mint a középkor bélpoklosainak tanyája; a fogoly tisztek megvetéssel néztek reám, egyik sem köszöntött.

— Hadnagy ur! — Mondám Haraynak, haragot szinlelve — mit rendeltem önnek; hogy hova szállásolja a tiszturakat?

— Azt tetszett rendelni, hogy oda, a hol a megyei tisztviselő urak voltak.

— És aztán.

— Nem tehetek róla, ha Urbán ide quartirozta őket.

— Uraim! bocsássanak meg, hanem ez egy *missverständniss*; menjen hadnagy ur rögtön a városházra s mondja meg a szállást csináló bizottmánynak, hogy tüstént illendő szállást rendeljen; jöjjön vissza s vezesse a tiszturakat illendő helyre.

A szállás előre készen volt, a Báró Huszárháznál, mely ma a „*nemzeti szálloda*“.

Jelentést tettem a tábornoknál s elbeszéltem a történteket; nevetett rajta, midőn jókedvében volt, kedélyesen el lehetett vele csevegni.

— Egy kérésem van tábornok urhoz — mondám. Ereszsze szabadon a plujiakat.

— Miért a plujiakat?

— Jó ismerőseim, s félig-meddig megígértem nekik.

— A protektiókat nem szeretem, én nem protegálok senkit; alattam az érdem protegálja maga magát: ha igéretet tett nekiek, helytelenül cselekedte, s ezt többé ne tegye; a többi mind ép oly ártatlan, mint az ön pártfogoltjai; itt köztünk *két bünös* van, a magyar és az angol. Az egyik hazája ellen kűzd, a másik a szabadság ellen; ezeket meg fogom büntetni; a tiszteket nem eresztem el, mert szükségem van reájok; ha valaki közülünk fogságba esik, van kivel kiváltsam, egyért adhatok kettőt. Holnap proclamatiót nyomatok, minden fogolynak tiz példányt ad, felesketteti az alkotmányra s eressze őket szabadon; jó éjszakát!

Deczember 27-ikén indultunk el Kolozsvárról s haladtunk a dicsőség véres utján; *Tihucza, Gálfalva, Nagy-Szeben, Vizakna, Piski*.

Szászváros, Jád, Megyes, Feketehalom, Temesvár alatt, Szeben-nél másodszor, Szemerja és Szepsi-Szent-György s végre **Segesvár!**

E helyek véres csatáknak nevei; egy óriás babérkoszorut képeznek, mely ott rothad ma a *hálátlanság szemétdombján!!...*

A HALÁL TORKÁBAN.

(INCZÉDY SAMUNAK, A XI. HONVÉD-ZÁSZLÓALJ VOLT PARANCSNOKÁNAK PAJTÁSI ÜDVÖZLET.)

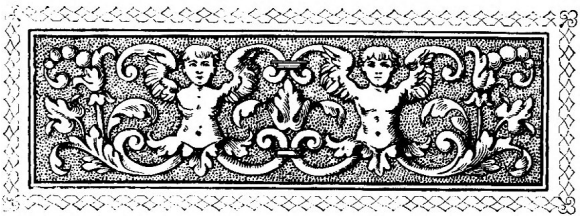

Kalandos életemben van egy pár esemény, melyet nagyon vágytam elbeszélni, de még magán-társaságban sem mertem; annál kevésbbé leirni, annyira határos a hihetetlenséggel. Nem szeretném, ha azt mondanák, hogy az öreg ur nagyokat mond; mindig utáltam a katona és civil Háry Jánosokat, *János vitéz* viselt dolgai is csak Petőfi-versben szépek.

Azt tudtam, hogy van Bem tábornoknak 1849-ből egy nevezetes kiáltványa, mely okmányul szolgálna igazolásomra. De e bizonyságtételt sehogy se tudtam megkeriteni.

Felkértem Apór Károly marosvásárhelyi királyi táblai elnök barátomat, szíveskednék nagy és páratlan gyüjteményében utána nézni s a kérdéses proklamációt velem másolatban

közölni. Kérésem sikertelen volt. Kerestem az akkori lapokban, hasztalan; beszéltem Kőváry Lászlóval, ő emlékezett a tényre, ismerte a kiáltványt, de nem tudott utbaigazitani.

Mikor valamit nem tudok — mi gyakran megtörténik — neki rontok Sámi Lászlónak, vagy meglesem Szabó Károlyt; kiolvasom belőlük, a mire szükségem van. Ők az én két kötetes *eleven encyclopediám;* — nem volt bennök.

Ugy tettem mint Plato az asszonynyal.

„... Asszony természetét mindig tanulgatta,
Sokat küzdött vele, utóbb *abban hagyta.*"

Felejthetetlen barátom: az én kedves örményem, K. Papp Miklós — ki közbenvetőleg legyen mondva — a tollat rám erőszakolta, — halála után, találkoztam Hegyesi Vilmossal, s kérdem:

— Mit csinál?

— Rendezem — felelé — a Papp Miklós könyvtárát, iratait, egy csomó okiratot, s igen nevezetes gyüjteményét 1848. és 49-ből.

— Ugyan kérem sziveskedjék utána nézni, nincsen-e meg Bemnek egy kiáltványa 1849-ből, melyben Bányffy Jánost és engem is megemlit.

— Melyik hónapból?

— Február vége felé.

Másnap beállit hozzám Hegyesi, két idősárgitotta nyomtatványt tartván kezében.

— Meg van? — kérdém kiváncsian.

— Meg; egyik a kérdéses proklamáció, másik a *függetlenségi nyilatkozat* eredeti debreczeni nyomtatványban.

— Jöjjön — mondám örömmel — másoljuk le.

— Fölösleges, mind a kettő több példányban meg van s az özvegy beleegyezésével az ezredes urnak adom, tartsa meg emlékül.

— És én mit adjak önnek?

— Semmit, de mégis.... egy tárczaczikket róla a „*Magyar Polgár*"-nak.

— Szives örömest.

Tobb hónap telt el azóta. A hó elment, a fagyos föld felolvadt a sirban és a sir felett, tavasznak, nyárnak, ősznek virágai nyitottak és hervadtak el a gondozott hanton; a föld megfagyott ujból, a hó lehullott ismét, most is fehér lepel boritja, nagy szemfedele az anyatermészetnek. És ez változni és újulni fog mindig, mignem ki nem hül a föld, mint kihül a sziv ott a föld alatt.

Egy éve tevők őt a föld alá, virágkoszoruk tarka szinvegyülete takarják el koporsó-

ját, mely felett *könnyü a föld*, mert jó volt az ember, kit eltakar.

A proklamáczio igy szól:

Erdély lakosaihoz!

Urbántól elfogott levelek tanusitják, hogy ő ámitásaival törekszik tisztjeinket hitszegésre birni, — s igy történt, hogy őrnagy Koffler, ki a tihai határőri államási Bukovina ellen őrködvén, a hegyekről gyorsan rohanó oláhok és sorkatonaság által körülvétetvén, három gyalog-század, — egy szakasz lovasság — és két ágyuval elfogadott. — Ezen gyalázatos árulás következtében sikerült az oláh főnöknek Bukovinából Erdélybe fegyveres erővel betörni, és az ottani lakosság nagy részének közremunkálásával csaknem Dézsig előnyomulni. — Urbánnak, mint a naszódi határőri ezred egykori ezredesének könnyü volt ámitásaival több oláh határőri faluk lakosait ujra felizgatni, és őket a magyarok elleni fegyverfogásra, és egyesek orgyilkolására, — mit f. é. febr. 14-ki felhivásában nyiltan ki is mond — reábirni. — Bár tervei azoknál nem is sikerültek, kik a magyar kormányhozi hü ragaszkodásukat nyiltan megmutatták; de talált ismét olyanokra, kik a magyar kormánytól nyert közbocsánatot megvetve, fegyveres kézzel ujólag a magyar kormány ellen kikelni merészeltek. Gyengeség volna tehát az ily egyéneknek még több izben bünöket felejteni, kik törvénytelen tetteik által az álladalom, birtok és személy biztonságát veszélyeztetik.

Hogy Urbánnak ámitásai ujabb beütése alkalmával leginkább a határőri helységek lakosaira hatottak, kitetszik abból, hogy ezen helységek lakói mind hozzá csatlakozván, lakhelyeiket oda hagyva, s midőn őt febr. 26-án Erdélyből Tihuczán keresztül kiüztem, különösen Oláh-Budak helység lakosai egy lovas osztályom ellenébe fegyveres kezeket emelni

nem átallották; — a következő tény azonban még többet tanusit, minek következtében szükség, hogy ezen helységek lakói legkeményebben bünhődjenek, —ha egy teljes törvény nélküli állásba magunkat helyezni nem akarjuk; ugyanis:

Febr. 28-án történt, hogy alezredes báró Bánffy János, gróf Teleki Sándor, és főhadnagy Remény Mihály Beszterczéről Marosvásárhelyre utazván, Kis-Sajó és Monor határőri helységeken keresztül, a midőn már előre összegyüjtött mintegy háromszáz főre terjedhető oláh csapattal puska lövések közt azon felkiáltásokkal „a' magyarok futnak, öljük meg őket" megtámadtattak. — Az érintett egyének csak az által menekülhettek, hogy gróf Teleki Sándor több jelesb fegyverekkel birt, melyeket az inas folyvást töltvén, az urak által a megtámadókra kilövettek, s csak akkor oszlott szét a csapat midőn az utatálló gyilkosok közül négy elesett, s többen pedig megsebesittettek.

Egy óra mulva ezen eset után egy csekély számu lovasság fedezete alatt magam is keresztül hajtván e helységeken, csudálkozásomra a helységeket üresen, lakosait pedig vad futással az erdőkbe menekülni láttam, holott midőn február 25-kén Beszterczére utazván, e helységeket férfi- és nőlakosokkal tömve szemlélém, midőn egyszersmind őket a magyar kormány iránti engedelmességre emlékeztetém.

Ezen gyáva és hizelgő gaz lakosai a nevezett két helységnek valószinü, hogy nem tudták, hogy az általuk bálványkép tisztelt védőjük, Urbán Borgo-brund és Tiha előtt febr. 26-án estve és 27-én történt reggeli csata után vitéz csapatjaim által a határokon tul üzetett, s előttem ment jó tisztjeimben megveretett szökevényeket néztek, kiket egyszersmind könnyü módon meggyilkolhatni gondoltak.

Ezen lázadásszülte tényekből láthatni, hogy a magyar kormány a határszéli helységek oláh lakosai esküjére magát legkevésbé sem bizhatja, akik magukat legcsekélyebb alka-

lomnál a régi fanatizmusnak adják át, mely őket egész országban a magyarok irányában elkövetett rablás és gyilkolások által jellemezte, mely fanatizmus jelenleg még borzasztóbb alakot vőn magára, az 1784-ik évi Hora lázadásnál. Szükséges, hogy jövőre nézve ezen veszély elhárittassék, részint a gátlására alkalmazott, részint mindazoknak irányában mutatkozott példák által, akik a kihirdetett közbocsánat ellenére is a magyar kormány ellen fegyvert ragadtak, vagy annak irányában magukat bármi módon ellenségesen viselték. — A kezdetnek Monor és Kis-Sajó nevezetü határőri helységek lakosain kell megtörténni. — Ennek következtében mind a két helységet katonáimmal megszállattam, azon parancs mellett, hogy a nevezett helységeknek lakosai kor- és nem-különbség nélkül befogassanak és a határukon az ő védőjük és fellázitójukhoz, Urbánhoz vezettessenek, hogy ez őket érdemük szerint ott megjutalmazza, mely már Erdélyben néki ugy sem sikerülend. — Az ezen uton lakatlanná tett helységeket és az álladalom részére lefoglalt földeket a loyalis magyar polgárok között fogom kiosztani, kik az álladalom biztositására nézve legtöbb garanczíával birnak, és olyak közt, akik az oláh csordák rabló megtámadásaiknál legtöbb kárt szenvedtek; megkivántatik azonban, hogy az illető egyének az ujonan nyert birtokot fegyverrel is megvédeni képesek legyenek.

Felszólitom ezennel minden férfi lakosait Erdélynek összegyülekezni az álladalom részére jutott földek elosztása végett, azonban megjegyzem, hogy a birtokot átvevő nősült és a 26-ik éven felüli legyen, de mégis a 40-ik évet át nem lépte, hogy a magyar kormány által kiadott rendszabályok teljesítésére képes legyen. Mind a mellett különös előnynyel birandanak a székelyek e javak kiosztásánál, minthogy ők Urbán hadseregének Naszódi ezred kerületbeli kiüzésénél rettenthetetlen zászlóaljaik által legtöbb érdemeket szereztek, s a kik különben is hazájukban lakóhelyekkel és földekkel

szüken ellátva léteznek, s ők ugyanitt mostani szülőföldükhöz egészen hasonló helyet lelnének, a honnét szomszéd testvéreiknek szükség esetében segédkezet könnyen nyújthatnak.

Ezen tárgy elintézése végett Forró alezredes ur elnöklete alatt Marosvásárhelyt egy bizottmány gyülend össze, s ide lesznek az e tárgyra vonatkozó jelentések beküldendők, ezen intézkedésnek a világ itélete előtt is emberinek, igazságosnak és szükségesnek kell megjelenni, ha a magyar kormány rablást rablással, gyujtogatást gyujtogatással, gyilkolást gyilkolással megboszulni nem akar, de mind a mellett joga és kötelessége magát polgárainak veszedelmes részétől megszabaditani. — Ő a legemberibb módot választá, midőn ezen veszélyes részt oda kivánja áttenni, hova ő magában legnagyobb rokonszenvet érez, s a hol irányukban is legnagyobb rokonszenv mutatkozik, a milyent bir Urbán az oláhok, ezek pedig Urbán irányában.

Ezen intézkedés annál is inkább szükséges, minthogy a határok Bukovina ellen, és az ország belbékéje a vad polgárháboru ellen csak ez által lehet biztositva.

Végtére nyilvánossá teszem még, hogy a magyar kormány azon egyének és helységeket, melyek tűz vagy más pusztitás által tetemesb kárt szenvedtek, kártalanitni fogja s a lakhelyeknek felépitése, azaz előbbeni állapot visszanyerése végett segédkezet nyujtani el nem mulasztandja, e végett a szenvedett vesztesség hiteles kimutatása, vagy az illető kerület kormányzójához, vagy az Erdélyi hadsereg főparancsnokságához az illetők saját hasznára minél előbb benyujtandó lészen.

Marosvásárhelyen, 1849. márczius 1-ső napján.

Az erdélyi hadsereg főparancsnokától

Bem J.
Tábornok.

A kis óriás megcsinálta a lehetetlent. Vizaknánál tönkretették; kegyenczeit; ágyuit elrabolták.

Szász-Sebesnél körül volt véve, parlamentair jött, hogy elfogja, kisiklott, mint kézből a csík.

Szászvárost rohammal vette be, hogy meghálhasson.

Másnap ostorával verte el az ellent, visszavéve megmaradt két ágyúja közül az *egyiket*, s midőn ujját lelövék, azt kérdezte: *Van-e itt valaki, a ki egy ujjat le tudna vágni?*

A szétrombolt sereg éji álmát akarta aludni Déván; árulás veté meg ágyát, elrejtett összeesküvők fegyveres kézzel rohanták meg a kimerült alvókat, az éj sötétében.

Masnap négyszer vevé be szuronyszegezve *Piskinek* hidját; az ötödikre *övé* lett *Erdély*.

Gyulafehérvár ágyui alatt *lépteté* el rongybaszakadt, kiéhezett, mezitlábos és a dicsőség babéraival koszoruzott seregét.

Medgyesig kergette az ellent.

A legyőzött üzte a győzőt — a nyul hajtotta az agarat.

Czecz tábornok *Erdélyi hadjárat* czimü munkájában igy irja le az időszakot, melyben ez *epizód* történik:

Azonban nem volt tartós a nyugalom. Urban ezredes ujból behatolván Jaád mellett az országba, miután három század Sándor gya-

logost Dorna-Vatra mellett meglepett és elfogott. Besztercze város csekély helyőrségét, daczára hősies ellentállásának, Deésig elüzte. Ez ugy történt, hogy Riczkó ezredes a Sándor gyalog zászlóaljjal és négyszáz lengyellel, mely csapathoz később még egy honvéd zászlóalj csatlakozott, mint figyelő csapat, Bukovina határán visszamaradt volt. Urbán február 14-én 6 zászlóalj gyaloggal és 2 üteg tüzérséggel Király-Némethi ellen vonult, mely községben Riczkó körülsánczolta volt magát. — Miután Urbán még egy kerülőcsapatot Szerethfalva felé küldött, ő maga reggeli 10 órakor megtámadta a jól elsánczolt falut, melyben a mieink elszántan ellentállottak. Riczkó kivont karddal mindig kis csapata élén harczolt bátorságra tüzelve azt a tulsuly ellen. Háromszor visszaverték a támadókat; a negyedik roham alkalmával elesett Riczkó ezredes, *ágyugolyó* által halálosan találva, és vezetőjét elvesztvén a kis csapat, lankadni kezdett. A honvédek hátravonultak, de a *lengyelek* még két óra hosszat megtartották a falut, biztositva ekként csapatjuk Deés felé irányzott hátravonulását. — Tóth alezredes ugyan Kolozsvárrúl Urbán elébe sietett, de csapatja csekély számát tekintetbe véve, nem találta czélravezetőnek az ellennel szembe szállani.

Bem, e szomoru hirt február 16-án véve, már 17-én, a három székely-zászlóalj, a 12-ik honvéd-zászlóalj, egy század Vilmos-huszár, a Kresz Chevalegers és tizenkét ágyuból álló csapat élén utban volt Besztercze felé. Éjjelnappal előre haladva, már 23-án éjszaka idején Besztercze közelében fekvő Budak községbe érkezett.

Ennek hirére Urbán sietve visszahúzódott Bethlenről Beszterczébe, sőt Bem közelletét megtudva, február 20-án egészen Jaádig hátrált, Beszterczén csak utócsapatot hátrahagyva. Ezeket Bem már 21-én kikergette Beszterczéből, minek megtörténte után csapatjának egy napi pihenést engedett.

23-án megtámadta Urbánt Jaád melletti erős állásában. A székelyek első tüzben oroszlánokként harczoltak, a tizenkettedik zászlóalj csodákat mivelt bátorságában, de mindnyájokon tultett Bánffy János ezredes személyes bátorsága, rettenthetetlensége és a csapatok ügyes vezetése által, Urbán roppant veszteséget szenvedvén teljesen le volt győzve és az országból ki kelle menekülnie. Bem ezuttal csak Tihucáig üzte az ellent, a hol is a határt elzárta. Besztercze katonai parancsnokává Tóth alezredest nevezte ki s ennek csapatai mellé még a magával hozott gyalogságot rendelve,

tekintélyes hatalmat hagyott rá. Ő maga pedig megtekintette még Deés és Nagy-Bánya készülődéseit, mely utóbbi helyről szerelvény-szállitmányt menesztett Medgyes felé.

Kolozsvár és vidékének parancsnokává lett Tóth alezredes helyett Kemény alezredes.

Február 27-én este, Beszterczén a tábornok magához rendelte Bánffy János alezredest és engem, s azt parancsolta:

— Holnap reggel nagyon jókor Maros-Vásárhelyre indulnak; szeretném, ha mielőbb ott lennének. Menjenek rögtön Forró alezredeshez s tanácskozzanak a sereg további szervezéséről. Állitsák össze a kellő adatokat. Én estére ott leszek. Szeretném, ha egy kész tervet készitenének addig. Forróval már beszéltem, ő az előmunkálatokat már eddig megtette. Csakis egy emlékirat formában kell azt fogalmazni, röviden és érthetőleg.

Köszöntőleg intett fejével s mi távozánk.

Szállásunkra mentünk s tanácskoztunk. Végre Bánffy azt mondja:

— Küldjük el segédemet: *Remény* főhadnagyot az én szekeremen most mindjárt előre. Menjen egyenesen Forróhoz, értesitse jövetelünkről, s mikorra mi megérkezünk, ő az iratokkal várjon készen; mi meg öt órakor indulunk.

— A mint gondolod; rendelkezzél. Nagyon kényelmes dolog, mikor az embernek parancsolnak s az a jó benne, hogy nem kell gondolkoznia.

Reggeli öt órakor utra keltünk.

Legényemet Gerendi Jóskának hivták. Süldő szabólegény volt és nagy sportsman; szegre akasztotta az ollót, s megszökött a téglázóvastól, felcsapott lovagló lovásznak Józsika Jankó ezredeshez, ki megtanitotta a magas iskolára; ugy is lovagolta azt, mint Bacher.

Minden szabó forradalmár.

Gerendi Jóska sem volt kivétel; ugy bánt gazdájával mint ollójával, mint simitó-vasával. Beállt hozzám, s valánk együtt rebellisek; bolondja volt a vadászatnak s bálványozta a fegyvert.

Egy kis könnyü homokfutó kocsim volt; Gaspi kocsisom előjárt vele; az első ülés hátuljára négy kétcsövü puska volt felcsattolva. Ez mentett meg a haláltól. Bánffy János jobbról, én balról ültem a hátulsó ülésen. Az ülés ruganyos párnázata magasra volt kitöltve. Sebesen ügetve haladtunk, mindketten szundikáltunk. Csakis a szekér döczögéseire ébredtünk fel, nagyokat bólintva fejeinkkel, s ismét elalvánk. Az ut félig volt fagyva s nem birta meg a kocsit s a lovakat. Nehéz volt huzni a jószágnak.

Mikor Kis-Sajóra értünk, megvirradt, én fölébredtem.

Mikor a falu derekán valánk, a harangokat kezdték félreverni. Ez rám kellemetlen hatással volt s én fölébresztém Bánffyt.

Jóval előttünk, az utcza legtágasabb részén egy csapat fekete condrás felfegyverkezett ember állt. Tanácskoztak, a harangot váltig kongatták.

— Csatold le a puskákat, s hajts lassan! — mondám embereimnek. — Már most hallgass ide Gaspi, bontsd ki az ostort, hajts egyenesen nekik. Mikor közel vagy hozzájok, vágj a lovak közé, s akkor hirtelen kerülj ki őket jobbra, s vágtass, mintha a szemedet vennék ki.

— Ügyelj, és ne szeleskedj! — mondá Bánffy.

Ugy lőn, mint mondá. A tömeg mellett elvágtatánk. Kocsink után lőttek, egy lövés sem talált; azt hivők, hogy megmenekülénk.

Irtózatos sebességgel vágtatánk a nagy utczán végig. Már majdnem elértük a falu végét, midőn egy sövénykerités mellől utánunk lőnek, a golyó a Bánffy és az én fejem közt sivitott el, surolta a gyeplős ló nyakát, ez fájdalmában megragadta a kocsit s félrecsapott a nagy utról egy mellékutczába. És

rohantunk, mint Szent Ilyés tüzszekere a felleges mennyen.

Az utcza... zsák-utcza volt; az utolsó ház keresztbe épitve, elzárta a kimenetet. A négy ló a ház előtt hirtelen megállt, a két első megfordult, a rud recsegni kezdett!

— Ha eltörik a rud, végünk van! — mondá Bánffy.

Én leugrottam, a kétségbeesés ideges erejével egyet löktem a kocsi hátulján, a kocsi engedett, s hátulja a derékszegen megfordult.

— *Hajts!* — kiáltám, s visszaugrottam az ülésbe.

Kiértünk a nagy utczára. Előttünk negyven-ötven lépésre az országuton egy karfás fahid volt, a hid tulsó fele el volt állva. Egy tömeg fegyveres ember készen várt reánk, felhuzott puskákkal.

— Itt más menekülés nincsen, — mondá Bánffy — mint sebesen a hidra hajtani és közéjük lőni, még mielőtt a hidra érnénk. Vágj a lovak közé!

Négy dupla puska volt velünk. Nyolczat lőttünk, négy ember *hullott.*

A tömeg megijedt, szétnyilott s mi közöttük szerencsésen menekültünk. Több lövést

tettek utánunk, de a golyók mind fejünk felett jártak.

Négy ember *háromszáz* ellen!

A lovak csengetyüi felett a félrevert harangok kongása hallatszott.

Kellemetlen hallani, midőn az embernek halálharangját huzzák, s látja, hogyan készitik a temetését.

A csapadt szaladt utánunk, s mellék-ösvényeken az ut kanyarulatait elvágva, akart előnkbe kerülni. Mi mindenütt előttük ügeténk. Végre egy magas domb tetejere értünk, a honnan a kilátás messze terjedt.

— Itt fujtassunk egyet uram! A jószág szuszsza elállt, — mondá Gaspi. Ott tőrheti őket a nyavalya, a hol vannak, de minket már utól nem érnek.

— Nem azok, a kik hátul vannak; de látod azt a három lovas embert, a kik ott elől szaladnak? Azok Monorba mennek s csakis ott lesz az az igazi hetz! De már mindegy, ezt még ki kell állanunk, mert Monort nem lehet kikerülni. Hátrafelé meg nem mehetünk. A fődolog az, hogy élve ne kerüljünk kezeik közé, — mondá egész hidegvérrel Bánffy.

Monorhoz értünk, a harangokat itt is verték már félre, most is zúg fülembe e hang.

Avval volt szerencsénk, hogy kevéssel a lovasok után értünk a faluba, nem volt idejök tömörülni. De a házak ablakaiból, a keritések mögül, s különösen egy utmélyedésben lövöldöztek reánk. Egy pár golyó a szekérbe furódott, s a nyerges lónak a balfarába lőttek. Jó szerencsénk velünk volt; óránk még nem ütött.

Sors bona nihil aliud!

Künn valánk a mezőn, Bátos felé.

— Nyugtassunk egyet, s szedjük rendbe a szerszámokat. Ember vagy Gaspi, meg te is Jóska... Mit isztok? — — kérdé Bánffy. — Ezt aztán nem beszéljük el senkinek, mert ezt ugyan el nem hiszik!

Leszálltunk a kocsiról, elővettük a pálinkás üveget, kortyintánk egyet s megmostuk pálinkával a gyeplős nyakát, s a nyerges tomporáját.

A mennyire elláthattunk, nem követett senki.

Egy magaslatra értünk. Bátos előttünk feküdt, s beláttunk a faluba.

— Állj meg! — mondá Gerendi Jóska a kocsisnak, itt már végünk van.

— Mi a baj? — kérdém.

— Tessék a faluba nézni.

A széles nagy utczán egy-egy zászlóalj katona, gulába rakott fegyverek mellett táborozott, s apró tüzek mellett főzték a *menázst*.

— Ez az oláh tábor, s amint látom, körülbelől három határőr. Innen meg nem menekszünk, mondá Bánffy.

— De hát mit csinálunk? — kérdém.

— Elől tüz, hátul viz, mindenütt a halál; tán egyetlen mód van a menekülésre, de ez is majdnem lehetetlen; fogjuk ki a lovakat, hagyjuk itt a kocsit, vigyük magunkal a puskákat s próbáljuk a hegyek közé menekülni.

— Elég lesz két puska, — mondá Gerendi, — a töltés fogytán van. Mig a lovakat kifelé fogtuk, észrevettek bennünket a faluban, s sebes léptekkel közeledett felénk egy szakasz katona.

Meghalni semmi, senki sem él örökké, kivétel nincsen, bizonyos, mint a halál; a hazáért, elvért, igazságért meghalni dicsőség, több annál... kötelesség.

Mindjárt a függetlenségi harcz kezdetén számot vetettem magammal, mérlegbe tettem hazafiui kötelességemet az eshetőségekkel, láttam, hogyan akarják kiszámitással, tervszerüleg kiirtani nemzetemet, a magyar megmozdult

szivemben, s megfogamzott agyamban kötelességem érzete, lenyomta az eshetőségek serpenyőjét, beálltam honvédnek s hűségesen szolgáltam, minden utógondolat nélkül a legszentebbet a mi van,... *hazát.*

De hogyan? miképen halni meg?

Előttem rémlett Enyed, Krakkó, Zalatna a Brády család, rokonom Huszár Zsigmond lefürészelt nyakkal, a láncsára huzott csecsemő elevenen sütve, s mint a gyilkos mondá: *a magyar tánczolva*: Krizbaék és még hányan, mennyien?!

Pirulva vallom be: féltem; s ez egyszer bántam meg, hogy honvéd levék.

Nem akarok én beheggedt sebeket kiméletlen, kegyetlen kezekkel felszaggatni; siralmas keserves emlékeit a szomoru multnak feleleveníteni, felemelni a szemfedelet, hogy a rothadt hullát lássuk és szagoljuk — — — de *tanulni* jó, s tán hasznát veszszük jövendőben.

A szörnyüség legszörnyebbje az ember az ő örjöngésében — mondja Schiller.

Az ember az ő kegyetlenségében; ennek nincsen *nemzetisége.*

Az angolok Indiában, a spanyolok Dél-Amerikában, a moskovok Lengyelhonban, cserkesz hazában és mindenütt, hova az átok elviszi, az *inquisitió* az egész világon, a *convent*

Franczia országban, s a *fehér rémuralom* ugyanott. Az osztrák nálunk, Olaszországban, Galicziában és Csehországban, a törökök Bosniában, Bulgáriában.

Pizzaro Peruban, Alba Bruxellesben, Laubardemont Franczia országban, Lord Cliew Indiában, Muravieff Varsóban, Benedek Galicziában, Caraffa Eperjesen, Haynau Bresciában, Pesten, Aradon.

A nép ösztönszerüleg jó és ingatag, átok azokra, kik roszra vezetik, az átok megfogja, s a fájdalom könyei lelkükön száradnak. Minden bünnek meg van büntesése, s ritka az, ki kikerüli a sors büntető kezét; ott van Haynau a bonczasztalon, Urbán öngyilkos, Janku furulyájával, Axinte megbukva.

Aljas, alávaló, czudar, önhaszonkeresetből, magán családi önérdekből, jól befütött kényelmes szobából, az iró-asztal mellől, egész biztonságból szőni az ármányt, kirakni a csábitás lépvesszejét, az ámitás maszlagját, könnyü, hasznos, de *komisz* mesterség, történjék az *Bécsben, Zágrábban* vagy *Szebenben.*

Lovainkk ki voltak fogva, midőn rájok akaránk ülni, a távolból a szakaszvezető ránk kiált:

— Állj, ki vagy?

Soha magyar szó jobban nem esett.

— Bánffy alezredes! kiáltá Bánffy.

— Jelentema lásan alezredes ur, mi mozgó-nemzetőrök vagyunk Maros-Vásárhelyről, ez-előtt egy órával érkeztünk ide.

— Ki a parancsnoktok?

— Százados Hajnal József ur!*)

— Mennyien vannak?

Már nem emlékezem mennyit mondott.

— Menjünk, — mondá Bánffy.

Bementünk Bátosra, Hajnal előnkbe jött, s jelentett Bánffynak.

— Kedves kapitány ur! veressen rögtön indulót, ebben a perczben, — indulni Besztercze felé.

— Engedelmet kérek, lehetetlen, embereim nagyon ki vannak fáradva és még ma nem ettek.

— Arra kérem, hogy ezt a szót: *lehetetlen*, soha ne mondja Bem tábornok előtt, megkeserülné. Minket az oláhok Kis-Sajón és Monorban megtámadtak, a tábornok utánunk jön kevés fedezettel; menjen elejébe mindaddig, mig találkozik vele.

Kevés gondolkozás után folytatá, — nem is ugy, — felém fordult — őrnagy ur!

*) Ma kir. járásbiró Maros-Vásárhelyt.

Vegye át a csapatot, menjen a tábornok elébe, én itt megétetem a lovakat, s rögtön megyek Vásárhelyre, értekezem Forróval, a tábornok elhozza az őrnagy urat magával.

— Értem, — felelém röviden.

Erre megfogá kezemet, szemeimbe nézett s félre vezetett, s legmelegebb barátság hangján mondá, elhinnéd-e, a mi ma velünk történt? hanem az a Gaspi isten ugyse, jó kocsis.

A csapat lassan sorakozott, midőn sorrendbe álltak, kardot huztam s azt mondám:

— Fiuk! Bem tábornok életét veszély fenyegeti, a ki nagyon el van fáradva, vagy nagyon éhes, itt maradhat. Lépjen ki s a mig visszajövünk, főzzék meg az ebédet.

Senki se akart ebédet főzni.

A tábornokot Monor előtt találtuk, csendesen aludt kocsijában, intettem a kocsisának, hogy álljon meg.

E pár sor, mi következik, jellemzi Bemet nagyságában gyengeségével; a kocsis megállitá a lovakat, az öreg felébredt, a kocsi oldalához mentem jelenteni.

Amint meglátott, összeránczositá homlokát, s kellemetlen, rikácsoló hangon rám dörmedt.

— Hát ön itt van?

— Itt.

— Mit parancsoltam önnek?

— Hogy menjek M.-Vásárhelyre.

— És miért nem ment? Hol van Bánffy?

— Méltóztat kihallgatni?

— Beszéljen, de röviden.

Elbeszéltem a dolgot ugy, a mint történt, az öreg ur kiszáll kocsijából, átkarolt s a nyakamba borult.

— Édes jó, édes kedves tisztem. Ilyen gyalázatos, áruló módon meggyilkoltatni, borzasztó, szörnyüség! Menjen, mindenkit a kit előkap, ölessen le, — *point de pardon*, — semmi kegyelem! Példát kell tenni. Látom a jósággal nem megyünk semmire. Menjen!

Elindultunk. Alig mentünk pár perczet, kiséretéből egy Mátyás-huszár utánunk vágtat, s hozzám jön:

— A tábornok ur azt parancsolta, hogy kéreti az őrnagy urat Hajnal százados urral vissza jönni, *befelre*.

Visszamentünk.

— Őrnagy ur! Ön fel van ingerülve és méltán. A harag rossz tanácsadó; a magyar kormány rablást rablással, gyujtogatást gyujtogatással, gyilkolást gyilkolással megboszulni nem akar. Üljön ide mellém s menjünk Vásárhelyre. — Hajnal felé fordulva kérdé:

— Százados ur! tud ön németül?

— Igen.

— Menjen — folytatá — a kit fegyverrel talál s ellent áll, lövesse le, a fegyvertelen népet ne bántsa — értette?

— Igen.

A kocsiban még egyszer el kellett mondanom a történteket.

M.-Vásárhelyre értünk. A tábornok a Görög-házba szállt be mindig. A háziasszonyt, Görög Károlynét — ki még ma is él — nagyon szerette, mert igen jól tudott az öreg urral bánni; mindig *meine liebe, meine gute Hausfrau*nak nevezte.

Alig értünk fel szobájába, még bundáját sem veté le magáról, már küldött:

— Menjen, őrnagy ur, hozza ide Forrót és Bánffyt. *Ejnye, hogy örvendek, hogy élnek!*

Erre a mondásra, melyre ugy emlékszem, mintha ma történt volna, elnevettem magam. A tábornok is mosolyogva kérdé:

— Ugyan mit nevet ön?

— Tábornokom ugy mondja azt, hogy: élünk, mintha azt kérdené: mit szeretek jobban, a sajtot-e, vagy a szalonnát?

Az öreg ur is nevetni kezdett erre a *boutade*ra. Megfogá kezemet:

— Azt szeretem önben, hogy mindig jó

kedve van — mondja. A jó kedv ragadós és példa a követésre. Nézze, az Inczédy zászlóalja a legjobb a seregben; én Inczédyt soha sem láttam rossz kedvben. Ott van Nagy Pista, ha reá néz az ember, nevetnie kell; és a XI. zászlóalj nevetve megy a csatába. A *légiónál* ott van Kratki; mikor cseh-lengyelül beszél velem, alig tudom magamat visszatartani a nevetéstől. Az irodában Kiss Sándor humora százszorta többet ér a Bauer komorságánál; mikor Bauer behozza aláírás végett az iratokat, mindig várom, hogy mondja: *memento mori!* Kiss sohasem jön be hozzám, mint Karthausi. Lássa, a portugál hadseregben van egy vezényszó: *Cruel fas al inimique!* a mi azt teszi: *Kegyetlen arczot az ellenségnek!* Ezt roham előtt vezénylik; mindenki eltorzitja az arczát, és . . . megszalad! — Tartsa meg jó kedvét.

Szót fogadtam s maig is meg van a jó kedvem.

Bánffyt Forrónál kaptam. Ők már készen voltak az emlékirattal.

Felmentünk a tábornokhoz, ki mindennapi köménymagos levesét vacsorálta. Felállt asztala mellől s Bánffyt megölelte.

— Mikes után, Riczkó után önt elveszteni kemény csapás lett volna. Higyje el, senki

sem érezte volna azt jobban nálamnál. Szivem melegével üdvözlöm önt!

Forrónak kezet nyujtott.

Forró Elek alezredes egyike azoknak, kiket szabadságharczunk története nem méltányol eléggé. Pedig Forró Elek nagy követ rakott függetlenségi harczunk emlékszobrára; egyike azoknak, kik karddal, tollal, észszel, mély belátással, teljes hűséggel, fáradhatatlanul, egész odaadással, szenvedélylyel, szeretettel szolgálták ügyünket. Ő hideg, majdnem rideg, flegmatikus ember, épen ellentéte a *svihák*nak; és a raklámokat gyomrából utálta.

Magas, sugár, sápadt alak, az egész ember egy izom, erős és férfiasan szép volt. Beesett szemei ritkán csillogtak; meggondolás, megfontolás nélkül soha egy szót sem ejtett ki szájából: a mulatságot, vigságot kerülte; folytonosan dolgozott, tanult. Midőn belefáradt, fel és alá sétált szobájában és itta a hideg vizet.

Az összes hadseregben neki volt közülünk legnagyobb tekintélye; Bethlen Gergely *Cato censornak* nevezte. Sohasem láttam embert, ki olyan hidegen állotta volna a tüzet; isten bizony fáztam bele.

Bem gyakran vette tudományát igénybe, s még azt is megengedte, hogy tanácsoljon neki.

Később az aradi várban együtt valánk foglyok. A haditörvényszék előtt okmányokkal, rendeletekkel, kiáltványokkal ugy megviselte az auditor urakat, hogy alig merték egynehány évre elitélni; őt, ki azelőtt *gardista* volt. Nyáry Pál és Forró ezredes védték magukat az aradi várfogságban olyan nagyszerüen, hogy bámulatunkat kiérdemelték.

Most hazájában, a székelyföldön visszavonultan él magányában, és én tiszteletteljesen küldöm neki üdvözletemet és az elmultak dicső emlékeit.

A tábornok elolvasta az emlékiratot, minden változtatás nélkül aláirta. Ha jól emlékezem, a Forró tollába mondta az előbb idézett *kiáltványt.*

Megbuktunk. Bekerültem az aradi várba. Paskiewics-Erivanski az orosz czár lábaihoz tette le Magyarországot; Haynau mulatta magát Pesten, Temesváron, Aradon; s a hol tetszett, ott volt kedvtelése. Komisz Urbán gazdálkodott Kolozsvártt és lőn a kincses város diszpolgára. A pléhgalléros cseh kellnerek főispánkodtak; Bach uram huszárjaival cziviliziált, s a sehonnai bitangok voltak Magyarország urai.

Kimenekültem. Ettem a számüzetés kenyerét, ott, a hol Tököly, Rákóczy, Bercsényi, Mikes Kelemen idegen földben nyugszanak. Ott sem volt maradásom. A *kegyelem* mindenütt nyomon hajtott; veszedelmére voltam a *Gesammt-Monarchiának.*

Párisba koldultam magam. Hét szilvafámat elkobozták, s itthoni adósságomért *ott* kerültem az adósok börtönébe. Kiültem a hat hónapot, és naponta egy frankot kaptam hitelezőmtől, *az osztrák követség utján.*

Gyötrött a honvágy. Epedtem, sovárogtam haza.

Egy napon: Pesten, május hó 6-án 1852-ik évben, véghetetlen nagy megtiszteltés ért; fejemet fénysugaras *gloria* övezte, feldicsőitettek a magasba . . . nevemet a bitófára szegezték, s *ingyen martyrt* csináltak belőlem! És igénytelen nevem ott ragyogott az *Andrássy Gyula* gróf nagy neve mellett.

„— Ezen, a cs. kir. 3-ik hadseregparancsnokság által megerősitett itélet ma kihirdettetett, és a szolgálati szabályzat utasitása szerint végrehajtatott.

Pest, május 6-án, 1852.

A cs. k. haditörvényszék."

— *Stellt euch zum Gebet!*

És imádkozának árva lelkemért!!! a reglement szabálya szerint.

Három esztendei fejtörés kellett ahoz, hogy ezt az ostobaságot kigondolják.

Nincsen valami butább, brutálisabb, bárgyubb, ripőkebb, félkegyelmübb, mint a *soldateska* rémuralma. Ilyen volt az mindig, ilyen volt az mindenütt, és kivált nálunk. Képzeljék azt a fitymáló, henczegő, az utcza kövezetén kardcsörtető, a muszka kegyelmét kunyoráló *kamarillát* és *soldateskát;* azt a *derék* hadsereget, melynek egy része nálunk *fél istenekké* vált, — tudatlanul vezetve, rosszul élelmezve, *protekczió* és *nepotizmus* által előléptetve, az érdemet elnyomva ; — hogyan harácsolt, hogyan zsarnokoskodott, s egyre-másra hogyan csinálta a legbutább ostobaságokat.

Három esztendei fejtörés után, sok gondolkodás, homlokizzadás és ránczositás után, komoly pofák melletti tanácskozások után: rábukkantak egy országos tizenhatmarkos marhaságra. És csinálni akartak egy rém-drámát, melyben III. Richard és Falstaff, Alba és Triboulet, Caraffa és Bohó Misi, Basta és Hugli borbély ugyanazon személyek voltak ; melyen a félvilág kaczagott, s legjobban mi: az *érdekeltek*, kik jelen nem létünk által ragyogánk.

A *bírákok* tanácskoztak és ítéltek. Mellőzték a nürnbergi törvényt, mely azt tartja hogy: *csakis azt lehet felkötni, kit elfogtak; deliberato consilio;* kivont kardosan átadtak a halál borzasztó angyalának, s az akkori Kozárek minden kinzás nélkül felszegezte neveinket a bitófára: — *Consummatum est!* . . . Mi *nem* mulánk ki! És a társadalom meg lőn boszulva!

„Ámbár csak intendáns volt, mindamellett a cs. kir. csapatok elleni *több csatákban a legnagyobb bravourral részt vett,* s azért Bem által ezredessé léptettetett elő, és a 3-ik osztályu Kossuth-renddel ajándékoztatott meg; boszuból a miatt, hogy 1849. febr. 28-án Monoron és Kis-Sajón átutaztakor annak lakosai által majdnem elfogatott, másnap e román helységekbe Bátosból erős fölkelő csapatosztályt küldött, mely azokat kirabolta, a lakosok marháit elhajtotta, és az első helységben 27, az utóbbiban pedig 16 védtelen embert részint magukban a házakban, részint midőn az erdőkbe futottak, legkegyetlenebb módon megölt.

— — — — — — — — — — — — — — —

„Miután a vádlottak, az előadott tény-sorozatban minden egyesnél felhozott cselekvények jogszerüen rájok bizonyulván, daczára a mult évi dec. 22-én lejárt idézeti határ-

időnek, meg nem jelentek, ennélfogva a fölöttük tartott haditörvényszékben szótöbbséggel ítéltetett: hogy mindnyájan felségárulási bünösök, és ezért az 5-ik haditörvényczikk és az 1849. jul. 1. proclamáczió értelmében, vagyonaiknak a lázadás által okozott károk megtérítésére leendő elkobzásán kivül, — kötél általi halált érdemelnek, és neveik a bitófára kiszegezendők.

Pest, május 6. 1852.

A cs. k. haditörvényszék."

Midőn ez a borzasztó ítélet rajtam kegyetlen módon végrehajtatott, Párisban voltam. Legközelebbről egy tárczaczikkben e czim alatt: **„Mikor engem felakasztottak"** elcsevegem. *Nous allons rire*, — jót fogunk nevetni.

ARADON.
HARKÁNYI JÓZSEFNEK SZIVES
ÜDVÖZLET.

De jó nép ez az aradi nép — de sok jóval voltak hozzánk, mikor elhagyott minket az egész világ, s még az isten is kételkedett, hogy mittevő legyen velünk, lefegyverzett elárultakkal.

Ott Világosnál csalták ki kezeinkből a fegyvert. Akkor volt az, mikor Paskievics azt mondá: *Magyarország az orosz czár lábainál hever.*

Sokan valánk, s nem tudták hirtelenében, mit csináljanak velünk. Tamerlán ideje lejárt, s nem szokás már koponyákból tornyokat épiteni; időnyerés miatt megkocsikáztattak Aradmegye országutain.

Elmondom, hogyan jutottam oda.

Bem Erdélyben elvesztette a segesvári csatát; látván, hogy minden ponton tul van szárnyalva, egy czélra összpontositá ütegeit s a muszka táborkarra lövetett; *Skariatin* elesett.

Busásan fizettük meg halálát, mert Petőfink ott maradt, s mások hányan szinevirágai a megmaradt hősöknek! *Daczót* leszurták, *Zeyk* inkább szétlövé agyvelejét, mintsem fogoly legyen, a vén vezért leverték lováról, s mint Lajos Mohácsnál fuldokolt az iszapban, huszárai huzták ki kötéllel; szomoru nap volt az, kezdete az alkonynak, mely Aradon vált borus sötét éjszakává.

A csata kezdetén magához parancsol a vezér, s azt mondja:

— Menjen ön a héjasfalvi uton Vásárhely felé, Kemény ezredest fogja utközben találni csapatjával, fogja fel s hozza ide, én addig tartom magam, vagy hátrálok Vásárhelynek.

Ekkor láttam Petőfit utóljára. Hivtam, jönne velem, azonban nem akarta a csatát odahagyni. Mi történt vele, ki tudja megmondani.

Keményt csakis Vásárhelynél találtam, emberei ki voltak merülve, pihentetett.

Nyargonczot küldtem a tábornokhoz, megirám, hogy Keményre ne számitson. Azon éj-

jel Bem is Vásárhelyre érkezett, magához rendelt.

— Fogasson be és menjen Szegedre, ön tudja helyzetünket, nincsen időm kimeritőleg irni, s látja milyen állapotban vagyok, mondjon el mindent a kormányzónak, kérjen segélyt, én ujból beveszem Szebent; ha egy kis erőt kapok, nincsen semmi elveszve.

Utra keltem.

Nagy-Váradra érkezém, s ott találám Görgeyt seregével, ott láttam először a rendkivüli embert, ki jobb sorsra volt érdemes; a magyar történelem e nagy *hypothesise* meglepett, s majdnem kellemetlenül hatott rám, annyira imponált külsejével s modorával.

Megtudván, hogy Kossuth Aradon van, oda siettem.

A kormányzó a várban lakott, bevezettek hozzá, elmondám küldetésem okát. Ő figyelemmel hallgatá, s aztán igy szólt:

— Jöjjön fel holnap reggel, beszélünk a dologról.

Holnap?! Másnap Görgey *diktátor* volt.

Semmi nem butitja az embert annyira, mint a nagy bizonytalanság. Érzékeink eltompulnak s alig tudunk gondolkodni, eszméink

fátyolozottak, képzelődésünk ködös s mámorában vagyunk egy sajátszerü *hallucinációnak*, mely a valót képzelettel vegyiti, nem birunk helyzetünkről tiszta világos fogalmat alkotni, s ez a lélek *catharusa, náthája* a szellemnek.

Ilyen kedélyállapotban voltam, jártam, keltem, jöttem, mentem s nem tudtam hova; a várból a városba, a városból ismét vissza a várba. A Maros partján kocsi ügetett el mellettem, s a kocsiból nevemet hallám kiáltani; megállék s *Csányi* Lászlóra ismertem.

— Ülj be mellém, mondám, — mi hir Erdélyben?

Elmondám.

— Hol vagy szállva?

— Nem tudom.

És valójában nem tudtam, s ma sem tudom; arra emlékezem, hogy ágyban háltam, de hol, kinél, arra nem emlékezem. Szótlanul haladánk fel a várba, s midőn kiszállánk, azt mondá Csányi:

— Én felmegyek Kossuthhoz, várj meg itt alant, több szobám van, egyet átadok neked, Görgey is ott lakik, legalább velünk leszesz a főhadiszálláson.

Leültem egy padra, s szundikáltam a buták álmát.

Csányi lejött s utközben elmondá az eseményeket.

Szállására hajtatott, felment az emeletre, Görgeyvel tanácskozni. Estefelé felhivattak, s Görgey kikérdezett az erdélyi állapotokról.

— Most már tábornok ur, mit parancsol nekem?

— Semmit, — maradjon a kormánybiztos urnál, ő megmondja a többit.

Meghajtá magát s én távozám.

Éjfél után lehetett, midőn Csányi lejött, szomoru volt, de nem levert; vállamra tevé kezét s könytelt szemekkel mondá, de jól emlékezem szavaira, mintha csak ma történt volna:

— Kedves öcsém, vége van mindennek, *holnap Világosnál letesszük a fegyvert*, ügyünk megbukott, s a haza elveszett. Sajnállak téged, nagyon kompromittálva vagy. Mit fogsz cselekedni?

— Már a mit a többi; hacsak az én bajom volna? Számoltam én már rég magammal, Laczi bácsi!

— Maradj velem, együtt megyünk Világosra; kivíszlek kocsimon, s ha lehet megszöktetlek.

— Magára gondoljon, ne reám. Elvégzem én a magam sorát, magának kell menekülni,

meg Kossuthnak, magok vezetik a nemzetet; az ilyen magamfélék csak *zérus* vagyunk; a szám előtt semmi, szám után sokat szaporitunk. Az isten áldja meg, gondoljon magára.

— Én maradok; két alternativa áll előttünk: vagy a béke, azaz a kiengesztelődés, vagy a megtorlás, azaz a boszu politikája, — az első esetben tisztában vagyunk, folytatjuk az országgyülést Pozsonyban, István nádor közvetitő s a többi magától jön; vagy a boszu; rémuralommal hatni a már is elcsüggedt kedélyekre, *félszszel* kormányozni, s oda vinni a dolgot, hogy mindenki féljen, s mindenki, a legártatlanabb is kompromittáltnak higyje magát; ez esetben, — és én ezt hiszem bekövetkezőnek — senki sem mentes, meglehet megszabadulok én s elitélnek olyant, ki szivvel melletök volt, de félelemből velünk tartott. Én maradok; s magam fogom átadni magamat; én édes öcsém *hectikus* ember vagyok, egy-két évem van még legfeljebb is hátra, ha kimenekszem, ott halok meg köhécselve, ha maradok, tán még hasznára lehetek nemzetemnek. A nemzetek történelmét be kell tölteni, tán én is leszek *két sor* benne, csak is egy aggaszt, — de ez privát dolog, — Kálmán, (Schmiddeg Kálmán). Szeretném, ha menekülhetne, intézzétek úgy, hogy együtt láboljatok.

Holnap Világoson megbeszéljük együtt az egészet. Jó éjszakát.

Aradról Görgeynek serege Világos felé indult. Haladtunk a caudini uton s Várnához érkeztünk.

„Romuli de Cannas, ego Varnam clade notavi!“

1849. augusztus 13-án volt.

Ott voltunk felállitva Világos terén.

A szégyennek gyalázatja megtörtént már mi rajtunk.

A katona letette fegyverét, s a *becsület* kapitulált.

A ki vezetett bennünket, ott hagyott, s azokra, kik maradánk, szégyenletes fogság vagy *martyrhalál* várt.

Megindulánk hosszu szekérsorokban, a nap fényragyogva forrón sütött, a porfelleg elboritá a tájt és szemeinket, s alig láthatók egymásnak arczán a szégyen pirulását.

A doni pikás kozákok, a kaukázi cserkeszek, Olgának regimentje környeztek bennünket, s kisértek minket, a világosi *gyászvitézeket.*

A *cholera* velünk jött.

A nap forrón sütött, nagy volt a por, s nagy a szomjuság.

A távolból egy-egy kutnak gémje látszott. Az utról letérve viz felé vágtatánk; — a kut ki volt meritve, s gárdját holttestek és haldoklók környezék.

A *cholera* velünk jött.

Igy haladánk több napon át, Sarkadról Gyulára; a muszka volt a gazda, a cholera a szövetséges, a német az orgazda.

S a mint a rablózsivány a lopott portékát átcsempészi az orgazdának, ugy adtak át a németnek minket. Gyula volt a bünbarlang, melyben ránk *pakliztak s átsanzsiroztak* a német *kegyelemnek*.

Felrukkoltattak egy helyre; — egy bizonyos ur, (kit Montenuovonak hivtak, s kiről azt mondták, hogy osztrák tábornok) átvett minket, mint a hogy átveszik a sőrét, melyet mészárszékra hajtanak.

Gyuláról Aradra hoztak bennünket.

Az osztrák-németnek sok a hóbortja; a *lista*, *a protocolum és a categoria* e között elől jár.

Arad alá értünk. A város előtt egy libamezőn rendszeresen felállitának minket, szekeret szekér mellé; elővették a *listát* s felolvasták a névsort, a ki jelen volt felelnie kellett:

Hier! — a ki meghalt az uton, az nem szólt semmit, annak **X**-et kereszteltek neve mellé, a mi annyit tett *obiit!*

Protocolum szerint felosztottak *categoriákra*. Én azok közé jutottam kiket „*provisoris*“ az oláh templomban csuktak be. Sózott hering módjára gümöcsköltek bennünket egymásra, rebellis rebellisen, s járta a „*Kossuth-Hund?*“

Az isten a mezők liliomáról, az ég madairól gondoskodik rólunk nem gondoskodott senki; éheztünk; őreinknek tiltva volt velünk közlekedni, mit sem lehetett hozatni.

Én Sarkadon megkapám a kolerát, csak is Gyulán jövék némileg magamhoz. El voltam gyengülve, ki voltam éhezve; nagyon éhes voltam.

Gondüzőbe kimentem a templom udvarára, ott sétálgattam fel s alá, midőn egyszerre a rácsozat mögül egy vén asszony megszólit:

— Tiszt ur! kérem egy szóra!

— Tessék.

— Igaz-e kérem, hogy magoknak nem adnak enni?

— Biz az olyan formán.

— Ejnye az isten verje meg őket, de

meg is veri — vigasztalta magát az öregasszony — láttak e ilyent; koplattatják ezeket az áldott urakat. Tiszt ur lelkem, nem haragszik-e meg rám? Ugye bár nem — s benyult nyak-keszkenője alá, egy patyolatfehér kendőbe takart valamit vett elő — fogadja ezt tőlem, s ne vegye rosz néven.

Kibontám a csomagot és hófehér lágy czipót, és egy darab disznó-pecsenyét találtam.

— Köszönöm jó asszony, az isten áldja meg érte.

Először evém életemben a könyörület kenyerét.

A vénasszony sirva ment el, és nem telt bele két óra, annyi ételt hoztak nekünk a városból, hogy még őreink is csak ugy turkáltak benne.

Lista után, *protocollum* szerint, *categoriákba* voltunk osztva, ott fenn valánk a várban.

Volt osztrák tisztek egy *gruppban*, az osztrákot nem szolgált honvédtisztek másban, a czivil külön, a tábornokok és Csernovics Péter a *carében*.

Ugy a hogy, el valánk helyezve, de ágyunk, ágynémünk nem volt, szalmán rothadtunk, mint Ubrik Borbála.

Egyszer a kantinban poharazva beszél-

gettünk, midőn engemet hivnak ki, mondván, hogy egy zsidó akar velem beszélni.

A kaszamáták ajtaja előtt állt egy kis törpe, kopott kinézésű zsidó. Meglátván engemet, felém jött, s azt kérdé:

— Az ur a gróf Teleki?

— Az; felelém.

— A feleségem tiszteli.

— Én is az ur feleségét, de hát ki az ur felesége?

— Hát kérem az én feleségem.

— Örvendek, de hát miért e tisztelkedés, uram?

— Hát azt mondták, hogy az urak szalmán feküsznek, és ez nem szép dolog, s azt mondta a feleségem, vigyek fel az urnak ágynemüt, aztán ha kell valami, csak szóljon.

— Köszönöm uram — mondám meghatottan — de nem fogadhatom el, nézze, nem tehetek magamért kivételt, társaim is szalmán feküsznek, hogyan feküdjem én matráczokon?

— Igaz, mondá, — mire kezet szoritánk és ő távozott.

Pár nap alatt mindnyájan el voltunk látva ágynemüvel, a szükségeseket az aradi zsidók küldték.

A keresztény erények egyik hitágazata: foglyokat vigasztalni.

Ezt tevé velünk egy áldott nő, kinek nevét még ma is hálával emlegetjük.

Ez asszony neve *Vásárhelyi* Jánosné. Azokat, a miket érettünk tett, érezni lehet — és én érzem is, — de leirni nem. Hugó Viktor tán megkisérthetné.

Könnyü jót tenni akkor, midőn a jótétemény nem jár veszélylyel, de ha mögötte áll az üldözés, az elitélés, a becsukatás, még a jó sziv is gondolkodik, s csak *nagy* sziv nem haboz.

E *nagyszivü* asszony édes jó anyánk volt, áldja meg érte a mindenható.

Boldognak sebesen, szerencsétlennek ólomszárnyakon repül az idő; mindkettőből jutott nekem is.

Harmincz év multával eljöttem ide Aradra, megköszönni azt a darab fehér lágy kenyeret, melyben a sült disznó pecsenye rejlett, — a könyörület kenyerét, megköszönni a zsidó feleségének ágynemüjét, melyet tán maga alól vett ki az én kényelmemért; megköszönni az áldott asszonynak vigasztaló jóságát; eljöttem ide megköszönni a hazafias könyörület kegy-

adományait, melylyel felebaráti szeretettel, testvéries rokonszenvvel halmozának.

És még egyért jöttem én ide Aradra; — mint a hitbuzgó *müzlem* dervis Mekkába a próféta sirjához vándorol, mint a rajongó halni készülő zsidó a *sirok völgyébe* koldulja magát; mint a töredelmes keresztény a megváltó sirjához zarándokol, ugy jöttem én leborulni e földre, a hol ő k e t m e g g y i l k o l á k.

LUZSENSZKY LAJOS.

Petőfi Sándor mondja:

„— — az ő küldetése legszebb, — ő szerez legtöbb jókedvet, ő nevettet meg legtöbbeket; — a legszebb küldetés a földön: *másokat földeritcni!*“ . . .

„Nem bámultatni, hanem szerettetni! — ez legalább az én vágyam, törekvésem.“ — — —

„A természet őt lángésznek alkotá, de ő szétszórja, eltékozolja szellemének kincseit, — s a helyett, hogy fényes, ragyogó öltözetben járna, amint járhatna, öltözete egyszerü, sőt néha foltos is. Bánja is ő! — az ő czélja: másokat jól tartani, nem pedig magát gazdagitni!“ . . .

Petőfi e szavakat Boz és Dumas Sándorra vonatkozólag mondta, én Luzsenszky Lajosra

alkalmazom, s tudom, a kik ismerték őt: egyetértenek velem.

„*Legszebb küldetés másokat földeriteni!*“ . . .

A nemzet fölébredt álmából, s készült a *nagy napokra.* A Karok és Rendek ott fenn Pozsonyban tanácskoztak, határoztak és végeztek, — az idegen hatalom ott fenn Bécsben, meg akarta törni a nemzet akaratát, — a megyék támogatták, istápolták, bátoritották az országgyülést, s általok a közvélemény *követelt.* A társadalmi körökben, — hol az előhaladás eszméje fogamzik és terjed, — Luzsenszky kiváló szerepet játszott; — bámulatos könnyü, fogékony észjárásával mulattatva, nevettetve, sujtott, buzditott és tanitott.

Eljöttek a nemzet *nagy napjai,* ő ott állt a jogvédők közt, fegyvert fogott az elnyomatás ellen, s halni akart a nemzet életeért.

Ez az ember tulságos érzékeny szivvel volt megáldva; ő kész volt hazájáért a halálra, de nem nézhette mások halálát; — eljött hozzám s azt mondá:

— Csináljatok velem valamit, mert én nem állom igy ki tovább! — tegnap levágtak egy embert mellettem, és én agyon lőttem egyet, — láttam agyvelejét kilocscsanni, s azóta beteg vagyok. Én ha kell, meglövetem

magamat szivesen, de mást megölni nem tudok. Én nem félek, de a vért nem nézhetem. — Használjatok fel ott, ahol teremteni és nem ölni kell. Én megöltem egyet, ha minden tizedik magyar ezt teszi: nincsen ellenség!

A *szervezés*hez ment, hol Bem tábornok méltánylását teljesen kiérdemelte.

Eljöttek a nemzet gyásznapjai, — a *véres napok* után a *könyek napjai*; — Szolnok, Isaszeg után Világos, Budavár bevétele után az aradi vár, Haynau fent s Damjanich az akasztófán. — Üldözték őt is, — hogyne üldözték volna, hiszen becsületes ember volt! — de lelke nem csüggedt el, szive remélt, s agya gondolkodott.

— Nem lehet az, hogy meghaljon Magyarország, a mig magyarok élnek!

És igaza volt.

Titokban, alattomban, majdnem elrejtőzve gyülekeztek össze baráti körben, vendégszerető asztaloknál, poharak mellett, — s ő felderité hatalmas humorával a csüggedőket, reményt keltett a kishitüekben, s élczeivel korbácsolta az átnyergelni akarókat.

— Mit csináltál a német világban, Lajosom? — kérdém tőle.

— Prédikáltam nekik, hogy *„lesz még szőlő s lágy kenyér!“* — mondá mosolylyal.

„A nemzet minden óhajtása teljesült!?! . . . ő is meg volt elégedve.

Vasutakat épitettünk, s erdőket adtunk el, járta a *sáp* és a *provizió;* mig sokan gazdagodtak, addig ő szegényedett, nem értett a *mesterséghez,* nem ismerte sem *Dréhert,* sem *Erlangert;* hiába, a falusi ember távol van a tüztől, látja világát, de nem érzi melegét; mások veszik hasznát.

A német világban kötéllel fogták a magyar hivatalnokokat, ő is lehetett volna *„Vorstand“*. Inkább eladta egyik birtokát, s kikerülte a *kötelet;* nem lett *beamter.*

A *közösügyesben* a hivatalra ólálkodtak, a kinek nem jutott osztalék, sáp, provizió, az kapott egy kis *állapotot,* s mellette lehetett egy keveset *gseftelni is;* — *„officium non fallit“*, ha nem csorog: cseppen; őt megválasztták Szathmármegye főutibiztosának, — ezer forint évi fizetésért számlálta az ut mellett a kőhalmokat s felügyelt az utkaparókra.

Nem ismertem embert, ki ugy fel tudta deriteni a társaságot, mint ő. *Ridendo docuit;* — mindenki örömmel hallgatta. Pazarul szórta az élczeket, s minden mondata tanulságos volt.

Imádta a természetet, bele mert nézni titkaiba; elleste az állatok ösztönét, a fák hajlamait, a virágok természetét, — a nap után, a csillagokról, a fellegek járásából jósolta az időt, s okát tudta adni jóslatának.

Szenvedélye volt a kertészet, szőlőszet, dinyészet, — folytonosan oltott, szemzett, párositott; s ezt nemcsak magának tevé, de mindenkinek. Nincsen minálunk nagy darab földön valamire való kert, melyben Luzsenszky kaczra emléket ne hagyott volna. — Zsebeit megtömte oltógalyakkal, s hivatalos körutjaiban, gyakran a tulajdonos tudta nélkül oltotta be nemes fajokkal a vadonczokat.

— Lásd barátom, mondá, engem az emberek sokszor megcsaltak, s naponta csalódom, de még egy fa, egy rózsabokor sem okozott nekem fájdalmat, legfeljebb ha kivész, de akkor is életével lakol.

Vén ember vagyok, sokat katonáskodtam, s többnyire háborukban, — meglehet azért nálam az embernek egyik főerénye: a *jó pajtásság*. A ki nekem nem *czimborám*, azt tisztelem, becsülöm, bámulom, ragaszkodom hozzá, szeretem is, még rajongok is érte, de nincs meg a szeretet házias odaolvadása, a vonzalom bensőbb melegsége, az érzelem családias otthonossága.

Luzsenszky Lajos mintapéldánya volt a *jó pajtásnak:* — önérdektelenül tett másoknak szolgálatokat, nemcsak barátjai, de ismerősei is bizton számithattak rá, s azzal az utánozhatlan humor és kedélyes modorával mindenkit megnyert, lekötelezett.

Élczei csipősek voltak, de nem szedte le gúnyja tárgyáról harapófogóval az eleven hust, satyrájában éles volt, hasitott, mint a beretva, de nem bunkózott senkit agyon. Neki többet megengedtünk, mint bárkinek, mert ironiájából is kiérzett a jóakarat.

Mondatai zamatosak, élczei pezsgők, szavaiban szikrázott az ész, s lángolt az elme; előadása keresetlen, de mesteries volt, minden mondásában volt valami kerekded, teljes, tömör; nem kereste az élczet, önkényt, tisztán, sebesen, gyakran zuhamosan folyt az beszédében.

És a mi a legeredetibb, a legsajátságosabb volt: az a szép, tiszta, egyszerü, tőrül metszett, televér magyarság, Dugonics, Gvadányi, Verseghy, Csokonay nyelvén, mythologia és biblia nélkül. Képeit a pusztáról, a lankáról, a lápról, az érről szedé, személyei a nép élő alakjai, egy-egy táblabiró, huszárok és bakák a franczia császári hadjáratokból, mesék a paraszt világból.

S ezek mind elvesztek, — tulzott szerény-

sége nem engedte, hogy papirra tegye gondolatait.

Előttem mondá egyszer neki Jókai:

— Ugyan Lajos, miért nem irod le te ezeket?

— Azért, mert téged olvaslak.

— Elmegy tán kedved az irástól? — kérdé elmésen Jókai.

— Kitaláltad; lehet valaki jó hazafi, de igen rosz szakács, a szóbeszéd nem literatura, — Dalos Pista ne énekelje Edgardot . . . Kis-Kocsord és Nagy-Kocsord.

— S elmondá Kis-Kocsord és Nagy-Kocsord történetét.

Majd eldőltünk nevettünkben.

— Ird le ezt, Móricz! — mondám Jókainak.

— Már azt a bolondot nem teszem!

. . . . És ez a mi kedves jó barátunk, jó pajtásunk, ki egy negyed századon át éltető lelke volt Szathmár, Szabolcs és Bihar társas köreinek, ki megjelenésével eloszlatta a gondot, bánatot, ki — a nélkül, hogy *komává* szállt volna alá: felderitette mindazt, mi körülötte volt — — — — *éhen halt meg!*

Pár évvel ezelőtt gyomra kezdett fájni, — betegségét elhanyagolá, a baj terjedt, fájdalmai nőttek, s szenvedett olyan kinokat,

hogy látásán megesett az ember szive; — a *rák* volt gyomrában. —

Fájdalmas volt vele lenni, s csakis a baráti kötelesség vezetett hozzá; — borzalmas volt látni azt a szép, rokonszenves alakot, hogyan válik csontvázzá, — azokat a mosolygó gúnyoros ajkakat, hogyan torzitja el a görcs kínja, — azokat az értelmes szemeket, mint boritja a fájdalom könyje; mindig éhezett, gyomra nem tűrt meg semmit, végre kimerült, s *meghalt éhen!* . . .

Nem volt — mint mondani szokták — *országos ember*, még csak képviselő sem volt, nem *interpellált*, s nem szavazott meggyőződése ellen, — a fehér, neki czimboraságból sohasem volt fekete.

Nem *gscftelt* soha, consortiumot nem alakitott, nem trafikált vasuttal, nem handlérozott a bőrzén, nem *sachcrezett* a gyanus és kétértelmü bankokban, nem ismerte a proviziót.

Nem guggolt az előszobákban, nem görbitett macskahátat sem az irodaszolga, sem minisztere előtt, nem vadászta a hivatalt, nem halászott a *sinecura* után, s nem hizelgett senkinek.

Elment a parasztember háza előtt, ott találta a gazdát, leült mellé a padra, beszélt

és oktatta, s terjesztette a világosságot. Elment a falu iskolájába, magával vitte a gyermekeket kertjébe, s tanitá őket oltani, szemezni, — magyarázta a természet egyszerü törvényeit, fölfejtette a méhek titkát, a hernyók kártékonyságát, s az éneklő madarak hasznát; — barátja volt az állatoknak, s nem engedte, hogy kínozzák: „Ha én téged ugy ütnélek, mert nem vagy elég erős, én lennék a marha, — most meg te vagy nagyobb, annál a gyenge ökörnél!“ — Ismerte a növények gyógyhatásait, s háziszerekkel gyógyitotta a vidék betegeit; — névszerint ismerte a környék koldusait: „Ennek ne adjatok pénzt, mert elissza, — tartsátok jól, aztán lódulhat.“ — Társaságban sohasem hallottam tőle üres szót, s tanultam tőle többet, mint bármelyik német bölcs unalmas pandectáinak szóhalmazából. A fiatalság imádta, s ő volt legfiatalabb lelkü köztük, — még ma is meglátszik nálunk, rajtok szelleme *Luzsenszky Lajosnak*.

A föld legyen felette könnyü!!

KEREKES MÁRTON.

Nehány hónap óta a halál nagyon megviselt. Majdnem érzem lehelletét.

Luzsenszky Lajos, K. Papp Miklós, és most Kerekes Márton.

Papp Miklós temetésén még együtt valánk; ma őt temetjük.

Ki volt Kerekes Márton Kolozsvár városában, azt tudja mindenki. Ki volt ő nekem — elmondom pár szóval.

Midőn, — most lesz 11 éve, — tizennyolcz esztendei számüzetés után hazaeresztettek, január 21-én este érkezém haza, — hogy mit éreztem, minő érzelmek fogtak el, mikor édes anyám a szülői ház lépcsőzetén fogadott

s azt mondá: „Hozott isten, fiam!“ . . . . elmondom másszor.

Vacsora után lefekvém. Az éj hosszu volt, álom és ébrentét közt telt az el. Testem itthon volt; lelkem megszokván a számüzetést, gondolataimban vágytam haza, — s *itthon* gyötört a honvágy.

Reggel alig keltem fel ágyamból, egy magyarosan szép férfialak áll be hozzám. Látásomra szemei megteltek könynyel, arczán az öröm mosolya nevetett, kezét nyujtá és meghatottan mondá:

— Sándor *urfi!* ugy-e nem ismer?

— Nem.

— Én Kerekes Márton vagyok.

És nekem az ugy fájt, hogy az, a ki értem örömkönyeket hullat, a ki Sándor *urfinak* nevez, a kit Kerekes Mártonnak hivnak, — én azt nem ismerem meg! Pedig beh jó emberem lehet nekem!

Szégyenelve kérdem:

— Honnan ismerjük egymást, barátom?

— Megálljon csak . . . . nem emlékezik Marczira, a kőmives-legényre Sármásról?

A visszaemlékezés villáma czikkázott agyamon keresztül; és én *vissza* ismertem Kerekes Mártonban Marczi kőmives-legényt, ki játszótársam volt.

Összeölelkezénk, de szólani egyikünk sem tudott.

Az *ember* az, ki megállja helyét, s ott, hová a sors helyezé, kötelességét teljesiti. Betölti azt a helyet, melyre hivatása rendelé, s nem képez *dissonanczát* a társadalom nagy *harmoniájában.*

Kerekes Márton *ember* volt!

Szorgalma, kitartása, tanulása, becsületessége által, egyszerü kőmives-legényből épitész-mesterré emelte föl magát saját erejével.

E városnak tekintélyes és — a mi sokkal több — mindenki által szeretett *polgára* volt. Jókat téve, jókat cselekedve élt városának.

Nem volt ő *nagyraláto.* Egyszerü, becsületes, munkás-iparos, ki szorgalmával gyarapodott, ki családját jól felnevelte s tisztességesen fentartotta.

Jó hazafi, tetőtől-talpig magyar. Pártember szenvedélyesség nélkül, s jó barát teljes odaadással.

E sorokat irva, visszaemlékezem fiatalságomra, azon évekre, melyeket *Márton* barátommal tölték el; szegény jó apámra, kinek *Marczi* kedvencze vala; nemzetem küzdelmére, melynek is hü részese volt; a gyásznapokra,

melyeket ő is siratott; a kibékülés örömeire, melyekért ő ugy lelkesült; a csalódások tömkelegére, melyből milyen nehéz a kimenekülés; a jelen nyomoruságaira, melyeket ő már nem érez.

És most szomoru részvéttel mondom:

Legyen áldott az áldottak között!

LENDVAY MARCZIRÓL.

(CSEVEGÉS.)

Három év mulva negyven éve lesz, hogy Nagybánya városa a következő határozatot hozta:

3373/1844. Lendvay Mártonnak, a nemzeti szinház rendezőjének, mint helybeli születésü, első jelességü szinművésznek a szinművészeti pályán szerzett fényes érdemeinek méltányló elismeréséül leendő polgárosittatása iránt tett s a választott polgárság által elfogadott inditványra nézve. Teljesen osztozik a tanács az inditványozó nézeteiben, mely szerint a művészeti pályán magát kitüntetett, a nemzetiség és érzelem-nemesbités előmozditása körül érdemeket aratott s a magyar szinészet elsőrangu bajnokát, nemes és finom játékbeli ügyességének, s szinmüvészeti érdemeinek tekintetbe vételével, annál örömestebb kivánja e szab. kir. város polgári koszorújába befüzni, mivel e jeles és országos hirü férfiut — mint különben is helybeli születésü egyént — magához ez által is szorosabban kapcsolván, a müvész és művészeti érdem iránti tiszteletéről tehet nyilvános tanuságot. Lendvay Márton neve annakokáért a helybeli polgárok lajstromába igtattatván, a pol-

gárlevél részére kiadatni s Pest szab. kir. város annak kézbesitésére megkerestetni rendeltetik. Kelt Nagybányán, 1844-ik évi október 9-én tartott tanácsülésből. Kerekes Sámuel s. k. helyettes főbiró, Stand Pál s. k., Légeny Zsigmond s. k., Fésüs Menyhért s. k., Torday István s k., Hammersmid Ferencz s. k.

Ma, május 29-én, szülőházát diszítjük fel emléktáblával.

Tehát nem vagyunk és nem voltunk iránta háládatlanok. Föllelevenitjük emlékét s kötelességünk teljesitése jutalmaz. Tudjuk, hogy minden nép jeleseiben él s a lángelmék serege teszi a nemzetet nagygyá. A művészet szárnyakat ad a magasban repülni s jaj annak a népnek, mely a földön csúszva mász.

Ott tündökölnek ők, ott fenn a deszkákon, gázfénynél vagy faggyú-gyertya kétes világosságánál, való és képzelt életben, kétszeresen élve; mindennapi gondok a valóban, képzelt, de mélyen érzett fájdalmak az ábrándban. Az emberiség legdicsőbb személyeit szinlik és szörnyeit játszák; könyeket facsarnak és megnevettetnek. Ma hős, világfelfedező, megváltó; honszeretetnek, erénynek, becsületnek tükre; holnap bohócz, uzsorás zsidó, zsarnok király, gazember.

És e kettős életben melyik a való?

Mind a kettő.

A való száraz hidegvérüséget követel, a körülményekhez való alkalmazkodást parancsol, s mint mindenkinek, ugy nekik is engedelmeskedniök kell. A képzeletben minden érzelmet, minden szenvedélyt érezniök kell, mert csak érzelem adhat érzelmet vissza.

A színész kétszeresen él, mert két világa van: a való és ábránd világai.

De miért nagyot csinálni a modern *históriákból?* — kérdi tán a felfuvalkodott ostoba gőg.

Hátrább az agarakkal.

XIV. Lajosnak, a „nap-királynak" Molière kedvencze volt, I. Napoleonnak a forradalmár Talma jó *barátja*, a kinek kétszer fizette ki adósságait, s játszatta olyan szinpadon, melynek földszintjén *királyok* ültek; Kean az angol arisztokracziának kényeztetett vendége volt, s Richmond herczeg saját fogatán ment utána a *lebujba*, hogy asztalához ültesse; Hugo Viktor benső barátja Frederic Lemaitre-nek, Dumas barátja Bocage-nak, Lamartine a Mélingue-nek, Petőfi pedig Egressy Gábornak.

Az iró, a szobrász, a festő, a színész, a zenész maga magának irja a *kutyabőrt.* Raphael egy képe, Petőfi egy költeménye, Canova egy szobra, Beethoven egy szonátája, Beauvallet egy alkotása dicsőbb nemeslevél, mint a Mont-

morencyak, Medina-Celi-Sidoniak, Medicik, Eszterházyak és hatvani Deutschok minden pergamentjei.

Kivált nálunk, hol a színész nemcsak művész, de egyszersmind apostola a nyelvnek, ki hirdeti az igét ugy, amint azt beszélni kellene.

Szinmüvészetünk úttörői közt találjuk *Lendvay Mártont*, ott találjuk Megyeri, Egressy, Szentpéteri, Fáncsy, Déryné, Lendvayné, Laborfalvi Róza mellett, hirdetve a magyar szót, melyet a paraszt meglehetősen, a középosztály rosszul, az ur diákosan s a nagyur sehogy sem beszélt.

Lendvay nálunk Nagybányán született 1807. Márton napján, itt járta iskoláit, annyi igyekezettel és szorgalommal, hogy az érdemsorozatban többnyire az utolsó helyen diszlett.

Atyja elhalt, anyja színészeknek adott ki lakást s Megyeri mint szinigazgató náluk lakott. A tizenhárom éves *Marczi* rimánkodott a „*dilektor*“ urnak, kegyeskednék neki, mint mükedvelőnek, egy piczinyke kis szerepet adni. Megyeri megunván a sok kunyorálást, „Benyovszky“-ban juttatott neki egy morzsát. A gyermek megkapta a lámpalázt s egy árva szót sem tudott kimondani; „elkeseredésében

mi telhetett tőle?“ elbujdosott a bányai *lapos* erdőbe, s három napig élt ott, mint Szent János, mézzel és sáskákkal táplálván lelke porhüvelyét.

Később *Keszi* szinigazgatóhoz ajánlkozott mint Pap Zsigmond mondja — szinlapokat irni, ha előadásra beeresztik. Az igazgató megigérte és Lendvay egész éjjel szakadatlanul irt. Másnap az előadás ideje beköszönte, de a szegény fiu hiába várakozott a folyosón: senki sem jött érte, hogy beeressze.

E feszültség, izgatottság lázat és másfélhavi forróbetegséget okozott.

Maga mondta később, hogy ily fájdalma csak kettő volt életében: anyja halála és a szinpadtól való megválása.

A *szenvedély* teremti, alkotja, faragja a nagymüvészeket, irókat, tudósokat; szenvedély nélkül ott lebegünk az „*aurea mediocritas*“-ban, s mint a vércse rezegtetjük szárnyainkat a mindennapi középszerüségben.

Cambacerès, Napoleon alatt második konzul, mint gourmand azt kérdezte világhirü szakácsától:

— Kitől tanulta ön ezt az isteni *sauce-t*?

Büszkén felelé rá a szakács:

— Szenvedélyemtől.

Tiz éves gyerek voltam, első vizsgálatomat tettem le, s nagyanyám jutalmul szinházba küldött. A „*Béla futását*“ adták, s Lendvay játszott és énekelt benne. Először voltam szinházban s majd megbolondultam nagy csodálkozásomban. Mikor a medve keresztül-szaladt a szinpadon, annyira meglepett, hogy meghökkentem bele. Be szerettem volna medve lenni.

A medve után Déryné, Déryné után Lendvay fogták meg legjobban szivemet.

S mikor Lendvay elkezdte énekelni: „Isten hozzád kedves Lóra,“ s a lovásza azt feleli: „Urfi menjünk s üljünk lóra“ — nem tarthattam magamat tovább, könybelábadtak szemeim, elkezdtem zokogni, jó anyám megtörlé szemeimet, megcsókolt s azt mondá: „Te kis szamár!“ Az ő szemeiből is köny csöppent, nem Lóráért, hanem érettem.

Ez volt az első mély hatás, melyet a szinpad rám gyakorolt s Lendvay eszményképem lett.

A pesti nemzeti szinpadon először adták a „Szökött katoná“-t. Komáromy Gyurival, legjobb barátommal néztük az előadást, meghatva, elérzékenyülve. Midőn Korpádi Gergelyt (Lendvay) el akarják katonának vinni, s azt

mondja szivtelen anyjának: „Édes anyám! hiszen mi gazdagok vagyunk, válts ki," s anyja elutasitja mindaketten könnyeztünk, de mind a ketten titkoltuk egymás előtt, végre Komáromy felém fordul s mosolyogva, könyezve, gunyosan mondja:

— Édes fiam! sohase zsenirozzuk egymást, sirjuk ki kényelmesen, jóizüen magunkat, mint két vén banya, de aztán ne mondjuk senkinek.

Felvonás után fölmentem a szinpadra s megkértem Lendvayt, mutatna be Szigligetinek.

Marczi már ekkor jó barátom volt.

Pap Zsigmond jól irja: „A természet valóban ritka adományokkal áldotta meg Lendvayt. Sugár deli termete a legszebb arányban telided tagjaival, délczeg magatartással, elragadó külsővel birt. Tojásdad arczának érdekes halvány szinét élvsovárgó sötét szemei és feketén fénylő bodros haja, kiemelték a hasonló szinü göndörke körszakállal együtt, melyet később a müvészi átalakitások miatt fel kellett áldoznia. Az egész főnek szépsége a domboru homlokon derült ki, ha néha titkolt szenvedélyek árnyalatai játszottak össze a lélek tükrével és nyugtalan szemeivel. Szabályosan hajlott orra alatt szóra-nyiló szája

némán is mozgott, ideges vérmérséklete által izgatva. Ha megszólalt, a tisztán csengő hang rezgése viszonos hangulatra inditott, rokonszenvet gerjesztett. Nők irányában valami behizelgő, olykor buskomoly hajlamra vonzó volt e férfias hanglejtésben."

Ő igazán elénekelhette volna a „Cornevillei harangok"-ból :

Óh, jaj de hánynyal,
Minden fajtából
Szerettem én !"

Bocsánatot kérek Pap Zsigmond barátomtól, hogy emlékbeszédének fölét igy lekanalazom. Megneveztem párszor s nem akarok ugy járni, mint Csiky Gergely az „*izé*"-vel; ámbátor azt a kint én is könnyen kiállanám s nem soványodnám meg tőle.

Az öreg Dumas-val csevegve, azt mondá nekem egyszer :

— Furcsa, hogy azokat a dolgokat, a miket én irok, nem én irom. „A három testőrt" nem én irtam. A „Monte Christot" is más irta. A „Nesley-i tornyot" a kakuk tojta és igy tovább. De aztán azok az urak, mikor ők irnak maguknak és nem nekem, az ördög sem veszi be.

Harmadszor és utoljára idézem Pap Zsigmond szavait:

1854. elején lépett fel utoljára a „Loovodi árvá"-ban. Szerepe nagy volt (Rochester lord), kimerité erejét s játék után összerogyott. Vége, vége mindennek! mondá nagy szenvedéssel és bucsút intett a szinpadnak.

Koszorús regényirónk, Jókainak a Lendvay halálára irt bucsuztatója szerint az volt a művész első halála, mikor azt a fényes bűbájos világot elhagyta, és eltemetkezék a közélet szomorú halálországába. Bekövetkezett nemsokára a másik, ránézve csak nyugalom már, honnan nincs visszavágyás. 1858-ik évi január 29-én halt meg!

„Két sirban nyugszik — irá akkor Jókai, — egyik a föld, másik a feledékenység. Mert a szinész küzdelme, lángesze megszünik halálával s csak nevét hallják emlegetni a nélkül, hogy szellemi nagyságáról fogalmok lenne.

Jókai kedvenczirómnak, *kegyemet* vesztett politikusomnak, de nagyon szeretett barátomnak félig van csak igaza. Ma mi itt Nagy-Bányán megemlékezünk róla s hün fogjuk ezentul is őrizni emlékét.

Lendvay Mártont sorsa még a siron túl is üldözte.

Az áldás átokká vált rajta, a dicsőités meggyaláztatássá, — Pesten emlékszobrot emeltek neki, s a nagybányai kaszinó olajba — eczet nélkül — lefestette.

Inditványozom:

A szobrot törjük össze, a képet égessük meg, s ne bántalmazzuk nagy halottainkat. A torzkép élczlapba való.

GRÓF TELEKI SÁNDOR
ÉS ELEMÉR A SAS.
(Üdvözlet Almásy Pálnak.)

Gondolkodtam, nem volna e jobb igy czimeznem:

Elemér a Sas, és gróf Teleki Sándor.

De okom van rá, hogy az előbbinél maradjak.

Olvasóm fog felette itélni.

S most lássuk a medvét.

Komáromy György nekem igen jó barátom volt, s valamivel több volt barátomnál; olyan volt ő nekem, mint a *rekruta* huszárnak a *veterán* huszár: *édes nevelő apám.*

A rend, csend és béke helyreállitása után, én kimenekültem, ő benn maradt az országban; én bujdokoltam künt, ő bujdokolt idehaza, én

élveztem a határtalan szabadságot, ő bekerült *Festungsarestbe.*

Ennek a szónak nagy értelme van, annyit tesz: *ember-barom* szivtelen gazda alatt.

A *paciens* neve helyett *numerust* kap, akaratját *cauterizálják,* gondolkodni csak titokban szabad, cselekvése a *profosz* akaratja, tápszere ki van mérve az éhezés bizonyos fokáig, ágya az álmatlanságra vetve, érzelmeit kiszapulják, vágyaival csak is enmagába zártan *conspirálhat,* mert minden kétes szemhunyoritásért felette lebeg a Damokles *botja* a *deresen*; a számvonás 25-nél kezdődik s 100-nál végződik, időtöltése a *kloakok* tisztitása, s pecsenyeforgatás a *Festungs-komendánt* konyhájában.

Ilyen *Arkadiából* szabadult ki György barátom, jött a számüzetésbe, a hol minket, a *proscripczió véneit,* már harczedzetten talált.

Genfben telepedett meg. Az időben lakott ott a magyar emigratiónak *cremje,* ugy szólva a magyar forradalom aristocratiája. Ez olyan *Faubourg-Saint-Germain*-féle volt a földönfutásban.

E körnek éltető lelke, *stella matutina*-ja gróf Károlyi Györgyné volt, egy rendkivüli

nő, tele észszel nagy szivvel és teljes jósággal, megáldva mind azon nagy tulajdonokkal, melyek az *asszonyt* teremtik, s melynél a földön az én felfogásom szerint magasztosabb nem létezik. A szeretet, hazafiasság, kitartás, jótékonyság voltak főbb jellemvonásai.

Nem is volt tán senki, kit az emigrációban annyira szerettünk és tiszteltünk volna, mint a grófnét.

Ő minden párton felülállott, s mindenkit iparkodott a maga magaslatára fel emelni, soha tőle senki vigasztalás nélkül nem távozott, a nyomor elejébe ment, a csüggedőket bátoritotta, a tulzókat mérsékelte; soha a szent igaznál egyebet nem mondott, soha nem ismertem férfit, ki titoktartóbb tudott volna lenni, mint ő. Volt a grófné jellemében egy nagyszerü vonás; mindnyájunk gyengeségei iránt gyöngéden elnéző volt, mentett hibáinkért, mindenkinek megmondta hibáit szemébe. De ha valaki vallott elve ellen vétett, vagy megtagadta multját, fényképes albumában megforditotta arczképét fejével lefelé, s az el volt örökre temetve.

A hontalanság egyik legsajgóbb fájdalma az, hogy az egyén ugyszólva *családon kivül* kénytelen élni, minden a mi környezi *idegen;*

idegen föld, idegen nyelv, idegen szokások, — minden, de minden *idegen.*

Károlyi grófné házának küszöbén átlépve, a magyar ember *otthon* volt, érezte a családi élet melegét, s majdnem a *haza* napja sütött rá. De sokszor melegedett fel szivem nála!

Szebb családot az övénél nem ismertem. Négy virágszál serdülő fiu és egy *angyal-leány*, a miveltség legmagasabb fokán. Az általános, és különösen a magyar történelemben annyira jártas, hogy vitás kérdéseinkben Pálma grófnő véleménye döntött, nagy örömére tanitójának, Horváth Mihály püspöknek.

A grófnő majdnem minden este fogadott, s *szalonja* az összes *emigratiók* gyülhelye volt. Nem utazott Genfen keresztül nevezetesebb menekült, hogy tiszteletét ne tette volna.

Teleki László, Horváth Mihály, Puky Miklós, Almásy Pál, Komáromy György, Bethlen Gergely és Ferencz, Klapka György, Weisz József, mindennapos vendégei voltak. Ezeken kivül Vogt Károly, Comello, Gems Fazy, Hertzen Sándor, s ki tudná még hányan, gyakran töltötték az estét a grófnénál.

És abban az időben gyakran megfordultam Genfben; a grófné vendégszerető háza tárva volt előttem, s asztala felteritve. S mikor *en petite comitée* együtt voltunk, elcseveg-

tünk s fesztelenül elmulattunk, s nevettünk nagyokat. A grófné szerette a talpra esett élczeket, s különösen az apró történetecskéket, s olyan jóizüen el tudott rajtok nevetni.

Egy este thea mellett ültünk. Társaságban gyakran megtörténik az, hogy minden igaz ok nélkül mindenki elgondolkodik, mély néma csend áll be; ilyenkor szokta a franczia azt mondani: *ne beszéljenek mindnyájan egyszerre.*

Ilyen hallgatásban merengtünk el, midőn egyszerre Komáromy hangosan fölnevet.

— Hát magát mi lelte? kérdé a grófné.

— Egy történet jutott eszembe.

— Ne nevessen magába, hanem mondja el.

— Sándor! kérdé Komáromy tőlem; beszéltem-e neked a Teleki Sándor historiáját Elemér a Sassal?

— Nem.

— Na hát elmondom.

— Halljuk, mondá a grófné.

— „Az ötvenes évek elején volt. A német nem adta még ki egész mérgét, gazdálkodott és czivilizált; — a kötél meg a *pulver und blei* járta, a zsandár uralkodott, Bach ur atyáskodott; Haynau nem *paczifikált* elég jól,

kitették a szürét. Zuzán volt az ur, komisz Urbán a számoló bojtár, de Schwartzenberg volt a gazdájok. A tömlöczök telve voltak, csak az nem bujdokolt, ki muszkát vezetett s czinkosa volt a németnek.

Én is nyakamba vettem a világot, s futó betyár módjára kerültem a helységeket, megmeglopóztam egy-egy tanyán, vagy valami jó emberem szállásán.

Biharból átmentem Szabolcsba, onnan Békésbe, itt megtudták hollétemet, nyomomon voltak.

Egy franczia rendőrkém emlékiratából olvastam, hogy a *bagnoból* megszökött gályarab legbiztosabban, van Párisban, mentől közelebb lakik a rendőrség palotájához; s ha lehetne épen, a palotában kellene hogy lakjék, mert ott nem keresi senki. Gondolám én is, hogy elmegyek Aradra, mert már ennél közelebb nem lehetek rendeltetésem helyéhez.

Ugy tevék. Aradon jelentettem magam a rendőrségnél; a térparancsnokságtól engedélyt kaptam a várba bejárhatni. Te már nem voltál ott. Szerencsésen menekültél Bethlen Gergelyel. Végre itt is felismertek, azaz megtudták, hogy rosz fát tettem a tüzre. Kereket kellett oldanom.

Korán reggel indultam el Aradról. Dél-

tájt Szalontára érkeztem; az Érmellékre akartam menekülni. Szathmárban volt az ember legbiztosabban. A mint Szalontán keresztülhajtunk, bundám gallérát felhuztam, hogy rám ne ismerjenek. A mint a piaczon vánszorgunk, a nagy sárban látom, hogy a városház előtt nagy néptömeg ácsorog. Mondom fuvaros gazdámnak, hajtson a *Kajla* csárdába, ott etetünk. A *Kajla* egy kis negyedórára van túl Szalontán, a nagyváradi uton.

Beállitunk az állásba, a csárdás gazda jó ismerősöm volt s szivesen köszöntött. Szóból szó, s kérdem: miért van az a sok ember a városháza előtt?

— Bizony rosz ok miatt van ám az ott, mondja a gazda.

— De hát minek? kérdem.

— De hát csak annak, hogy elfogták gróf Teleki Sándor ezredest, meg Elemért a sast.

— Elemért a sast? hát az mi?

— Hát olyan lengyel vezér.

Hiszen Teleki Sándor Bethlen Gergelyvel együtt kimenekült. Én Aradról jövök és tudom.

— Ki ám, de visszaküldte Kossuth s elfogták Déván, Elemér a sassal együtt.

Elfeledtem, hogy én is menekülőben vagyok, kértem a gazdát fogna be s vinne be

a városba. A birót ismerém s hozzá hajtaték.

A biró megerősitette a mondottakat, s bevitt a városházába.

A teremben teritett asztal mellett két *ur* ebédelt. Az ajtó előtt fegyveres katonaőr járt fel s alá. Az egyik magas barna fiatal fekete szakálu ember, fején kékbársony, aranynyal himzett sapka, ujjai megrakva gyürükkel; a másik törpe, zömök, szőke egyéniseg, bő lengyel nadrágban, paszomántos *vengerkában*, fején lengyel prémes sapka.

Nem láttam én soha egyikét sem.

— Ugyan kérem, melyik az urak közül Teleki Sándor?

A magas barna férfi felállott, s egész biztonsággal mondá:

— Én vagyok, uram!

— Hm! tán tévedni tetszik? Nekem Teleki Sándor jó barátom.

— Szeretnék önnel négy szem közt beszélni, — mondá.

A biró félrevonult, mi az ablakhoz vonultunk.

— Nemde Komáromy György ő nagyságát van szerencsém tisztelni.

— Igen, az vagyok.

— Nagyságod engem nem ismer, — vagy jobban mondva, elfelejtett. Én Fülep vagyok, ezelőtt két évvel szobapinczér voltam Nagy-Kállóban. Sokszor volt szerencsém kiszolgálni.

Elnevettem magamat.

— Hát az a másik ki a fene?

— *Elemér a Sas*, igen szépen tud *rajzolni.*

— Én ezt az egész historiát nem értem.

— Ha nagyságod megigéri, hogy el nem árul, elmondom az egész történetet.

— Halljuk, — mondám; — ha nincsen benne gazemberség, hallgatok.

— Nagyon kevés.

És folytatá:

— *Elemér, a Sas* igen szépen tud rajzolni. Litograf volt Lembergben, Ponyinszky alatt szolgált a legióban; apja zsidó volt, Adlernek hivták. Ő keresztény s *Adlerskynek* hivják, s azért neveztem el *Elemér a Sasnak.* Dévára menekült, ott megismerkedtem vele, a téli hosszu estéken rajzolni tanitott, s addig rajzoltunk, mig egy nehány *ötvenest* pingált. Én tuladtam rajtuk, végre gyanuba keveredtünk. Tudja nagyságod, a tyúk is kikaparja.

Dévától megszöktünk, Lippán elfogtak, Aradra akartak kisérni a beczirk börtönébe. Azon jó gondolatom jött, hogy kiadjam magamat gróf Teleki Sándornak, az ezredesnek, őt meg Elemér a Sasnak.

A lippai katonai parancsnok, egy granicsár major, nagyon megörvendett, hogy hozzánk hasonló két nagy halat foghatott. Engem szoros vizsgálat alá vett, s vallatott ugy, hogy a torkom kiszáradt bele. Arad helyett egyenesen Pestre az uj épületbe kisértet, nyolcz katonát rendelt mellénk, s őriznek ugy, mint rangunkhoz illik.

— De hát aztán mi lesz a vége?

— A vége épen olyan egyszerü, mint a milyen nehéz volt a kezdete. Látja nagyságod, hogy meg van rakva ez az asztal?

— Látom.

— Igy lesz ez Szolnokig mindenütt, igy volt ez Lippától idáig. Méltóztat látni ezt az aranyos bársony sapkát?

Levette fejéről a sapkát s bojtját lógatta.

— Ezt a sapkát egy fiatal szép zsidónétól kaptam. Az apja Koltón volt pálinkafőző, ismerte jól apámat, s engem nagyon szeretett, s homályosan még emlékezik ő is rám. Lányka korában látott gyakran lovagolni. A mely állomásra megérkezünk, rögtön elterjed a hir,

s hozzák mindenfelől az ételt és italt. A katonák terjesztik, mert ők is jól laknak utánunk. Csak egy baj van.

— Micsoda?

— Nincsen szivarra való pénzünk.

— Hát a gyürüit miért nem adja el?

— Miért nem adom el? kérdé mosolyogva. Mind hamis az, uram; ez a tiz gyürü nem ér nyolczvan krajczárt. Méltoztasson megnézni, ennek a köve spanyol viasz, ez a rubint, meg ez a nagy smaragd, üveg. Aztán láthatja, hogyan festenek, milyen piszkosak az ujjaim alattok.

— Ugyan minek viseli?

— Ugy kivánja rangom, hogy *smukkos* legyek. A majornak azt mondtam, azért viselem, hogy rám ne ismerjenek, mert uri ember nem visel ennyi gyürüt. A parasztoknak mutogatom s mondják: látszik, hogy ur, csak ugy villog meg fénylik a keze a sok drágaságtól.

Kivettem zsebemből egy tizest s átadtam neki.

— Ugyebár nagyságos uram, ha nem lennék Teleki Sándor, nem kaptam volna ezt a tizest.

— Valószinüleg; de mondja a végit.

— Innen Nagyváradra visznek. Ott betegnek fogom magamat jelenteni; megkérem

a profoszt, ne eresszen be hozzám senkit, mert nem tudok beszélni. Felkötöm az arczomat, hogy rám ne ismerjenek; azt mondom, hogy lappangó orbánczom; van ez uri betegség, s homeopathice gyógyitom. N.-Váradon félek, mert 14 hónapig szolgáltam a *Sasba.* Ha innen szerencsésen kimenekülök, Szolnokig semmi baj. Elemér a Sas hallgat, mert csak lengyelül tud. De szépen rajzol.

Szolnokon átvesznek a zsandárok, s felkisérnek Pestre az Ujépületbe. Itt ki fog sülni az egész *spiczbuberáj.* Én kapok 6—8 hónapot a hamis bankó terjesztésért, Elemér a Sas két három esztendőt; s lesz ideje énekelni, hogy: *„Búsul a lengyel."*

Még egy *ötöst* nyomtam a markába, s kimentem a biróval. A biró kérdé:

— Hát?

Elmondom a történetet.

— A poncziusát! de szeretem, hogy igy lóvá teszi a németet. *Én is adok* neki egy pár forintot.

AZ ÉN KACSÁIM.
KISS JÓZSEF EZREDES PAJTÁSOMNAK
BOLDOG ÜNNEPEKET.

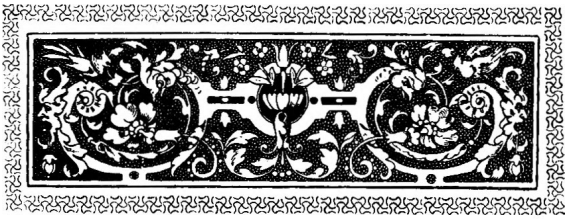

Nem lesz itt most szó a *„káka tövén költ a ruczáról,“* sem br. De Manx réczéiről, melyek önmagukat fűzték fűzérre, és spárgával átdárdázva repültek a *„magas egekbe,“* — sem az *„anas domesticus,“* sem az *„anas boschas“*-ról.

Nem vezetem a kegyes olvasót lesbe, vagy huzásra, part szélről, nád között, usztában, vagy vizsla előtt reptiben lőve; vagy kora fagykor csoportba tömörülve, s közikbe *flintázva,* vagy késő őszszel, fiók szárny-próbálgatáskor, jércze mellől egyenként leszedve, vagy gácsér után egy kapásra kettőztetve.

Az *én kacsáim* szelid, jámbor kacsák; nem kell értök futni, fáradni, — könnyen ejthetők, könnyen foghatók; — a mocsár szu-

nyogjai nem fognak csipni, a posvány *malariája* nem fog lázt okozni, — lábaink nem vizesednek meg, és senki sem fog náthát kapni.

Kényelmesen foghatjuk, lőhetjük őket, — a pipafüstös kávéházakban, a kandalló mellett, a szerkesztőségben, vagy a bérkocsis kocsija bakján, — a miniszter theája mellett, a komédiás két jelenet közt, s a *„femme incomprise“* rizsporos szelenczéje mellett.

És mégis — e pár *kacsa* a két világot *felgágogta.*

XIV. Lajos magasszáru csizmákban, ostorral kezében megjelent a párisi parliamentben, s azt mondta: *„L'Etat c'est moi!“* — az állam én vagyok! — Nikolaj czár elküldte Mentsikoffot Stambulba a *beteg emberhez*, s azt izente: *„Törökország én akarok lenni!* — vagy .... *ütjük egymást!“*

Mentsikoff sarkig érő felső kabátban, lovag-ostorral kezében, adta vissza a látogatásokat; kancsukájával akart imponálni a *bujuk effendiknek.*

A lapok tele voltak Mentsikoff arrogantiájával.

Én a *„L'Homme“* lapban — mint már egyszer irtam — a *„külföld“* rovatot irtam az

ollóval; — a lap ki volt szedve, sajtó alá kellett tenni, — főszerkesztőnk épen indulóban volt, midőn beállit egy nyomdász-segéd, s azt mondja:

— Ribeyrolles ur! azt izeni Taffery, hogy még tizenöt sor hiányzik.

Ribeyrolles felém fordul, s azt mondá:

— Légy szives, pingálj nekik tizenöt sort.

— Miről? — kérdém.

— Valami *kozákot*; — különben itt van egy levél *Hertzentől*, kipuskázhatsz valamit belőle.

Átadta a levelet és távozott.

A Hertzen leveléből csakis ennek a tételnek vehettem hasznát: „*A háboru kitörése csupán attól függ, hogy Mentsikoff milyen instructióval van Konstantinápolyba küldve.*“

Na hiszen, ha csak attól függ, — gondolám — adok én Mentsikoffnak instruktiót! — s irám:

„Biztos forrásból értesülünk, hogy Mentsikoff tábornok következő instruktioval van Konstantinápolyba küldve“ . . . s irtam egy *instructiót* Mentsikoffnak.

Másnap azt kérdi a főszerkesztőm:

— Honnan vetted te a Mentsikoff instructióját?

— Csak ugy *gondolomra*.

— Nagyon valószinü!

S elkezdte magyarázni, hogy miért, — — csakis egy pontban nem értett velem egyet.

Lapunkból átvette a „*Times*," a Timesből a többi lapok valamennyien, — s az én *kacsám* átrepülte az oczeánt, s *gágogott* a két világnak.

Végre az orosz hivatalos lap megczáfolta, biztositott a békéről, s Nikoláj czár békés hajlamairól.

Ez az egyik kacsám; — most jön a másik.

Garibaldi megigérte az öreg Dumasnak Palermoban, hogy ha Nápolyt beveszi és a Bourbonokat kiüzi, sok és hasznos szolgálataiért átadja neki három évre lakásul a „*Ciathamone*" kiskirályi palotát, kinevezi a nápolyi muzeumok tiszteletbeli igazgatójának, és lapját — melyet Dumas Nápolyban fog szerkeszteni — saját organumául ismerendi el.

A csodadolog megtörtént, — a hihetetlen ténynyé vált; — Garibaldi tizenegyed magával bevette Nápolyt, s a szentelmoi várat elfoglalta *egyedül*.

Dumas megindità lapját „*Indipendente*" czim alatt, s a lap első hasábján, *mottóul* Ga-

ribaldinak egy levele állt, mely lakonikus rövidséggel a lap programmját képezte.

Én a XV. hadosztálynál táborkari ezredes voltom, Türr tábornok hadosztály parancsnok, Éber Nándor és Rüstow dandár parancsnokok.

A XV. hadosztályt tartották Garibaldi legjobb seregének; ebbe voltak beosztva: a marsalai *ezer*, a legiok, a genuai vadászok, a magyar huszárok.

Mi formáltuk többnyire az előcsapatot, s ennek folytán legközelebbi érintkezésben valánk a fővezérrel és táborkarával. Én Türr mellett lévén, majdnem mindig a főhadiszálláson voltam.

Nápoly bevétele után elmentem az öreg Dumasnál tiszteletemet tenni. Azzal az ő kedves, kedélyes, előzékeny, szellemes modorával fogadott, magánál tartott ebédre, — s midőn elbúcsuzám tőle, azt mondja:

— Lásd, te egy nagy szolgálatot tehetnél nekem.

— Parancsolj! — felelém egész készséggel.

— Te többnyire a főhadiszálláson vagy, naponta érintkezel Garibaldival, — küldhetnél rendesen tudósitásokat az „*Indipendente*“ számára.

— A legnagyobb szivességgel! — csakhogy én az éjjel a *legióval* megyek Casertába, onnan minden pihenés nélkül Avellinoba, Arianoba, s mindaddig, mig Türrt beérem, ki azon a vidéken egészen elszigetelve müködik a fellázadó legió ellen, — s kinek ott igen nehéz feladata van.

— Annál jobb! onnan fogsz tudósitani; — Casertába — ott volt a Garibaldi főhadiszállása — magam is kimehetek.

Én megigértem, s cseberből vederbe, levélről-levélre, az „*Indipendente*"-nek rendes levelezője lettem, — s annyira magamra szoktattam az öreg urat, hogy ha pár napig nem tudósitottam, haragudott s szidott; — s ha azt irtam vagy mondtam neki, hogy nem volt semmi közlésre méltó dolog, mindig azt felelte:

— *Ha nincsen semmi, hát csinálj!*

Garibaldi átadta a két királyságot Viktor Emanuelnek, visszavonult Caprerára, — a „*Washington*" gőzösön elutazott; fia Menotti, 600 frankot kért kölcsön *Acerbi* intendánstól, hogy apja — *a dictator* — elutazhassék. — Ezt gr. Zichy-Ferraris Viktor nem fogja elhinni.

Ez időben ki voltam merülve, elfáradva, s különösen nagyon elkedvetlenedve; — s főleg az a colossalis háládatlanság, melylyel

Garibaldit bizonyos részről illették, gyötört. Három havi szabadságért folyamodtam, s azt meg is nyervén, beköltöztem Nolából Nápolyba.

Az öreg Dumas egyszer mint másszorra meghivott ebédre, s én mindennapos vendége voltam; — ő főzte sajátkezüleg az ebédet, s mi jóizüen megettük sajátszájulag. Fia — ifjabb Dumas Sándor — látogatására jött Párisból; betegen érkezett, s olyan misantrop-féle érzelmek környezték; — kerülte a társaságot, de engem — miért, miért nem: nem tudom — nagyon megszeretett, — megismerkedett nőmmel s órákig eljátszott kis fiamnal; — nekem volt két kis ponym s egy kis *panierem*, kirándulásokat tettünk együtt Nápoly gyönyörüen érdekes vidékén, kikocsiztunk a bajai öbölbe, Puozoliba, a Solfatarához, Cumába, Resinaba, Castellamareba, le egész Sorrentoig, s onnan áteveztünk Capri szigetére; az Eremitaggion keresztül lementünk Amalfiba, s onnan a Terra di Laboron át vissza Nápolyba.

Nekem rendkivüli élvezet volt a világ egyik legérdekesebb vidékét, az irók egyik legérdekesebbjével körüljárni.

A jó levegő, a szórakozás, a folytonos érdekeltség, a munkától való megpihenés által visszanyerte egészségét, s előbbi jó kedélyét. Gyakran mondá: *ön az én orvosom*!

Sohasem láttam apát, ki fiát ugy szeresse, ugy bámulja, mint az öreg Dumas, — s fia ezt épen ugy, vagy még nagyobb mértékben viszonozta, — de azért folytonosan, örökösen élczeltek egymásra; és milyen élczek! — például:

— Az én apám, — Dumas pére, — olyan hiu, hogy Párisban sokszor kiáll kocsijának hátulsó bakjára, csak azért, hogy azt higyjék, hogy neki *szerecsenje* van.

És ez igy ment folytonosan.

Garibalditól, elutazása után több napig nem kaptunk semmi tudósitást; — az öreg Dumas a hányszor látott, mindig kérdezte tőlem:

— Még sem tudsz semmit Garibaldiról?

A felelet természetesen az volt rá, hogy: nem. Ilyenkor ideges lett és zsémbes; — én már kezdtem unni az örökös egyforma kérdést.

Klapka Nápolyba jött látogatóba, s hozzám szállott. Beszélgetés közben azt kérdi:

— Mit szoktál esténként csinálni?

— Én minden este elmegyek az öreg Dumashoz, nagyon érdekes társaság gyül ott egybe, — ő dolgozik, mi meg csevegünk; — menjünk hozzá; megérdemli, hogy lásd, miként *ir* és teljesen résztvesz a társalgásban is.

Ez este a szokottnál többen voltak nála, és nők is; — bemutattam Klapkát, — a társaság oszlani kezdett, minket egynehányunkat theára marasztott. Felállt, leveté kabátját, s Klapka felé fordulva azt mondja:

— Uff! de jó, hogy magunkra vagyunk, régi pajtások, kedves tábornokom! — az igaz, ma van szerencsém először tisztelni, de még Komáromból ismerjük egymást, — emlékszik, mikor kirohantunk, hen? *(felém fordulva).*

— S te még sem tudsz semmit Garibaldiról?

Egy eszme villant meg agyamban.

— De igen is sokat tudok.

— Hát miért nem mondod?

— Nem akartam közprédára bocsájtani, — tartom az „*Indipendente*“ számára.

— *Bravo, mon galliard, tu est plus faurt comme je le croyais!* — Mondjad!

Egy párt köhintve, rákezdém:

— Garibaldi a „*Washington*“-on megérkezett Caprerába. Az idő gyönyörü volt, a tenger csendes, mint egy tó vize, az *equipage* teljes egészségben, a legénység *dupla portiot* kapott.

— A detaillokat elengedem, csak a szá-

ráz tények kellenek, — majd felbokrétázom s *kifrizirozom* én, — vágott közbe.

— Akkor hát nem mondom.

— Eltürök mindent, elszenvedek mindent, még azt a barbár kiejtésedet is, csak mondd, — vad hunnus!

— Jó! — folytatám; — hol is hagytam el? — igen . . . az *equipage* dupla porcziót kapott, kedvező észak-keleti széllel 8—10 *bogot* haladva óránként, végre a „*Washington*“ Caprerába érkezett, s a *Portó Militaire*-ban kikötött. A tábornok ladikba szállt, a kapitány Origoni és Basso kiséretében a partra evezett; — a mint a kősziklához ért, kényelmes kavicsozott utra bukkant, — ez nagyon meglepte, — a mint tovább a kőszirtek közül kiért, a magaslaton egy csinos — angol elisabethian-stilusban épült villát pillantott meg. Bámulata nőttön-nőtt.

— Mi akar ez lenni? — kérdé Bassotól.

Basso intett kezével, hogy nem tudja, — Origoninak szeme-szája elállt.

Kényelmes kavicsozott uton a villához értek; az ajtó kétfelé nyillott, Garibaldi az előszobába lépett, jobbra a *parlour*, balra a *dining-room*, szemben a lépcsőzet, — az emeleten a *bedroomok*, alant a *daunstes*, konyhával,

kamarával, épen ugy, mint London mellett *Windsor*, vagy *Richmond* környékén.

Benyit a nappali szobába, — egyszerüen de kényelmesen butorozott, szőnyeggel bevont salon, márvány kandallóval, utrechti zöld bársony butorzattal, mahagoni fából; — a falon Victor Emanuel életnagyságu képe Paglianotól festve, a nagy zöld posztóval teritett iróasztalon Cavour arczképe Gerolamo Indunotól, — mindakét festő 1859-ben Garibaldista tiszt volt, — ez is gyöngéd figyelem; — a Cavour képe alatt egy nagy pecsétes levél Garibaldinak czimezve.

Garibaldi felbontja a levelet s olvassa:

„Tábornok!

Mig ön a két Sicziliát királyomnak és Olaszországnak meghóditotta, addig én, királyom parancsára, igyekeztem önnek, tábornok! Caprerán egy kevés kényelmet eszközölni. Változatlan nagyrabecsüléssel:

Camillo Cavour."

Az öreg Dumas itt már nem állhatott többé ellent maga magának, s azzal a jóságával lelkesült rajongással felkiáltott:

— Mondtam mindig, hogy nagy szive van Victor Emánuel királynak! — éljen Victor Emánuel!

Kijöttünk az utczára, s azt kérdi Klapka:

— Te, igaz az, a miket beszéltél?

— Majd meglátod holnap.

Klapka is gondolatokba merült s szállásunkra mentünk.

Reggel még ágyban feküdtem, midőn bejön hozzám *Vazili*, a Dumas cserkesz legénye; (kiről a fia azt mondta; Nagy mester az én apám, az örményből cserkeszt tud csinálni!)

Felöltöztem, s mentem Dumashoz. Alig volt időm jó reggelt kívánni, s *kefelevonatot* tartva kezében, szólt:

— Ülj le, hadd olvassam el.

Felolvasott egy nagyszerü, szivből e mélyen érzett vezérczikket Garibaldiról, a királyról és Cavourról.

Én nagyon megbántam rosz tréfámat, s töredelmesen mondám:

— Mon pére! rendesen édes apámnak hivtam, — nagyszerüen szép, de *ebből egy szó sem igaz.*

— Hogyan? — kérdé bámulva.

— Te tanitottál, hogy: *ha nincsen semmi, hát csinálj!*

Lesütötte fejét, s szünet után kérdé:

— Hát már most mit csináljunk?

— A lap még nincsen kiosztva, vétesd ki a sajtó alól e czikket, tégy mást helyébe — és . . . bocsáss meg nekem!

Hirtelen felugrott iróasztala mellől s elkiáltja magát:

— Vazili!

Vazili bejött.

— Eredj rögtön a „*Hotel de Genève*"-be, s vidd el ezt a czédulát!

Leült, s egy pár sort irt; — felolvasá:

„Barátom!

A mit Teleki ezredes Garibaldit illetőleg beszélt, egy jól komponált nagy *kacsa*, — nehogy elküldje a „Siècle"-nek; — elég, hogy én felültem.

Dumas."

Vazili visszajött s hozta a választ:

„Mester!

Még az éjjel elküldtem egy kétszáz szavu távsürgönybe foglalva. Jövök rögtön. — — —"

Töröm a fejemet, de a név teljességgel nem jut eszembe.

Az *én kacsám* kijött a „Siècle"-ben, abból átvette minden lap Európában, átrepült az Oczeánon s *gágogott* a két világnak.

Pár hét mulva Turinba mentem, — tisztelegtem Cavournál, s jóindulatulag azt mondja:

— Neheztelek az ezredes urra!

— Nagyon sajnálom, kegyelmes uram, de nem tudom, mivel szolgáltattam okot rá?

— A nagy *kacsával;* — nem azért, mert *csinálta*, de azért, hogy — eszméjét nem közölte velem.

EGY PÁRBAJ TÖRTÉNETE.

A világ hirlapirodalmában senki sem hagyott maga után olyan nagy nevet hátra, mint *Carrel Armand.*

Én többekkel voltam barátságban, kik neki benső barátai valának, s kik mindig tisztelettel, szeretettel s nagyrabecsüléssel beszéltek róla.

Különösen *Ribeyrolles*, — ki főszerkesztőm volt a „*L'homme*“ lapnál, számüzetése előtt a „*Reforme*“ot szerkesztette, az előtt pedig a Carrel Armand „*Nationál*“jának volt munkatársa, — nagyon gyakran beszélt róla nekem, s mindig egész elismeréssel.

Pizában a 60-as években szerencsés voltam megismerkedni *Garnier-Pagessel*, ki Carrel

Armand munkatársa volt; később a februári forradalom alatt az ideiglenes kormány tagja, majd belügyminiszter, s ki a 75 *centimes* adórovatokért elveszté népszerűségét.

Ez időben itt töltött egypár hetet, tanulmányozandó az olasz képzőművészet kezdetét és fejlődését.

Piza az olasz képzőművészet bölcsője, a *campo santo*, az olasz művészet *óvodája*; Byzantzból ide menekültek az *iconoclasták* mesterei, kik a festészet s mozaik mesterségét átültették.

Én is e tárgygyal foglalkoztam; s történetesen egy kép előtt megismerkedtem *Garnier-Pagessel.*

Ugyanez időben volt Pizában egy *Richárd* nevü festő, ki a franczia kormány megbizásából több év óta a régi nagymesterek műveit másolta a *Louvre-muzeum* számára.

Richárd nekem igen jó barátom volt, s mindennapos vendégem; egyike volt a legeredetibb embereknek, kiket valaha ismertem; tetőtől talpig művész előnyeivel és hátrányaival; rajongó az idealizmusig, hóbortos az őrültek házáig.

Fiatal korától kezdve szenvedélye volt a régi olasz iskola: Giotto, Mantegna, Orgagna;

és pedig annyira, hogy ugy szólva *belerajzolta* magát e nagy mesterek másolásába s e modorban páratlan volt.

De szegény Richárd mellbetegségben szenvedett; az örökös munka, az örökös exaltáczió megölte; nem volt a világon senkije, egyedül állt, s ez őt nagyon bántotta.

Engemet s családomat a rajongásig szeretett, s gyakran mondogatá: *magokat kivéve, engem soha senki sem szeretett.*

Dante volt egyedüli költője, a középkor ideálja, s Giotto bálványa. Mindenre, a mi tetszett neki, változatlanul ezt mondta: *ce Dantesque.*

Emlékszem, egyszer bornyupörkölt puliszkával volt vacsorára; ez nagyon tetszett neki, s egész elragadtatással kiálta föl: „*c'est une vrai polenta Dantesque!* . . . S ettől fogva ezt az ételt mindig: „*Dantesque*"-nek hivtuk.

Ugy kell lenni, hogy a müvészek másképen vannak alkotva, mint mi közönséges emberek.

Jól mondja az olasz, hogy a kiben nincsen meg a *fuoco santo*? (a szent tüz), az hagyjon fel a müvészettel.

— De hát mi az a *fuoco santo*?

Egy neme a hóbortnak a lángész tőszom-

szédságában; faltalálása a valónak a szépben, az igaznak a természetben; költészet a *realizmuzban*, eszményképzés a *naturalizmuzban*; utánzása a természetnek az ő megközelithető valóságában, egy kevés idealizmussal megvilágitva; felülemelkedés a közönségesen; szárny a magasság felé; hivatás az alkotásban; szenvedély a szakmában; törekvés a jövendő felé; megérezni a bekövetkezendőt, sejteni azt, mit még homály fed; . . . . előre haladni, előre törni!

A *fuoco santo* . . . . világit, de egyszersmind éget is, ... s nagyon gyakran elhamvasztja azt, a kiben ég.

Igy égett el az én *Richárd* barátom is: megölte szenvedélyes rajongása. Gyenge teste nem birta meg lelkének törekvéseit, s hosszasan haldokolt ironjával kezében.

Egy reggel hozzánk jött, nagy tárczával hóna alatt.

Mi szivesen üdvözöltük.

Bucsuzni jövők, mondá, — *elhoztam magoknak emlékbe azt, a mi belőle megmaradt*“... s átadta rajzait. Most is megvannak.

Pár nap mulva meghalt, ... a hideg szél elfujta a szent tüzet!

Garnier-Pages és Richard, kit az előbbivel megismertettem, — nagyon gyakran töl-

tötték nálam az estvéket, s ilyenkor mindig igen érdekes dolgokról folyt a beszéd.

Garnier-Pages szoros barátságban állott Carrel Armanddal, s nagyon szeretett róla beszélni.

Tőle hallottam legtöbb részletet Carrel életéből.

Carrel Armand Rouenben született 1800 május hó 8-án.

Apja kereskedő volt, s fiát a katonai pályára szánván, a st.-cyri katonai intézetben neveltette.

Carrel végezvén tanulmányait 1819-ben, hadnagy lett, de már 1822-ben kilépett a franczia hadseregből; 1823-ban pedig beállott a Mina önkéntesei közé.

Ki volt *Mina?*

Arra, hogy valaki Mina lehessen, Spanyolországban kell születni, ott kell élnie!

Mina guerilla-vezér volt, olyan mint Don Raphael del Riego, mint Fra Merino; olyan mint Don Raman Cabrera, mint Zumalacarreguy.

Guerilla csak Spanyolországban terem.

Ott nő az a fénylő nap, a szép kék spanyol ég alatt: a bask Pyrenek, a Sierra Nevada sziklái mögött; a Guadalquivir völgyé-

ben; az el Hoerto czitrom s narancsfái között, vagy Biscaja partjain!

A guerilla olyan a katonák között, mint a bolygó csillag az éj firmamentjén: van és nincsen; megjelenik, hogy ujból eltünjön, világit, hogy a sötétben muljon ki; sokszor fénylő, ragyogó csillag a szabadság egén, máskor kiégett test a szolgaság mennyezetén; .... hős elszántsággal hal martyr-halált, s orozva rabolja l[illegible] a gyorskocsit; mellével képez sorfalat a betörő idegen hatalom ellen, s álutakon vezeti be az invasió seregét; ma legió,.... holnap eltünt felleg; a népjog dicső harczosa vagy a praetendens bérencze!

Gyalog: fegyvertelenül, cucillóval kezében rohan a biztos halálba; lóháton: szikla mellé bujva czéloz a trabukkóval; tengeren: kalóz, flibustier, pirata, corsaire; sokszor méltó Büneslin'hez máskor ... aljasabb Zampánál!

Hajdan betörtek a mórok Spanyolországba, s ott találták a guerillákat; betörtek a Bourbonok is, s a guerillák gomba módjára nőttek; betörtek a Bonaparte francziái is, s ekkor József csak azt irta neki: „Minden kőszirt, minden fa megül egy guerilla lő reánk.“

VII. Ferdinánd ellen: Riego és Mina, Don Carlos mellett: Cabrera és Merino!

Carrel Armand Mina guerillái közé állott

be, s harczolt a népszabadság érdekében és az abszolutizmus ellen mindaddig, mig a franczia által elfogatott és haditörvényszék elé állittaték, mivel hármas bünt követett el: harczolt a szabadságért, franczia volt és Mina embere! — azonban ékesszólása megmenté.

Franczia országban mindenki, ha észszikrát érez magában, Párisba törekszik; mert ez a nagy napja a világ értelmiségének magához vonja a sugarakat.

Carrel Armand is itt telepedett meg, s alapitá 1830-ban Thiers-szel és Mignetvel a „National"-t.

De miután Thiers nemsokára miniszter lett, Mignet pedig meghunyászkodott, Carrel egyedül maradt s egyedül küzdött a népfelség érdekében.

Üldözték, mint a hogy az a maga rendjén is van; mert jaj annak a hitnek, melyet nem üldöznek, — annak jövője . . . . . csak holnap!

A mint e sorokat irám, eszembe jutott, hogy én Carrel Armandról valami igen szépet olvastam. Váltig törtem rajta a fejemet, hogy hol, — de emlékezetem cserben hagyott. De mikor valamit nem tudok, ugy teszek mint mindenki: előveszek egy lexikont, s kiszedem belőle.

Én e részben töredelmes bünös vagyok, mert bünömet bevallom; de nem ment a reczidivától.

Ha a „Conversations Lexikon," az „Encyklopaedia," az „Un milian des Faites'" a „Biographie Universelle," a „Dictionarium" ki nem elégitnek, — elmegyek Sámi Lászlóhoz s ráviszem a csevegést a tárgyra, melyet tudni kivánok. Ez persze többnyire estve történik, s ilyenkor megiszunk a ő „ringató"-jából, — melyről a német azt mondta: „ein wunderbares product", — egy pár pohárral s nekem nem kell a dictionariumban matarászni.

Ez alkalommal is igy történt; hozzá mentem s beszélgetés közben kérdém tőle; „Laczi, mond meg nekem, hol olvastam én valami igen szépet Carrel Armandról?"

Ő mosolyogva, — mert ilyenkor mindig mosolyogni szokott — csak ennyit válaszolt: „Hát Louis Blanc: Tiz év történetében."

Elővettük a Carrel Armandról szóló kötetet s elolvastuk.

Nekem elment a kedvem e czikk megirásától. Ugy voltam vele, mint az értelmes zongorajátszó, mikor Lisztet hallja.

Sokáig gondolkoztam, mig végre egy meglehet ős gondolatom támadt.

Azt gondolám: a kép megvan, — leporozom egy keveset, s megcsinálom hozzá a rámát.

Az áprilisi események után egy államcsiny elnyomá a „Tribune“ hirlapot, s számtalan üldözés czélpontjává tevé a „National“-t.

Szerkesztői közül négy, — köztük Carrel Armand — fölváltva, mindegyre meg voltak támadva személyes szabadságukban. A „National“ pedig nem hogy gyöngült volna, sőt ellenkezőleg: napról-napra fenyegetőbb állást foglalt el.

A pairek házának illetékességéről 1834-dik decz. 18-án a következő czikket közölte:

„Szép czikket lehetne irni azon okokról melyek a pairek házának illetéktelen volta mellett szólanak az aprilisi vádlottak ügyében. Ez okok főleg azon föltett bosszuból volnának merithetők, melyet az áprilisi vádlottak, a volt juliusi férfiak véleménye ellen okvetetlenül érez egy olyan ház, melylyel maga a juliusi forradalom is ugy bánt, mint vádlottal, melyet megfosztott örökségétől s leglényegesebb jogaitól, melyet a demokraczia itélőszéke elé idézett; melyet a restauráczio büntársának vádjával illetett, s melyet még most is folyvást ijeszt a Ney visszakövetelésével, kit e ház

emigránsai, a forradalom renegátjai, a katonai és polgári rend jöttmentjei gyilkoltak meg.

Nem, az örök igazság, a jövő nemzedék és saját lelkiismeretünk nevében nem lehet az, hogy Bonaparte elaggott szenátorai, összeszáradt marsalljai, a restauráczió nemesei, a közvélemény megvetése között megbukott s véreinkkel bekevert három-négy rendbeli miniszterek, kik az aug. 7-iki királyság néhány notabilitása által azon föltétel alatt lettek felesztve, hogy ezek csakis „*igenek*"-re nyissák szájukat, hogy e különböző forrásból származó szolgalelkek gyülekezete illetékes legyen oly férfiak bünös vagy büntelensége fölött nyilatkozni, kik a juliusi forradalom tovább erőszakolásával vannak vádolva.

Ez nem lehetett a felsőház azon bizottságának véleménye, mely e tárgyban megtette jelentését, melyből meplepőnél meglepőbb részeket volt alkalmunk idézni. A fejezet, melylyel idézeteinket befejezzük, a ház illetékességének megállapitásával foglalkozik.

E munkálatot Portálisnak, a X. Károly korában volt miniszternek tulajdonitják.

Engedje meg Portalis ur, hogy piruljunk helyette. Lehet képzelni, hogy e csomó alkotmányos eretnekséget, a fölvilágosodott nemzeteknél mindenütt elfogadott büntető elvek e

megsértését, ez esztelen sofismákat kénytelenek vagyunk azon kifejezhetlen megvetésünkkel sujtani, melyet ezek olvastára minden becsületes sziv, minden fölvilágosodott ész osztani fog.

Nem szükség, hogy a józan érzék, igazság és szégyen észrevételére mutassunk, mely e gyalázatos mű minden sorából önkényt születik. De ez okirat terjedelme, mely oly szépen jellemzi a szószékről virágos nyelven ellenállási rendszernek nevezett elvetemült hithagyást, arra kényszerit, hogy a jövő számra halasszuk észrevételeinket.

Itt csak első benyomásainkat mondtuk el, miket azonban félreteszünk, hogy a legkinosabb és legbosszantóbb czáfolathoz legyen hideg vérünk, mit még a legaljasabb bünnel szemben sem kell elvesztenünk."

E czikk a szélsőségig sértő volt, s ép ez által ütött el a „National" megszokott irodalmi hangjától.

A pairek háza sértve érezte magát, és Ségur Filep inditványára, — melyet Dubouchage, Lanjuinais, Pontecoulant és Excelmans hasztalan elleneztek, itélőszéke elé idézte a lap ügynökét: Rouent.

Rouen, az akkor fogva volt Carrel Armandot bizta meg a védelemmel, minek helyet

is adtak, — s igy decz. 15-én mindketten megjelentek a pairek háza előtt.

Rouen csak néhány, mérséklettel és nemességgel telt szót mondott.

Erre fölállt Carrel Armand. Arczáról le volt olvasható minden gondolat, mi izgalomban tartá; magatartása férfias, kissé megvető vala.

Következőleg szólt: „Nem tudom, pair urak, ha nem bámulnak-e, hogy önök a mi biráink, a mi minket illet, mi azt kérdjük önmagunktól, hogy az elvek miféle fölforgatása, miféle észrevétlen változások következtében kerülünk az önök törvényszéke elé.

Nem tagadjuk, hogy a sajtó kodexének egy homályos zugában ott maradt a két ház azon kisértetbe hozó joga, hogy a szabad vitatkozás fölött saját magának birája legyen.

Igen, ez meg van irva, miként meg van irva vagy negyvenezer más bosszuálló törvény, melyekkel a pártok husz év óta tizedelik magukat, s melyeket nem töröltek el név szerint, mert senki sem tette fel, hogy még valaha kihivólag nézzenek egy rendezett és szabad nemzet szemeibe.

Mi, a juliusi forradalom emberei, csak önmagunkat hibáztatjuk, hogy az uj hatalom kezeiben ily fegyvereket meghagytunk. Saját

kárunkon tanuljuk meg, hogy a szabadság nem a béke erényeivel s a bármennyire is előhaladt közvéleménynyel, hanem a világossággal, erővel s a biztositékok azon tökéletes összhangjával védekezik, a mit a fegyverek lerakása előtt megnyertek.

A juliusi forradalmat sokat dicsérték szelidsége miatt, s mi bizonyára nem kárhoztatjuk ezért, mert ha a küzdelem pillanatában bátorságot is önténk belé, de a humanitást is prédikáltuk neki. Hanem a jövő szemére fogja vetni bizalma tulságos őszinteségét. Alig menekült ki a svájcziak szuronyai közül, már is azon mesalliance-ba jutott, mely ma csak hogy meg nem fojtja. Volt részünk a tapasztalatlan bátorságból, s hordozzuk is következményeit. Mert a restauratio csak gyülölségre nevelt, s félig theokratikus elnyomási modora a voltairi hitetlenség ismétléseibe szoritott minket.

Szinte csak ennyiből állott egész szabadszellemü nevelésünk, volt bennünk plebeji és bölcsészi gyülölet, de megállapodott politikai nézet vajmi kevés; tudtuk, hogy kell az elveszett szabadságot visszaszerezni, de nem, hogy kell a kiküzdött szabadság elvesztését kikerülni. Igy, nem is maradt a juliusi forradalomból egy jelképnél: a trikolornál; egy szónál: a népfenségnél, s azon halhatatlan példánál egye-

bünk, hogy egy nagy és szent ügy miatt soha se csüggedjünk el!

Esztelenek és ifjak valánk a győzelem után való napon! Szemeinkkel csak előre néztünk s nem gondoltunk kiindulási pontunk biztositására; rohantunk az uj reformok meghóditására, s egy dicsőséges és ismeretlen jövő fölfedezésére; s mikor reámutattak előttünk a restauracziò elvei és egyéneire, kik kikeltek a véres sárból, melybe mi kevertük, és sarokba álltak hátunk mögött: mi szánakozva vontunk vállat reá.

Mikor felmutatták a rendőrség irattárát, a régi parlamentek avas, nyomozó modorát, s a közjóléti bizottság és császári inquisitio határozatait, melyeken az uj rend és viszonyok emberei éjjel-nappal dolgoztak; midőn igy szóltak hozzánk: „e papir-hegyekkel el lehet fojtani az emberi nem minden szabadságát, a gondolat minden jogát, a sziv minden nemes szomját: nekünk csak egy feleletünk volt, kezdetben igazságos, később, a tények által történt dementálás után, triviálissá vált felelet: azt mondók ugyanis: Nem mernek! . . . a nép nem mondott le jogáról, a közvélemény éber, a juliusi forradalom még nem oly régi: nem mernek! . . .

De bizony mertek! . . . mert a gyakor-

lati szellem biztositva volt, hogy megfékezzen mindent, a mihez ér, s hogy a haza minden joga ellen tetszése szerént találjon a kormány részére egy még régibb, és kitörölhetlenebb jogot.

Itt láttuk Párisban az ostromállapotot, a gyalog katonaság biráskodása alá vetett politikai irókat, a legutolsó rendőr szeszélyének oda dobott személyes szabadságot, a kezdetben megsértett, később vérrel bemocskolt családi szentélyt, a levéltitok megszegett szentségét, s végre azt, hogy az egyesülés, az unio elve, az egyenlő állásu és politikai nézetü emberek kölcsönös segélyezése, egyenlő volt az állam ellen elkövetett árulással; igy történt, hogy magunk is kilettünk fosztva irói és polgári jogainkból, meg voltunk támadva szabadságunkban és vagyonunkban csak azért, mert fenn akartuk tartani a lapot, mely először közölt fölhivást az orleans-dynastia érdekében, miért is ezennel bocsánatot kérek a szabadságtól és hazámtól."

Itt áttért az ujabb sértésekre, miket a pairek háza most volt megboszulandó; s ez alkalomból fölemlité, hogy egyik régi munkatársa: Mignet, már 1830. február havában nem félt kimondani, hogy a pairek háza: az érdemeket szerzett képviselők visszavonuló helye;

a nyujtott szolgálatok jutalma; s kórháza mindazoknak, kik a hatalom polczán megsebesültek.

Idézett aztán szavakat, melyekkel egy másik munkatársa, Thiers sujtotta a „National"-ban 1830-ban a pairek házát. „A pair uraknak valóban nincs más föladatuk, mint vizsgálni a szerencsét, hogy ez merre felé veszi az utját . . . E poltronokkal szemben erélyt kell kifejtenünk!"

Szónok szerént a támadási hév, melyet Mignet, mostani államtanácsos, és Thiers jelenlegi miniszter kifejtettek; soha senki által se volt meghaladva.

„Minket illetőleg, folytatá, mi soha sem kerestük az alkalmat, hogy ezen, önök szerént rendszeres ellenségeskedéseket megujitsuk. Ez alkalmakat önként adták önök, midőn a jan. 21-ki hypokrita fájdalmakat fenntartották; a száz napi katonák jogait elvetették; az elválásra vonatkozó törvényt visszautasitották, melyeket a választáson alapuló képviselőház kétszer is elfogadott, a rosszakaratot aztán tetézte az, hogy nem fogadták el a Ney pöre revideálására vonatkozó javaslatot."

E név kiejtésére bizonyos izgatottság fut végig a ház tagjain. A hallgatóság figyelme

megkétszereződik. Mindenki visszatartja lélekzetét.

„Itt megállok, — folytatá Carrel Armand, — dicsteljes és szomoru emlék hatása alatt. Nem feladatom kijelenteni, hogy könnyebb volt-e az itéletet törvényesiteni, mint az igazságtalan eljárást revideálni. Az idő nyilatkozott. Ma már a birónak több szüksége van a rehabilitátióra, mint az áldozatnak.“

Erre az elnök izgatottan kiáltott közbe: „Védő, ön a pairek házában beszél, vigyázzon, mert kifejezéseit sértésnek vehetjük!“ Mire Carrel a büszkeség, bátorság, szemrehányás és méltatlankodás hangján következőleg folytatá beszédét: „Ha a pairek között, kik Ney halálára szavaztak s e teremben ülnek, csak egy is sértve érzi magát, emeljen vádat ellenem: én megjelenek önök előtt. Büszke leszek reá, ha az 1830-ki nemzedékből én leszek az első, ki idejövök, hogy a fölháborodott Franciaország nevében ez utálatos gyilkosság ellen tiltakozhatom!“

A hallgatóság lelkesedetten ugrott fel a padokról; a pairek megdermedtek.

„Védő — kiáltá Pasquier, ezennel elvonom öntől a szót!“

De e pillanatban Excelmans szive mélyéből kiált föl: „Osztom a védő nézetét. Igen,

Ney elitélése birói gyilkosság volt. Ezt én mondom!"

Hosszas taps követé szavait.

Az ülés felfüggesztetik. Kimondhatlan zavar fogja el az 1815-ki birákat.

A Michel Ney árnya a teremben volt . . .

Carrel Armand általános izgatottság közepett ujra szólni kezd; de a rettenetes név minden perczben ajkára jött. S mikor az elnök ismét félbeszakitá, fölindultan kiáltá: „Én itt a védelmet lehetetlenségnek tartom!"

Rouen 138 szóval 15 ellen bünösnek mondatván ki, következett a büntetés alkalmazása.

Carrel Armand csak annyit kért, hogy Rouenre mondják ki a minimumot, s ha már csakugyan szigoru büntetést akarnak szabni, a többivel sujtsák a lapot.

A pairek háza, mely saját ügyében itélt, azzal felelt, hogy hatezer frank pénzbirságot, s két évi fogságot mondott ki.

Azon fontos és sajnálatra méltó események közt, melyek az 1834-ik évet megjelölték, ez volt az utolsó.

Ezután történt 1836. julius 10-én az Alibaud merénylet Lajos Fülöp ellen, és Alibaud kivégeztetése.

A sajtó még e dráma hatása alatt állott,

midőn egyszerre arra lett kényszeritve, hogy szervezetéről gondoskodjék; mert egy nagy forradalom keletkezett a hirlapirodalomban.

E forradalom szerzői között ott volt Girardin Emil is, — egy haszonleső!

Leszállitani a nagy napilapok árát; az olcsóság csalétkével fogdosni az előfizetőket; az előfizetési dij csekély összegét azon dij fölemelése által pótolni, melyet üzletemberek a fontossá vált hirdetések után fizetnek: ez volt a Girardin Emil terve.

E szerint az volt javaslatba hozva, hogy közönséges üzletté legyen változtatva az, a mi eddig magas és igazán nemes érdekekért küzdött; hogy a lapok ezután nagyobb tért nyissanak a hazug hirdetéseknek, otromba vagy czinikus ajánlatoknak, — s mindezt azon tér rovására, melyet a bölcsészet, müvészet, irodalom, szóval azon ágak követelnek magoknak, melyek fölemelik és elbüvölik az emberi értelmet: egy szóval a hirlapirodalom az üzérkedés hangadójává akart lenni.

Kétségtelen, hogy bizonyos szempontból az uj terv nem volt elitélhető, mert sok oly polgárt hivott ki a közéletre, kiket a lapok magas ára addig visszatartott; ez előny félreismerése igazságtalanság lenne.

De az érdekek mindig absolutak és kizá-

rólagosak a haragban. Girardin Emil, ki a támadást kezdte, hasonlag viszonttámadásnak volt kitéve, még pedig kárhozatos hévvel, azon közlönyök egy némelyike részéről, melyek e váratlan verseny miatt fennmaradásukat, megélhetésüket veszélyeztetve látták.

És különös! a „Bon Sens", egy demokratikus lap, állott a mozgalom élére. Igaz, hogy a „Bon Sens" vezetése ez időben ingatag, öszhang nélküli volt; oly körülmény, melyet a tárczarovat egyik szerkesztője: Capo de Feuillade könnyen felhasználhatott arra, hogy az olcsó hirlapok és Girardin ellen támadólag lépjen fel.

A közölt czikkek sok szellemmel, de mértéket és komolyságot nélkülöző hangon voltak irva. Girardin Emil, kinek egy lap állott rendelkezésére, rágalmakkal védte magát, s ez által egy törvény oltalma alá menekült, mely a rágalmazónak nem engedi meg, hogy rágalmai valóságát bebizonyitsa. Ebből egy helyrehozhatatlan katastropha származott.

Carrel Armand valóban ugy gondolkozott, hogy nem lesz helyes, ha néma szemlélője marad egy oly harcznak, melyet pártjának egyik közlönye inditott; tehát 1836, julius hó 20-kán néhány sort közölt a „*National*"-ban, melyekben kinyilatkoztatta, hogy Feuillade teljes joggal rosszalhatja a Girardin vállalatát,

s egyszersmind megtámadja ezt, a miért a szeptemberi törvények mögé menekült.

Girardin Emil feleletében kétségbe vonta a National főszerkesztőjének igazlelküségét; s általános kifejezésekben további támadásokat helyezett kilátásba.

Carrel e férfiuval szemben, ki avval dicsekedett, hogy vele küzdtérre száll, elég magasan állt, hogy ne induljon föl. De elragadtatta magát heves vére által.

Mielőbb tovább mennék, elmondom gondolkozásmódját ez időből.

Bár pártvezér gyanánt volt elfogadva, a közvélemény nem nyujtott neki elég komoly támpontot, s ezt ő keserüen érezte. Minthogy a nép föllobbanásainak már természetéből kifolyólag nem hitt, egy szélesebbkörü társadalmi reform lehetősége pedig csak távoli kép gyanánt tünt fel előtte: talán a polgárságot is elfogadja támaszul, ha azt a köztársaságra méltónak, s a nagy dolgok iránt fogékonynak találja.

De a midőn látta, hogy ez durva szenvedélyek rabja, szereti a nagyság nélkül való nyugalmat, a középszerü után lelkesedik s az érzékiséget szolgálja: a bánat és megvetés vegyületével eltelve fordult el tőle. S ez ér-

zelmekhez, mik életében vezérelték, erős gyülölséget csatolt, melynek sebét minden ujabb politikai esemény fölfakasztotta benne.

Másfelől saját pártja körében is roszul érezte magát. Visszariadt a gondolattól, hogy neki oly férfiakat kell vezetnie, kiknek még engedelmessége is parancsoló és kihivó; mindenikről visszatorló vágyakat, önkényuralmi utógondolatokat tételezett fel, miktől az ő mérsékeltsége föllázadt.

Az előrelátott krizisek kisérletei közepett tiszteletben tudják-e tartani az egyéni szabadságot? — kikiáltják-e rögtön a jogegyenlőség uralmát?

E kérdésekkel tusakodott nagylelkü nyugtalanságai uralma alatt. Társai pedig bátorságra ösztönözték, — nógatták, ingerelték, hogy nyomuljon előre és győzzön, a jövő határakkal pedig ne törődjék, mert ha egyszer győzelmet arattak, nem annyira az a fő, hogy a legyőzöttekkel elfogadtassák azt, mint inkább, hogy kiaknázzák.

Ezt nem tudta Carrel Armand teljesen tagadni, főleg egy oly hatalom kihágásaival szemben, mely csak a méreg által kormányzott. Az államférfi gondolatai, s a polgár neheztelései megtámadták tehát a lovagias em-

ber inspiratióit, s e küzdelem bizonyos hősies buskomorságba taszitotta őt.

Még annyiban szeréncsésnek érezhette magát, hogy övéi között nem volt bizalmatlanságok czélpontja: némelyek szigoruak, mások igazságtalanok voltak iránta.

Az elsők szerint nem tisztelte eléggé a a népet, s nem égett eléggé a győzelem után. Az utóbblak tovább mentek; szemére veték katonás elegancziáját, s patricziusi modorát a megvetés nyilvánitásában: nem tudták neki megbocsátani a sérelmet, mit felsőbbsége által okoz, s azon körülményt, hogy ellenfeleinél is tiszteletet vivott ki. S valóban ezt bocsátja meg előkelő egyéneknek legkevésbé az irigy középszerüség, mely szabad országban a pártok alján forrong. De a szabadság nagyon is megérdemli, hogy szolgálatában a veszélyek legkomolyabbikát: az *ostracismust* is szembe nézzük!

A nagy sziv erkölcsi haldoklójának e képéhez csatoljuk még azt, hogy Carrel Armand bizonyos idő óta névtelen leveleket kapott, melyek vagy fenyegették, vagy sértegették: „spadassinnak“ nevezték, s bátorsága által gyakorolt korlátlan uralma megbosszulásául közeli tragikus véget jósoltak neki.

E levelek egynémelyike baljóslatu jelképe-

ket hozott: például pisztolyt és keresztbe tett kardokat.

Jobb időkben Carrel Armand megvetette volna e gyávaságot; de mostani elkeseredésében titkos aggodalom fogta el, s rossz előérzetei támadtak.

Egy napon következőleg beszélte el legmeghittebb barátainak egyik álmát, mely folyvást üldözé: „Anyámat láttam álmomban. Feketében volt öltözve, szemei könyekben úsztak. Ijedten kérdém tőle: kit siratsz? atyámat?" „Nem." „Testvéremet?" „Nem." „Kit gyászolsz tehát?" „Téged fiam."

E baljóslatu álom után való napon irta a „*National*"-ban a fentemlitett sorokat, melyek Girardinnak már szintén érintett válaszát provokálták.

A küzdelem oly módon volt-e megindítva, hogy ha e határok közt marad, mulhatatlanul párbajon végződjék?

A Carrel érzékenysége sokkal büszkébb volt, sem hogy tágitson. — Egyik ritka tehetségü barátja, Thibaudeau Adolf kiséretében mindjárt Girardinhoz sietett követelendő tőle, hogy vagy nyilvánosan nyilatkozzék, vagy fegyveres elégtételt adjon.

Midőn belépett, ellenfele lapját tartá kezében. Erőt vett magán, hogy ne induljon föl;

s igy mind módorában, mind kifejezéseiben a legudvariasabb volt. De alig kezdték még az ügyet, Girardin Emil óhaját fejezte ki, hogy hivhassa ő is meg egyik barátját: Lautour-Mézerayt, ki után rögtön el is küldött.

Ennek megérkeztéig meglehetős éles szóváltás folyt le.

Carrel Armand a Girardin ellenállásában a párbaj szándokát vélte felfedezni, s midőn ez észrevételét kifejezte, Girardinnak ezt mondá: „A párbajt én soha sem tartom magamra nézve jó szerencsének!"

Pár percz mulva Lautour-Mézeray megérkezte után, a beszélgetés csöndesebb jelleget öltött s megállapodtak, hogy mindkét lapban néhány szóból álló fölvilágositást fognak közölni; midőn azonban Girardin javaslá, hogy szerkesszék azt meg mindjárt, Carrel méltósággal jegyzé meg: „Ön bizhatik bennem uram!"

A viszály már csaknem ki volt oltva, midőn egy körülmény ujra lángra lobbantá.

Girardin azt kivánta, hogy a nyilatkozat egyidejüleg közöltessék a két lapban.

Carrel ellenkezőleg a mellett volt, hogy előbb a Presse-ben adják ki; de ez állhatatos ellenzésre talált. Carrel ekkor megütődve, elevenén sértve s eddig oly nemesen megtartott mérsékletét czéltalannak látva, fölkelt s igy

szólt; „Én vagyok a sértett fél, én a pisztolyt választom.“ Evvel távozott, de Lautour-Mézeray dicséretes sugalma következtében utána ment, hogy lecsöndesitse. Hanem az egész ügyre bizonyos kérlelhetlen fatalitás nehezedett.

Estve ismét heves szóváltás volt Ambert és Thibaudeau, mint a Carrel, — és Lautour-Mézeray és Paillard de Villeneuve, mint Girardin megbizottai között. De nem tudtak megegyezni.

A fensőbb lényeknek gyakran biztos előérzetük van, mit nem tagadhatnak el, habár az ész nem is tud titokzatosságukba hatolni.

Carrel Armand a becsületbevágó ügyekben mindig különös gondtalansággal rohant a veszélybe, mint olyan ember, ki sorsára bizza magát s kedvteléssel kérdezősködik végzetétől.

Most azonban e tekintetben barátai nagy változást vettek rajta észre. Hideg vére és nyugodtsága a régi volt ugyan; de barátaival folytatott beszélgetéseiben volt valami rejtett vigasztalás, mosolyában bizonyos búcsu árnyalata, — s mindig azokra gondolt, kik neki kedvesek valának.

Különös sietséggel igyekezett tuladni egy letéten, melyet gondozott; . . . s mit soha sem tett — végrendeletével foglalkozott.

Egy péntek napon, 1836. julius 22-én hajnalban találkoztak Carrel és Girardin a vincennesi erdőben.

Az első segédei voltak: Persat Már és Ambert, az utóbbié: Lautour-Mézeray és Paillard de Villeneuve.

Mig a pisztolyokat tölték, Carrel igy szólt Girardinhoz: „*Ha a sors ellenem fordul, ön uram megirja életrajzomat, s remélem, hogy az tisztességes, azaz: a valóságnak megfelelő lesz.*“

„*Igen uram*“ — felelt Girardin.

Ez alattt a segédek negyven lépést mértek ki: husz lépés távolra kellett közeledniök.

Carrel rögtön közeledett is, de nem hallgatott Ambertre, ki figyelmezteté, hogy forduljon oldalt, s ne adja az őt kereső golyónak czélpontul teste egész szélességét.

Girardin is közeledett nehány lépésre.

A két lövés csaknem egyszerre dördült el, mire mindkét fél elesett s mind a ketten megsebesültek, az egyik: czombján, a másik: lágyékában.

Carrel egyik leghübb barátja Grégoire volt, ki most is egész az erdő széléig elkisérte s ott várta kínos kétségek között az ügy kimenetelét.

Egyszerre kocsirobogás hallatszik az erdei

utakon. A kocsi megáll az erdő szélén, s Girardin két barátja száll ki belőle.

Cleemann és Bautmy voltak, kik Carrel részéről jöttek Grégoire után.

Tőlük tudta meg a szomoru kimenetelt, s velök együtt a helyszinére sietett.

Oda érve látta, hogy mind a két ellenfél fekszik; egyik jobbra, másik balra dőlve az ut szélén.

A Carrel sebe volt mélyebb és veszélyesebb, mert a golyó a beleket rongálta össze.

Oda siettek, hogy felemeljék.

Carrel, midőn Girardin mellett elhaladt, megkérdé, hogy szenved-e nagyon?

Nemes, nagylelkü volt egész végig, bár iszonyu fájdalmak kinozák, s érzé, hogy veszve van.

Egy mezei munkás szaladt elő s biztatta őt; de ő csak a hitetlenség és odaadás szomoru mosolyával felelt vissza.

Saint Mandéba szálliták Peyrához, egy katonaiskolai volt tanulótársához, kinél a legszivélyesebb és leggondosabb ápolásban részesült.

Az első órákban még hitegette némi remény barátait.

Jules Claquet és Marx orvosok őrködtek a drága élet felett.

E közben a szomoru eset hire künn mindinkább terjedt, s az elkeseredés általános, leirhatlan lett.

Némelyek nem hitték, hogy egy közönséges golyó kettémetszhessen egy oly magas hivatást; mások — mint az nagy nyugtalanságok között történni szokott, — már remélni sem mertek, s hibáztatták Carrelt nagylelkü könnyelmüségeért, hogy koczkára tette életét egy olyan emberrel szemben, ki hozzá méltatlan ellenfél vala.

A legtöbbnél tetőpontot ért a Girardin elleni gyülölet s avval vádolták, hogy ő a párbajban csak a zajt kereste, hogy azt csak üzleti fogásnak tekintette.

Végre mindnyájan megemlékeztek a Carrel irigylésre méltó életpályájáról és kitünő tehetségeiről.

A beteg állapota julius 24-re virradólag aggasztó fordulatot vett. Fájdalmai elviselhetetlenekké váltak, s barátaitól szivszaggató hangon: fürdőt kért.

Erre hirtelen azt kérdé Grégoiretól, — ki szüntelen mellette volt, hogy talán elvitték a lámpát?

— Igen, felelt, Grégoire, megindulását visszafojtva.

Pedig a lámpa csak ugy ott égett mel-

lette, mint azelőtt, de Carrel már egy lépést tett az örök éj felé!

Nemsokára kezdődött a végvonaglás.

A halál homályában, mely már környékezé s szótalan barátai körében magasztos deliriuma volt. Kiterjesztett karjaival folyvást körülötte álló szeretteinek kezeit keresé. Álomszerüen titokzatos és jövendölésszerüen kiszinezett monologjában kitárt mindent, mit hatalmas lelke még magában tartott.

Beszélt Francziaországról és Spanyolországról, melyeknek sorsát ő szorosan egybefüzé.

Meglepő találóan irta le képzeletből utczáit, melyeket különben soha sem látott.

Kissé panaszkodott ellenségei igazságtalansága fölött, s elragadó ékesszólással emlékezett meg több barátjáról.

Mikor egy Maillé nevü tisztről beszélt, ki Afrikában halt meg, fölkiáltott: „Pisztolygolyó ölte meg . . . de nem . . . kard . . . mert ő derék ember volt.“

Időnként félbeszakitá beszédét, hogy ismét kérje fürdőjét. Végre engedtek e kérésnek, mely — fájdalom! — már semmi veszélylyel nem járt. S mikor megmagyarázta, hogy a fürdőt mi módon készitsék el, — egyszerre elveszté mozgási és szólási képességét.

Ez rettenetesen ünnepélyes pillanat vala! Álom volt-e, vagy halál?

Mindnyájan fennálltak némán, megindultan, a kinos várakozás által lebilincselve.

A lépcsőzetről behallszott a fürdő locscsanása.

Erre Carrel, ki egy negyed óra óta mi életjelt sem adott, hirtelen fölült s igy szólt: Ime a fürdő! Jerünk, jerünk!

Barátai karjaikba fogták; de alig ért a vizhez, fulladni kezdett. Néhány értetlen szót mondott: „*Francziaország, barát, . . . köztársaság*“ — aztán gyönge felkiáltást hallatott, s kiadta lelkét.

A ki egy ilyen jelenetnek tanuja volt, soha sem tudja azt elfelejteni.

Láttam őt utolsó pillanatában: halvány arczán a nyugalom vágya ömlött el; a halál nála gondolatokkal terhelten jelentkezett; . . . egy alvó százados harczias ridegségére emlékeztetett.

Minden párt egyesült, hogy emlékének áldozzon, s hogy megsirassa őt.

Arnold Scheffer, Thibaudeau, Martin Maillefer, megható bucsuztatókat irtak, melyekhez egész Francziaország csatlakozott; a Chateaubriand, Arago, Cormenir, Béranger szemeikben

könnyeket vettek észre sirja körül, mely várta s most is őrzi e lelkes férfiut.

Dávid, a hires szobrász, bronzban örökité őt meg; sirja pedig komoly bucsujárás czélpontjává lett.

Hiányát még maig is érzi pártja, melyet megtisztelt volt, de melynek kitartását és jó szerencséjét nem vitte el magával.

Francziaország ez időben legnemesebb, legjellemesebb és legtehetségesebb lapszerkesztője igy mult ki a sajtóbecsület mezején, az irodalom küzdporondján; de neve ott ragyog dicsőségesen a gondolat martyrjaiéi között! . . .

Girardin Emil felgyógyult sebéből s teremtője lőn az olcsó sajtónak; egyike korunk legjelesebb publicistáinak; a gondolatok, eszmék kötetekben szikráznak még ma is ki lángelméjéből.

Carrel Armanddali párbaja óta soha senkinek elégtételt nem adott, bár számtalanszor provokálták.

Megtörtént vele az a borzasztó eset, hogy telt szinházban, saját páholyában, hires és gyönyörüséges szép neje, Delphine Gay jelenlétében, ki egyike a legnagyobb franczia irónőknek, kit 17 éves korában a franczia aka-

démia verseiért megkoronázott s még leány korában a kapitoliumban a római tiberi tudóstársaság tagjának választott, arczul ütötték, s midőn bántalmazója két segédét hozzá küldé, hogy kérdeznék meg tőle, most már mitévő lesz, egész hideg vérrel azt felelte: „*Hozzanak az urak nekem bizonyitványt, hogy az az ur méltó-e arra, hogy én vele megverekedjem, de a bizonyitvány alá legyen irva:* **Armand Carrel!**

NYITÁNY A „MISKA BIOGRAPHIÁJÁHOZ.“

Kótára tette:

TELEKI SÁNDOR.

Tehát csakugyan akadt fenegyerek, a ki bátorkodik megirni. Négy éve gondolkodom rajta, de nem mertem bele fogni. Ugy voltam vele, mint az öreg Dumas a *szakácskönyvvel.*

És e — hiába, nem nevezhetem másnak, mint fenegyereknek — és ő — lássuk a medvét! senki más, mint Gabányi Árpád, a kolozsvári nemzeti szinház jeles tagja és jó pennás ember. És a hős tett, a mit elkövet? — megirta a *leirhatatlant,* Krasznay Miska életrajzát.

Nekem minden esetre több jogom volna azt megirni, mint Gabányinak, mert először régebben ismerem Miskát; aztán régi honvéd pajtásom, s legszükebb értelemben *hazámfia,* mert Sáros-Magyar-Berkesz kerülő uton szekerrél egy órára van Koltóhoz. Az egyenesen

pedig Bodi czigány egy fél óra alatt gyalog is megjárja. Együtt vagyunk közbirtokosok, s földjeink mindenütt határosak. Egy *gesztenyésünk* közös, melyben az igaz, hogy ő semmit sem bir. És végre délután öt órától éjfélig tegeződő czimborám, s ha gyermeke lenne, okvetlenül komám volna. Nem is tudom, hogy ettől az örömtől miért foszt meg engem Krasznayné?

A nagy emberek is rendesen születni szoktak, s születésök által teszik nevezetessé a helyet, melyben az első napvilágot látják.

Ajaccioban az a kis ház, melyben a nagy *Napoleon* született, nevezetesebb mint maga Korzika szigete.

Homert halála után hét város vallotta magáénak, Petőfit kettő; három Miskámat, még életében.

Szinérváralja, Sáros-Magyar-Berkesz és Szilágy Zilah, mindegyik magának követeli, ő szerényen mind a hármat szülővárosának vallja. Én Zilahra gyanakszom. Azt hiszem, ennek ő diszszülöttje.

A történelemben gyakran fordul elő az az eset, hogy a *fiatalság* és a *nagyság* közti idő csendesen, zajtalan, ugymondva némán folyik le. Egyszerre, hirtelen, váratlanul fel-

magaslik az egyén, s előttünk áll hirnévvel, ragyogásban.

Mahomed megjelenik, és *próféta;* Columbus az asztalhoz veri a tojást, s fölfedezi Amerikát; Görgey Schwechatnál délben őrnagy, este már hadvezér.

Miskánk is egy ugrásban bujt ki a hirnév tojásából. Gácsország széléről épen Szegedig szaladt, s ezen *hedzsrája* által lett Magyarország legnevezetesebb *kengyelfutója.*

Ő *hősnek* született, de ki küzdhet az idők vihara ellen? Midőn minden elveszett, ő is elvesztette mindazt, a mije nem volt. Hálát adott a mennyek urának, hogy nem sorozták be *furvészernek.*

Hazátlan volt a hazában, bujdosó, földönfutó, hátul egy nagy csalódás és — vesztett remény; elől a kétségbeejtő bizonytalanság; jövőjét sürü, sötét, fekete *kortina* födé. Thaliára gondolt, a szent tüz fellángolt benne. A genie utat tör magának s követi hivatását.

Színész leszek, mondá, papja Tháliának, hirdetem az igét, ékes magyarsággal. Egy nagy előnye volt; ebben rejlett ereje . . . *selypített és dadogott.*

Egy nagy mesterem mondta: — Ha irsz, ne irj, hanem rajzolj; ha telik tőled: *fess;*

vegyitsd a szineket a természet után, ne ideálizálj. Ha a természetet, a valót, az igazat ugy kidomborodva oda tudod állitani, fényben, homályban, egész vagy fél világosságban, elégedj meg vele ; csinálj olyant, a milyen van, s ne olyant, mely csakis a te képzeletedben létezik.

Megkisértem hősömet lefesteni.

Sugár karcsu alak, szóval nádszál legény. Midőn sötétszin barna haját a szinház fodrászával felsütteti, kondor az, mint tisztára mosott szép kis fekete husvéti bárány göndör gyapja. Hajlott orr, nemes görbülettel, magas széles gondolkodó homlokból kinőve. Mosolygó száj, ép, de már *jubiláló* fogakkal, melyek titokban elárulják, hogy Miska szereti a kassai négykrajczárost. Halvány piros arcz, a thea rózsa átmenete a bengáliai rózsába; szakál bajusztalansággal; karbunkulus szemek, fényes csillámlással, ivezett barna szemöldök hosszu szempillákkal, magosra kinyuló római imperátori nyak, melyen a fő arisztokratikusan magoslik ki. Antinousi növés, Hyaczintusi mozdulatokkal, Adonisi kellemmel!

És midőn a *Bányarémben* mint Mátyás király megjelenik, egész *veresben*, — a közönség lélekzete fennakad, egy hosszu megle-

petés, általános bámulat, mely a férfiszépségnek hódol.

Láttuk a testet, porhüvelyét lelkének. Most már lássuk a *halhatatlant*, mely okvetetlenül mennybe száll. Fölmagosult költői szellem, a képzelődő tehetség határtalan magaslatán, átvive a köz- és magánéletbe, a valót a képzelettel mesterileg vegyitve, s ugy kitálalva, hogy soha sem tudhatjuk, melyik az igazi falat, s melyik az égből hulló manna.

Elszánt hősies bátorság, felvive egész az *önkénytes tüzoltóságig.*

Rendithetetlen következetesség, hajhatatlan jellem, egész a *fractus illabatur orbis*ig.

A legjobb pajtás, czimbora, pálya- és tagtárs, egész a *czinkosságig.*

A szinész kétszeresen él; ott fenn az életet jelző deszkákon, és itt alant a mindennapiság valóságában. Ott fenn a költészet, itt alant a száraz realitás. Romeo halála után Eszterházy rostélyost vacsorál a „*kispipában.*“

Miskám háromszorosan él: a szinpadon, az életben, és az élet szinpadján. Ő mind a hárman él és játszik, s ha ugy csinálná a *szinpadon*, mint az élet *szinpadján:* tultenne

Talmán, Keanen, Frédéricen, Melingnin, Bocageon, Ligiéren.

A galamb ártatlansága, és a kigyó okossága a bibliából ismeretes. Miskám mindkettőt birja, s mi több: ügyesen felhasználja.

Ki birná azt a tenger sok szerepet *könyvnélkülre* magolni? A hol a sugó, ott a reménység horgonya, *in te domine speravi*, te benned bizom, oh uram! Sugó elébe áll, bámulatos ügyességgel átszellemül a sugó eleven *telephonjává*. Edison maga bámulná, hogy előtte már feltalálták a *szinpad telephonját*.

És ez a galamb ártatlansága.

Egy nap és egy éj huszonnégy órából áll, — többet nem ád Phoebus, és az „*Éj királynéja*“. A léleknek pihenni, a testnek nyugodni kell; a tulfeszitett testi munka betegség és halál; a túlcsigázott szellemi a Lipótmezei palotába, vagy a szebeni *országosba* vezet.

Ettől menti meg Miskám enmagát. Ilyenkor teremt, alkot és formál, mezt ölt a testre, jelleget a jellemre; bélyegzi szerepét, s kidomboritja azt a mindennapiasság közönségességéből. A szerep, melyet teremt, a személy, kit alkot, dobog, hebeg, vagy selypit; ő mondja, csinálja, cselekszi, a közönség szót sem ért,

bámulja az *aktort*, tapsol és kihivja. A *művész* diadalt arat.

És ez a kigyó okossága.

A muzsa homlokán csókolta Miskámat; nem mondhatnám, hogy az a csók túlságosan nagyot czuppant, de hát mégis csattanós az. És ha *Renoméc* harsogó trombitája nem rival is mindig győzelmi harsonát, s a szélrózsa négy iránya nem is viszhangozza azt Kárpátoktól Ádriáig: ő megállja helyét és ember a gáton. És ha nem magasul is ki mint Roland Roncevalnál, Kinizsi a Kenyérmezőn, Poniatovszky Lipcsénél, Bonaparte az arcoli hidon, Földváry Vácznál, Misuri Melazzonál, s a Mollináry bakák Bosniában: de ott küzd ő az elsők között, és az az ötven forint havi *gázsi*, melyet kap, nem annyira neki szégyen, mint azoknak a h a t a l m a s o k n a k, kik azt neki adják.

A kolozsvári Nemzeti Szinháznál, mely legrégibb az országban, s második a hazában, ötven forint havi *gázsi* mellett Krasznay Miska játsza a Kintornás családban Kötő Károlyt, a Falu roszában Feledi Lajost, a Tolonczban Kontra Fridolint, a Sárga csikóban Bagó koldust, a Lowoodi árvában láttam tőle Rochester lordot, Szegény Tamást Learban, a

Szövetségesekben a kapitányt, Zrinyi Miklósban magát a szigetvári vértanut; Szapáry Péterben ő szánt a töröknek, mint a hogy mi szántunk Szapárynak, a *stájeramtnak* és a közös németnek.

A hány nyelvet tud az ember — azt mondja a példaszó — annyi ember. Azt nem mondhatom Miskámról, hogy Mezzofánti, Podhorszky vagy Vámbéry. Sok nyelvet tudni *jáchecz* szokás; de tud annyit, mennyire neki és nejének szüksége van, — gyermekei ugy sincsenek.

Mikor nem selypit, folyékonyan beszél magyarul; és konyit a némethez. Én nem vagyok valami nagy német s Haray Viktor sem az; de Miskám mellett én Schiller, Viktor meg Göthe vagyunk.

Furcsa egy nyelv ez a német. Annyi annak a váriácziója, mint a *velenczei karnevál*nak hegedün; vagy hochdeutsch, plattdeutsch németdeutsch, zsidódeutsch, wasserpolakisch, hienczis, swäbischdeutsch, Beszterczén egy, Szebenben más, Brassóban harmadik; östreichischdeutsch, arméedeutsch. Ezt vartyogja Miskám. Például nála az ezredes *Herr Tausender*, a százados *Herr Hunderter*, az adjutáns *Laufer*.

Nem is azért kapja ő az ötven forint gá-

zsit, hogy Chamissoból, vagy Uhlandból felolvasást tartson a szende, szerény, teletalpu, csepühaju, andalgó Margarethéknak és Dorotheáknak, kiket g u b e r n a n t n é k-nek czimez a házi cselédség.

Egy ellenségünk van nekünk; ellenségünk, mint a vetésnek a jégeső; dinnyének, ugorkának, töklevélnek a dér; macska egérnek, kánya galambnak, rüh a bőrnek, kosz a fejnek; zsarnokunk, kizsákmányolónk s pusztitónk; *egyszerre* tetünk, poloskánk és phylloxeránk; és ezen ellenségünk a .... német.

Csak ünnepléssel
És kedveléssel
Szeretkezéssel
Éltem én!

Mikor nem volt az ebek harminczadján, mindig jó dolga volt az én Miskámnak, mert mindenütt szeretik.

Kolozsvárt azon körben, melyben élek, Miska nélkül ugy vagyunk, mint a dongó, ha szárnyát szegik: dong, de nem repül. Hiányát érezzük, mint a czigánybanda, ha nem rezeg a czimbalom.

Szeretjük, mert jó, becsületes, előzékeny, szolgálat és szivességtételre kész. Ha valakiért valamit tehet, neki ragyognak örömtől a

szemei; ha valamit ád, ugy adja, mintha azt ő kapná. És az az örökös, változhatlan jókedély, mely drágább kincs az összes szemita vagyonnál, delejzi a társaságot. A hol Miska, — ott nincsen sem bú, sem unalom: néha mint minden élczes embernek — eljár a nyelve, mire én azt szoktam mondani oláhul: limba bate....

Érti a tréfát, a nélkül, hogy *komává* legyen, türi a mókát, a nélkül, hogy hystrióva válna csörgő sapkát zsebében viseli, s csak akkor csörgeti, ha kedve tartja. Gyakran *Pasquino*, soha sem *Pulcinello*.

Kötelességét hűn teljesiti, megfelel hivatásának, jó magyar, és néha *nagy* magyar is. Ilyenkor az a hibája, hogy igen gyakran *koczint* és csókolódik, mire E. Miguel azt mondja: *Megint lengyel vagy!*

Sajnálom, hogy Gabányi Árpád kivette a tollat kezemből: nem engedi, hogy én irjam meg a megirhatatlant. De egyben *még* Gabányi sem tarthat vissza; abban, hogy baráti kezet ne nyujtsak Miskának, s hogy ne kivánjam, hogy mindazok, kik szeretik: második jubileumán zajosan megtapsolhassuk.

Petőfi Sándor irja: Boz felül van minden birálaton .... ez az egyetlen ember, kinek irigye vagyok; nem mintha őt tartanám a vi-

lág legnagyobb irójának, s azt hinném, hogy utána mindjárt én következem; hanem azért, mert az ő küldetése legszebb, ő szerez valamennyi iró közt legtöbb jó kedvet, ő nevettet meg legtöbbeket. Ez legszebb küldetés a földön: „*másokat földériteni!*“

Ha Miskámat ismerte volna!?

„MAGYAR KUTYA!“

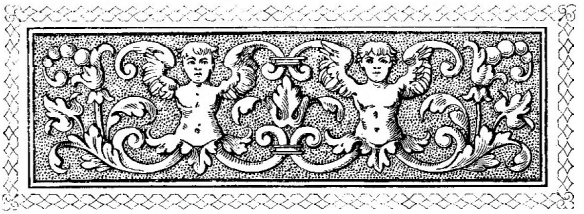

Gyáva, nyomorult, aljas gyilkosság következtében összeapritva vérében fekszik *Bartha Miklós*, az „*Ellenzék*“ szerkesztője s vonaglása több napja tart; barátai reménynyel, orvosai aggodalommal tekintenek betegágyára, a nép hullámzik ablakai alatt s részvéttel tudakozódik a beteg felől, az egész ország izgalomban van, s mindenki idegesen ragadja a lapokat s mohó kíváncsisággal akar tudni az *ország betegéről.*

Honnan ez izgalom? miért e nagy részvét?

Bartha Miklósban két császári királyi katonatiszt a szabad szót és gondolatot sebzette meg, s midőn őt vagdalták, mindenkinek szent jogába vágtak.

Innen a részvét, azért a nagy részvét!

Országszerte nagy az ingerültség, majdnem *elkeseredés.*

Miért az ingerültség, miért az elkeseredés?

Az elkövetett bünök **meg nem büntetéseért,** s azért az aljas, gyáva nyomorult gaztettért, melylyel a gyilkosság elkövettetett.

Győrött az öreg *Hechtlt,* egy császári királyi tiszt agyon vágta; a 72 éves vén ember meghalt sebei következtében, a hőst elitélték 35 forint birságra, Kolozsvárra áthelyezték, s ott *tanultak töle.*

Minden nemzet becsületének jelvénye a zászló; annak sérthetlennek kell lenni; a meggyalázott zászló szenyfolt a nemzet becsületén. A veresbőrü vad *indus* meghal alatta, s ha Angliát megsértik, azt követeli, hogy a megbántó nemzeti zászlójával tisztelegjen; a fennen lobogó zászló a dicsőség és diadal jele, mint a meghajlott a legnagyobb tisztelet, melyet katona vezérének adhat.

Emberi fogalom szerint a legtökéletesebb jelvény, melyért meg kell halni, de elhagyni nem szabad.

Mi történt Egerben? megmondhatja az *elöléptetett ezredes* ur!

Le *magyar-kutyáznak,* mi *negyvennyolczas Kossuth kutyák* hozzá vagyunk szokva, de a

fiuknak sértette a fülét, s elpanaszolják e gyöngéd kényeztetést; Bartha az „*Ellenzék*“-ben kiirja, elég vakmerő megsérteni a lajdinánti souverainitást, sérthetetlenségét a *Komiszknopfnak*.

Deliberato consilio, jól felfegyverkezve, tompára fent karddal, mely a hust marczangolja s a csontot töri, kettő egy ellen, fegyvertelen fegyverzettekkel szembe, *veszett kutya módjára hátulról orozva*, vagdalni kezdik, s apritották mint a répát, a vér patakban omlott a szobából az utcza csatornájába; e férfias bátor tett után illa berek nád a kert, kereket oldott e két distingvált gentleman, tagjai a *siegreiche* ármádának.

Vágjad fiam Forgács!

Nekem semmi örömöm abban, hogy az a két ur a tömlöczben rothad, avagy az akasztófán szárad, mert ha csak mákszemnyi emberi érzés van bennök, a bünben magában kell, hogy találják büntetésöket, nagy kin lehet az a furdaló lelkiismeret; de érdekében van az ország minden polgárának, hogy példásan bünhödjenek.

Megmondom miért.

A gaztettek elkövetésére két dolog bátoritja leginkább a gonosztevőket; ha a merény-

let nem fedeztetik fel, vagy ha az büntetlenül marad; ez bátoritja, ösztönzi, serkenti a gonosz lelküeket; hány megromlott szivüt, csakis a büntetéstől való félelem tartóztat vissza.

A fegyelem nélküli hadsereg a legveszedelmesebb intézmény az államban, s mindig a *hanyatlását* jelzi; a *pretorianusok* gyilkolták, választották s megtörtént, hogy árverezték a császárokat. Nero az ő emberök volt, Galbát ők választották, s Vitelliust ők gyilkolták, meg; Constantinus szétoszlatta őket, de már Róma akkor Byzánczba rothadt.

A Janicsárok *felforditott üstje* forradalmat jelentett Stambulban.

A Streliczek czárokat emeltek és tettek le; ismerjük a spanyol *pronunciamentókat*, s nálunk a *soldateskát*.

Mit szenvedett e haza e sehonnani bitangoktól, egy nehány nevet emlitek: Katzianer, Roggendorf, Castaldo, Svendi, Basta, Buquoi, Stralsoldo, Caraffa, Spantkau, Caprara, Ampringen, Hocher, Heussler, Rabatta, Rabutin, e nevek egy háromszáz éves Haynaut jelentenek; vérnyomaik ott vannak Bécsujvárosban, Eperjesen, Debreczenben, Budán a vérmezőn, Pozsonyban, Pesten, Temesvártt, Aradon, Mádéfalván, Kolozsvárt, — egy háromszázados VI-dik oktoberen keresztül.

Nem lesz rosz egy keveset *historiáról* beszélni, nem olyan régen történt, s magam is éltem a német katona világban, fel is akasztottak, fel is támasztottak.

Mikor Paskievics Miklós czár lábaihoz tette le Magyarországot a Görgey jó indulatjából; mig a muszkák bevonultak, s a komáromi vár még állt, élhető állapotban voltunk; Haynau egy kissé megfelejtkezett magáról s Temesvártt *hirtelenkedett*; na de Bécsből Winket kapott és stoppolt, megvárta a kivonulást, és a vár feladását.

Mikor szépen *en famille* magunkra maradtunk, kezdődött a *hetz*; már az aztán csakugyan különb volt a mostani *német hetznél*, akkor zárták be ám a szinházakat isten igazában.

Nagy bün volt magyarnak lenni, öreg hiba volt a becsületesség, a ki pörge kalapot viselt, rebellis volt; a kinek toll volt a kalapja mellett, jajaj! Sajátkezüleg vágott pofon Szathmárt egy *generális* egy nyalka kocsist a nagy piaczon s lábával tiporta a sárba a *kriminalis* kalapot, minek is ékiti magát a *kutya* idegen tollakkal; a nyereghez passus kellett, ha nem volt, lőtték főbe a gazdáját. Felsőbányán elszerette egy mészáros legény a zsandár babáját: csak ugy lőtték le a zsandárok a hentest

az utczán mint a *kutyát:* s csináltak belőle *fürcrt.* Egy jó ismerősömet Bánya mellől azér vitték vason Váradra, mert a kutyája — itt is a kutya! — megugatta a finánczot; komisz Urbán élete párja olyan selyem ruhában járt, melyeknek más volt a gazdája, s az ékszerre is ráismert a tulajdonos; kegyeletből elhallgatom a *nagy dámát,* csak is annyit — hogy Csernátony helyett Csernus!

Köszönjék meg Ristow hadnagy és Dienstl főhadnagy uraknak, hogy felfrisitették emlékezetemet.

A varasbéka nem állja ki nap sütését, irtódzik tőle s a sötétbe buj; az ostoba elbizakodott henczegő, himpellér, ripők nem türi a nyilvánosságot; különös jelenség az életben, hogy a ki a miben vétkezik, abban leli büntetését.

Nem tetszett nekiek a nyilvánosság, el akarták némitani Barthát; szépen sikerült. Barthát feldicsőitették a szabad szó, sajtó és gondolat martyrjává, s őket szemközt pöki a történelem gaz tettökért.

Azt hitték, el fogunk hallgatni, s tompára fent kardjok vágásai alatt remegni fogunk, tudják meg ők és a hozzájok hasonlók, hogy a tiszta meggyőződés, az önzetlen haza-

fiság, elvünkhez való ragaszkodás, erős vár nekünk; ha kell, eltemetjük magunkat romjai alatt, de nem kapitulálunk.

Igen sok lárma egy rántottáért de jól tudjuk, hogy a rántottát nagyobb *potentátok* keverik, mint önök *uralkodó lajdinántok!*

És ha szembe tudtunk állani az önök összes hadseregével s farkas szemet néztünk Szolnoknál, Vácznál, Tapió-Bicskénél, Isaszegnél, Pákodnál, Gálfalvánál, Piskinél, Szeben alatt és Szebenben bent; tudom nehéz ezeket megemészteni és nem tudom vajjon a muszka készen áll-e még az önök védelmére?

Két gyilkosnak bünéért, nem vádolom az egészet; tisztelet azoknak kik megérdemlik, s vannak elegen, kik nemesen éreznek, gondolkodnak, és nem cselekesznek azonképpen; ezekhez fordulok, kérem hassanak oda, hogy a magyart saját hazájában az idegen ne nevezze *kutyának*, s ne *polemizáljanak* orozva, tompára fent kardokkal.

Tapasztalásból tudhatják, hogy a magyar bátor, vendégszerető és türelmes; ne provokálják bátorságát, ne zárják be magok előtt az ajtót, s ne éljenek vissza türelmünkkel.

Nekünk sok, igen sok *felejteni* valónk van, s nem tanácsos azokat eszünkbe juttatni!

Gondolják meg, hogy önökért koldus az ország, s azt az aranyos poszomántot mi fizetjük, önök védeni tartoznak minket, s nem kaszabolni a fegyvertelent saját lakásán.

Ne utaljanak oda, hogy a mohácsi veszedelem utáni dolgokat szellőztessük a mai napig; a tények kérlelhetetlenek, s nem akarnám, hogy piruljanak.

És végre, még egyszer, ne *kutyázzák* a magyart, s jusson eszökke, hogy:

A legelsö magyar *ember a király!*

BISMARCK (SOHN).

Kevés holnappal ez előtt halt meg Párisban Francziaország tán legelső tárczaczikkirója, a kedvelt Paul de Saint Viktor; ő közelitette meg leginkább a harminczas évek tárczacolosszait, Jules Janint, Theophile Gautiert, Sainte Beuvet, Felix Pyatot, Alphonse Karrt, Etienne Aragot.

Paul de Saint-Viktor egy kötetben gyüjtötte össze azon czikkeit, melyeket Páris ostroma alatt irt e czim alatt: „Barbárok és Banditák." Előszavát igy végzi: „Nincsen semmi visszavonni valóm ezen két szenvedély által sugallat lapokból, melyek a küzdelem lapjai: forró szeretetem Frankhon, és mély gyülöletem ellenségei iránt."

A könyv szenvedélylyel, oda adó szere-

tettel, véghetetlen gyülölettel van irva, látszik, hogy a forrón érző hazafi az ellenséges bombák pattanása között irta, minden lövésnek dörgése agyát hasogatta, melyet tolla viszhangoz. E munkát figyelemmel, örömmel és nagy érdekléssel olvasám épen akkor, midőn Bismarck *(Sohn)* előtt Debreczen városa kétfelé tárta kapuit: „Ordits kapu, kiálts város.“

A magyar vendégszeretet hire operenciákon tul terjed, olyan az, mint a onor castillan, példaszóvá vált mint az, hogy a kasztiliai szavának áll, vagy: adj a tótnak szállást s kiver házadból.

Vendégszeretet! de szeretem ezt a szót, magam is élek vele, s készséggel adok másoknak, portám kapuja mindig nyitva áll, olyan az, mint a Taufer kávéház Kolozsvárott, soha sem zárják be, a ki hozzám jön, Isten hozta azt.

Hogy gróf Csáky szivesen látja vendégét, jól teszi, becsülöm érte. De hogy Debreczen város polgármestere tüntetőleg fogadja, ehez nekünk is van szavunk.

Ki és mi az a Bismarck (*Sohn*) ur?

A vaskanczellár, a birodalmi kutyának gazdája, Sadowa keresztapja, a porosz magyar legiónak szervezője s egyszersmind cserbehagyójának fia.

Egy közömbös svájczi iró Viktor Cherbuliez „Német és Poroszország“ czimü müve I. kötetében igy festi a vasembert:

„Videamus filii patrem. — „Egy olyan ember mint Bismarck ur csak Poroszországban születhetett; csak a berlini kövezeten nőhetett és gyarapodhatott. Van benne valami az universitási „bursch“-ból, a „junker“-ból, a testőrségi hadnagyból, a diplomatából, a despotából és forradalmárból; s mindez bizonyos ironicus képzelgéssel füszerezve, mely müvészszé, csaknem költővé teszi. Csontjainak velőjéig arisztokrata, nem mintha előitéletei volnának, vagy a hagyományokat tiszteletben tartaná; hanem vérmérséklete, parancsokat osztó tehetsége és kedve a szabadszólás óriás gyülölete által, Lelkének mélye a scepticismus, csupán az emberi ostobaságnak hisz, ezzel még lelkében és rendszerében a radicalismus, kevés idegenkedése az erőszakos és durva eszközök iránt és előszeretete az elevenig vagdalhatni. Nem, — mondhatja az olvasó — e radikalis és sceptikus arisztokrata nem közönséges typus; nem tökéletes ember, — azt elhiszem — de „jól kidolgozott“ ember. Szerfelett bámulják merészségét, valamint mephistói szemtelenségét; és legyenek meggyőződve, hogy Poroszország nem egyszer abban találta

örömét, hogy magát egy szemtelennel képviseltesse: az olmützi arczulütés foltját még ott érezte arczán.“

„De Bismarck ur szemtelensége nem egy kis szellem merevsége, sem egy doktrinának kevélysége, hanem rendszer, kormányzási mód.“

„Nincs benne ellenszenvesebb valami a doktrinismusnál, és ebben ő valóságos porosz. A porosz politika tisztasága abban áll, hogy az eszméknek ép ugy mint az érzelmeknek, a doktrináknak valamint a hagyományoknak fitytyet hányjon; magában véve „szabad kéz“ politikája, a mely mindig kész a legkülönfélébb játékokat játszani, a nélkül, hogy a jövőre lekötné magát. E tekintetben Bismarck ur a porosz államférfi legtökéletesebb mintaképe. Soha ember nem függetlenitette annyira magát a konzervatikus pedanteriától és begyességtől. Szükség esetére kész a forradalomnak nyujtani kezét, s elég erősnek érzi magát arra, hogy vele szedesse ki a gesztenyéket a parázsból, melyeket aztán ő költ el. Egyéni tulajdonsága, nyelvének bámulatos szabadsága gyülöli a kicsinyes tettetéseket. A diplomacziának uj nemét találta ki, mely abban áll, hogy az ember kártyáit mutatva nyerje meg a játékot. Beszél,

nagyon sokat beszél: terveit a világegyetem tudomására hozza, mely nem hisz neki; ő azt mondja: Ekkor ezt fogom tenni, — és megteszi. . . Sokszor az államférfi leghatalmasabb uralkodási eszköze, hogy nemzetével épen ellentétes tulajdonokkal birjon. Mily szolgálatokat tett Bismarck ur egy oly hallgatag, fölfuvalkodott, kimért és begombolt nemzetnek, mint a porosz; az a csodálatos hanyagság, mely jellemzi, az a nagyszerü hetykélkedése magatartásban és nyelvezetben, melyből egy gondolatokban gazdag, számitásokban dus szellem teljes szabadsága szól, mely mindig vigyázva, mindig kész utját megváltoztatni, semmi rendszernek alá nem vetni magát, mely megragadja az alkalmat a repülésre, él napról napra, mely ugy szólván mérték szerint és eszközeit megfontolva talál ki valamit. Nagy remekmüvész, kinek politikai pályája folytonos improvizáczió."

Ennek az embernek a fia — én más érdemét nem tudom — Debreczenbe jön, a polgármester derendocziával fogadja, melléje rendelik Laky Lajos városi tanácsos urat — hát Szücs bácsi, a város gazdája hol maradt? — Mihály gazda, a város kacskaringós bajuszu kocsisa befogja azt az ötöt, a sallang leng, a csengő peng, a suhogó pattog, s a kocsi

halad a homokon, mint Phaeton a fellegek között, majdnem szikrázik, mint szent Illés konfortabelének fogata. Hajótörés nélkül kiérnek a Hortobágyra, Laky Lajos hüséges pilotom a kompasz előtt áll s nézi a mágnes tüt.

A herczeg fia azt mondja: — Olyannak találom mint a tengert, nem látni itt egyebet — ugymond — mint eget és földet, meg a folyton játszadozó szemkápráztató délibábot.

Hát a homok buczkák, az avar, a haraszt, a barázdás ugar, a kátyuk meg a nád és sáté, a káka a mocsárba, a fütyülő libucz, meg az árva gólyamadár, a gémeskutak s körülötte a megrepedt sikos föld a salétrom anyja; az ördögmatola, a takácsmetélő, a bojtorján, a szamártövis, meg a koldustetü; a fürge szaladó pipíske, a rezgő reptü pacsirta dalolván udvariasságból, ma németül: Nur schlechte Leute keine Lieder! Aztán a csürhe, a kolompoló juhnyáj, — meg a juhász a szamáron, a szüz gulya, az ökörjáráson a falka, a patkányturáson a barázdabillegető, a hangyaboly millió lakójával, a tanyák és szállások ott a homok tenger közepén nád keritéssel s üszög halmokkal, s a tekintetes nemes város nemzetes ménese?

Hát ez mind kutya???

Vagy ezek mind félrevonultak tisztességből a nagy vendég elől?

Helyes lett volna, ha a polgármester is példájokat követi.

„Élénken tudakozódott a rónaság terjedelme felől, pontos jegyzeteket vett föl“ épen mint a riporter Fatiniczába, vagy Kozák Mukányiban.

Feceruntque magnum áldomás, . . . És nagyon dicsérőleg nyilatkozott a hortobágyi speciális ételekről, kivált a tepertős turós galuskáról. Oh boldog tepertős turós galuska! ha költő lennék, elneveznélek nagy Hortobágy édes mézes mannájának.

A buczkai bor kevésbé izlett neki? — már a herczeg fiának. Rossz ital is ám az, girizdeli a gégát, — de nem lehetett e miatt panasza, mert volt érmelléki és diószegi is bőven, bőven tetszik nekem.

Regis ad exemplum!

Már most nagyzajthai Zajthay nótárius uramként: ezen solennis megtiszteltetés után, mit fog csinálni a tekintetes polgármester ur, ha felteszem én Debreczenbe megyek? De hagyjuk ki az én csekély személyemet a já-

tékból, s vegyük Furó Sánta csizmadiát az én szomszédomat, kinek mind a két lábát a házáért az ágyugolyó elvitte, s ki tizenegy gyermekével nyomorog ?

Mit fog csinálni akkor, ha felteszem Louis Chasin a franczia iró, ki köteteket irt Magyarország érdekében, Debreczen városát megtiszteli, vagy Saissy Amadé, ki magyar érdekbe franczia lapot szerkeszt? Mit fog csinálni akkor, ha felteszem Liszt, Munkácsy, Zichy Mihály az urakhoz vetődik ?

És mindazokkal, kik Magyarországért tettek, müködtek, szenvedtek, jótéteményt gyakoroltak az idegen földön a földönfutókért: midőn akkora kokuloriumot csinált azért, ki soha semmit sem tett ezért a földért ; s kinek egyedüli érdeme az, hogy . . . *az apja fia.*

KÉT LEVÉL.

I.

Ihász Dániel levele Teleki Sándorhoz.

Baraccone di Collegno
január hó 30-án 1880.

Kedves régi jó Czimborám!

Ha oly igen vén nem volna arczom ránczos bőre, tán még a szégyenpir is áthatna rajta, hogy kötelességemet becses irányodba ennyire elhanyagoltam, s még csak egyszerü köszönetet sem irtam szives megemlékezésedért, a munkád első kötete megküldéséért; — hogy ha oly makacs protestáns nem lennék, négykézláb verném a *mea maxima culpát*, a szép dombordott....mellemre lustaságomért; — de nagylelküséged rovására számitva, ugy hiszem

az absolutió még csak egy miatyánk elmormogásába sem fog kerülni.

Köszönöm, édes jó Sándorom, ugy magam, mint szegény jó öregünk nevében is szives megemlékezésed s figyelmedet, — jókat nevettünk helyen-helyen rajta, — hanem a nállam (*Jerseyből s Bagni di Luccából* küldött) őrzött leveleid ugyancsak talpra esettebbek, csak hogy sok oly tartalmak vannak azokban, melyeket a nyomdatulajdonos a maga szakálára nem merne a betüszedőkre bizni.

Mért nem léptél te édes kenyeres pajtikám már rég az irodalmi pályára? eddig már mennyi hasznot s mennyi élvezetet szereztél volna nemzeted s jó barátid számokra, — nó de inkább későn mint soha. — Folytasd tehát, édes jó Sándorom! még számtalan éveken át jó humorral füszerezett müvedet, a legjobb egészségben s a legnagyobb megelégedéssel.

— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —

Már rég láttuk egymást! ideje lenne ha már egyszer kivánszorognál ebbe a kucsébér narancs országba, a hol a hideg mai nap is 18 fok zerus alatt, ugy fázik a kezem, hogy csodálom, hogy ily rövid sorokat is tudtam irni. Ide mellékelve, küldöm fiatal szép szőke

arczképemet, hogy emlékeztessen a munkád második kötetére, melyet, ha megszületik, örömmel fogunk olvasni.

Áldás és békesség, kedves komám, az ég oltalma őrködjék fölötted s szeretett kedves családod fölött *(mennyien számban?)* és a gondviselés áldja s koronázza a legszebb sikerrel minden nemes törekvéseidet.

Az öreg ur s fiai tisztelnek, nagyon kár, hogy *schonnaivá* deklarálta az a kegyelettel dicsekvő nemzet azon Kossuthot, kinek hálával tartozna.

Forró testvéri szeretettel csókolom családodat, a sirig tied

Ihász Dániel.

II.

Válasz.

Kolozsvártt,
február 20-án 1880.

Kedves barátom! Pajtásom! régi társam a számüzetésben!

Ne pirulj te magadért, se miattam, s ha a szégyen gyalázatjának pirja elfutja becsületes arczodat titkold azt, hogy ne lássák ott *künn*, a külföldön hogy miért pirulsz te, s inkább *hazudjál*, s mondjad *nem ugy van az!* Tagadásodban fog rejleni *szemérmed*.

Kinek küldtem volna meg könyvemet, ha nem *nektek?* — ha ti olvasásra méltatjátok. *purifikálódik* az, s a ti helyesléstek az én *koszorum*, s mint Kölcsey mondja: *más koszorut nem óhajt.*

A *Jerseyből*, — *Bagni di Luccából* küldött leveleim talpra esettebbek; — igazad van, — de sok oka van annak; vagy harmincz évvel fiatalabbak és fénylő nap sütése alatt voltak azok irva, s reményeinket nem fedé sürü árnyék, hitünk lángolt, s nemzetünk jövője felett nem valánk kétségbeesve mint ma. A haza földje, igaz, nem vala a miénk, de birtuk hazánk szeretetét, vissza kivánt minket, s nem löki ki, mint benneteket.

Azt kérded miért nem léptem már elébb az irodalmi pályára? megmondom; a mije nincsen az embernek, az után vágyik, én *sine terra* valék, s vágytam egy darabra a szülő földből, egy tagra az *alma mater*ből, elkobzott birtokomat visszaadták, tizennyolcz évig a német a zsidóval közösen gazdálkodott benne — az is közös ügy volt, a *finánez prokuratura* védszentsége alatt. Te láttad Enyedet, Zalathnát 49-ben, én láttam haza jövet Koltót; — a honvágy — hiszen ösmered — mindig erre a földre kinzott, mikor megkaptam, hogyan hagyhattam volna el. A gazdaság szenvedélyem

volt, elkezdtem túrni a földet. A ki nálunk az idővel nincsen *compagniába*, hagyjon fel vele, jobb ha zabot hegyez. József álmának hét esztendeje, Moses átkának minden csapása ránk nehezült, s én még is folytattam kitartással, szenvedélyel, sok munka után végre némileg rendbe hoztam, s ma már ha nem is halad, hát döczög.

Nehány jó barátommal: K. Papp Miklós, Jókai, Almási Pál, Sámi Lászlóval leveleztem, prózám tetszett, ösztönöztek az irásra ; s vénségemre felcsaptam *skriblernek* s irom barátom, *kóta* nélkül.

Látogatásodra hivsz a kucséber narancs országba.

Tavaszszal megyek, látni akarom azt az országot még egyszer, melynek *egységéért* viva hazám *függetlenségéért* küzdöttem, hol mindenütt szives előzékenységgel fogadtak, hol annyi jóban részesitettek, hol idegen létemre nem voltam idegen, hol egykor — miért ne vallanám be, hiszen te tudod — népszerü voltam.

Utazásom, kedves barátom, nem lesz látogatás, szent zarándoklás lesz az a hálaadás kiséretében; három e m b e r lakába kopogtatok be, s tán: *meggyógyul az én lelkem!*

Kossuth Lajost, Garibaldi Józsefet és

Hugo Viktort akarom még szinről-szinre látni, megközeliteni még egyszer *nagyságukat*, látni akarom egyiket számüzetésében, másikat beteg-ágyában, harmadikat lángelméjének fénysugárival.

Arczképedet köszönöm, viszonzom az enyémmel, a tied szürke, az enyém fehérre őszült; egyen bámulok, hogy ... *parókád* is megőszült.

Családom áldásodat köszöni, kamatban küldi üdvözletét neked, — nálunk a kamat nagy, gyakran meghaladja a tőkét. — *Számra hány?* kérded; négy, három fiu, egy leány.

Az öreg ur és fiai szives megemlékezésöket hálával veszem, s élőszóval fogom azt nekik kifejezni.

Édes Danim! nagy hidegek vannak nálatok, nálunk is; — tudom, a hosszu estéken leülsz kandallód elébe, bele nézel a tűzbe és elgondolkodol. Ezt teszem én is, teszem gyakran, ilyenkor az ész felszáll a testből s lebeg az agyvelő felett, visszanézünk a multba, látjuk a jelent, s találgatjuk a jövőt: s látunk rémséges dolgokat; de épen e rémségekben rejlik az emberiség *előhaladása*.

Prometheus, a nagy forradalmár kezdi ki fogja bevégezni?!

Miltiades sebesülten tömlöczben haldokolva, — Harmodias, Aristogiton a vesztőhe-

lyen, Sokrates a méreg poharat üritve, Mucius Scaevola lángoló karral, a Grachusok meggyilkolva, Spartacus a grádicson lerohanva, Jézus a keresztfán, százezer martyr a czirkusfáklyák gyanánt meggyujtva, a catacombákban Huss János, Savonarola, Jordano Bruno, Jeanne d'Arc a máglyán, Campanella 27 évig a börtönben, Luther Wartburgban, Morus Tamás, — a *Szent Inquisitio* milliói, Columbus összekötött kezekkel, Ovidius és Dante számüzve, Elie de Beaumont, Mirabeau a Bastilleban, Danton, Robespierre, St. Just a nyaktilón, Martinovics, Szentmarjay, Őz Budán a vérmezőn, Silvio Pellico, Gonfalonieri az *ólmok* alatt vagy Spilbergben, Ciro Menotti s a San Felice az akasztófán, VI. október emberei Aradon, Batthyányi, Csányi, Perényi az uj épület udvarán!

Hol van hát helye Kossuth Lajosnak? Nemde a *számüzetésben!*

Vagy tán az akarnád, hogy *K: K: wirklicher geheimer Rath* legyen, *s excellentiás ur*, mint Tóth Vilmos, Kerkápoly vagy Gajzágó Sali?

Mi még barátom! a Kisfaludy korból vagyunk, emlékezzél Himfyben:

> Magasabb elmék, mélyebb szivek,
> Jaj! ti néktek itt a földön.

Az ily erény bár nagy érdem —
Boldog itt még ritkán lön.

Sokat tudnék neked irni, édes barátom, de kevés örvendetest, ha csak nem beszélnék *dei tempi felici!* A *második* kötet már régen elment. Kaptátok-e?

Ha időd van, irj; válaszomban megkisértem mulatságosabb lenni. Isten áldjon, édes Danim, benneteket az *idegen földön*, s szeressétek:

régi kenyeres pájtásodat:

Teleki Sándort.

SÁMI LÁSZLÓ LEVELE TELEKI SÁNDOR EZREDESHEZ.

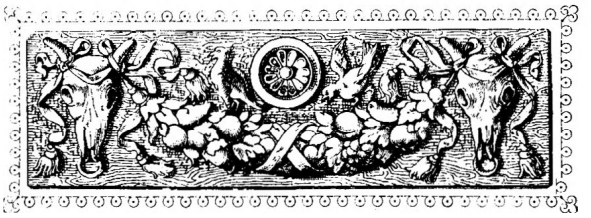

Kedves Sándorom!

Három nap óta várlak, és csak ma délben tudtam meg, hogy te a reggeli gyorsvonattal elmentél Kolozsvár mellett, mint az egyszeri angol Teneriffa mellett.

Neked legalább mentséged, hogy az időből kifogytál, és ezért nézted Kolozsvárt csak oldalba.

Örvendek, hogy Vásárhelyt vagy és az ott lefolyó ünnepélyen a *nagy multat* representálod.

Koltóról irt leveled olvasása után én is gondoltam, hogy ott leszek az ünnepélyen. Most is küldenek saját érzelmeim, de még is itthon kell maradnom.

Ha itthon maradok, legalább jól esik tudnom, hogy te ott vagy, és az én érzelmeimet is representálod, mert Prometheustól fogva

Garibaldiig, te azokat tartod hősöknek, a kiket én. Szerinted is csak azok a hősök, *kik az emberi természet magaslatára* emelkedtek, és értelmök, cselekedetük és szivök által *teljes emberek a nagyságban.*

Tudom, hogy az önző embert, ha Julius Caesarnak, vagy Bonaparte Napoleonnak nevezik is, a te lelkiismereted se bocsátja be a valódi hősök nemes társaságába; — mert érted és érzed, hogy a hősiesség elve emelkedettebb és magasztosabb, mint az ambitió és hatalomvágy: a hősiesség elve *a tiszta emberszeretet.*

Bem, kinek szobrát leleplezitek, *teljes* ember volt a nagyságban. Szerepe épen illett a mi nemzetünk nemes jelleméhez: oroszlán és galamb volt, a mint kellett.

Szivemből örvendek, hogy ez az ünnepély megtörténik. A hősök dicsőitése által a népek nemcsak hálájukat fejezik ki, de elveik mellett is bizonyitanak. Mikor Bemet dicsőitjük, azt is dicsőitjük, a mi halhatatlan: *a szabadságot.* És a nép, mely hőseire emlékezik, előbb utóbb szabad lesz.

Ezt én Sándor barátom igy tanultam el a történelemtől.

A hősöket azzal tiszteljük meg legjobban, ha a jövendőbe nagy reménységgel né-

zünk, és a nagy reménység megvalósításához kellően cselekszünk, és azzal a tudattal, hogy a szabadság diadalkapuját sem meg nem nyitják, sem át nem adják soha egy nemzetnek is: kitartó küzdelemmel és sok áldozattal kell azt elfoglalnia.

Sándor barátom, szivből örvendek azon is, hogy a lengyelek részt vesznek ünnepélyünkön.

A testvériség a népek közt: szép eszme. De az eszmének, ha élni és hatni akar, emberré kell lenni; — a mely eszme nem teremti meg emberét, üres eszme. A lengyel-magyar barátság és testvériség eszméje megtestesült, emberré lett Bemben.

Hassatok oda ez ünnepély alatt is, hogy a Bemben megtestesült barátság és testvériség nőjjön és erősödjék.

Én Bemet mindig ugy tekintettem a mi történetünkben, mint utmutatót a jövendő felé.

A nagy embereknek az a kiváltságuk, hogy akárhol müködnek, mindenütt az emberiséget szolgálják. Ezért a vásárhelyi ünnep nemcsak lengyel-magyar ünnep, de a szabadságért és igazságért küzdő emberiség ünnepe.

Ünnepeljetek öröm és remény közt!

Barátod:

Sámi László.

Válasz Sámi Lászlónak.

Kedves jó barátom!

Attila átadta leveled, s azon perczben olvasám, melyben *Borosnyai* úr a király nevében, megbocsájtotta nekünk, hogy honvédek valánk. Leveled szépsége pillanatra elvoná figyelmemet a *nagy* szónok egeket rázó *gerundium*aitól, s nem élvezhettem teljes *épségben* megkegyelmeztetésem balzsamos malasztját. De jól volt ez igy; mert hát alig ha megállhatom vala, hogy a *Favoritából Mario*ként oda ne énekeljem neki: *Si Dio ti perdonna! io ti perdonno!!!* s nem tudom, hogy abban az általános lelkesültségben a felső *C*-t ki tudtam volna-e adni? tudod, ugy tisztán, mint a tihanyi visszhang.

Édes Laczim! leveled olyan szép, olyan magasztos, olyan *emberi*, hogy eltölti lelkemet; pár szavad, mely kötetet ér, felemel hozzád; én *érzem* szavaid mélységét, de már abból a magasságból én válaszolni nem tudok.

Ki ki saját fegyverével harczol; ha másét kölcsönzi, vagy elcseni azt, gyakorlatlan vele; lapra vág, vagy levegőbe lő; te a tudományból meritve, mély gondolatok embere vagy, én az életből meritem a mindennapiságot; a te mondataid felett gondolkodnak, az enyé-

meken mosolyognak ; te *oratoriumokat, cantatekat* irsz, én *csárdásokat* danolok, s mig te tanitasz, addig én *ridendo castigo.*

De tán már elég is ebből ; beszélek az ünnepélyről, magamról s impressióimról.

Mint tudod Pestről jövök, s láttam a *várost,* a magyar ember büszkeségét ; a vén szőke Duna még most is lassan folydogál a *gyarmat országon* keresztül ; *áll Buda még, s a Henczi* szobra benne ; Gellért hegye büszkén tekint alá, óriás Gessler kalap fején ; a vérmezőt is láttam, s az *ujépület* is áll még ; az *operaház* nagyban épül s azt hallom, a rokkant munkásoknak menházat *terveznek.*

Este indultam a gyorsvonattal ; a magyar állami vasut indóház éttermében vacsoráltam, nem tudtam a *kelner koszorutól* magyar étlapot kisrófolni ; élő szóval kommentálta egy böics kelner a német holt betüket : s egy *aufgeschnitenes*ben megállapodtunk.

Sebesen vágtat a gyors vonat, viradatkor Kolozsvárt leszek ; eszembe jutott, hogy tettem én már ezen utat hajdanta tizenegy nap alatt.

Szász Károly családjával e vonaton jött, hozta Ó d á j á t :

Itt áll, — mint akkor álla épen
A letiport Erdély fölött ;
A felvillamló fény, szemében,
Hirdette csak, hogy győzni jött.

— Igénytelen kis törpe lengyel.
Vajon honnan jő, mit akar?
Kérdé az ellen sanda szemmel,
De bizott benne a magyar.

Tisztelettel üdvözlém — barátsággal, nyujtám kezemet; a nagy ész előtt mindig *richteuchba* állok.

Püspökladányi állomáson Kiss Sándor barátunkkal találkoztam, régi barát, régi bajtárs, régi czimborám; ketten élünk még Bem *immediat* környezetéből, ő volt irodájának igazgatója, szolgált tollal és karddal; sebhelyei bizonyitták, hogy jól tudott . . . irni — én a nagy szónok mondata szerint *májossal és hurkával* szolgáltám a hazát; a tót diákként: *azt is valamit!*

Sándor barátunk Debreczenből jött; egy nagy skatulyában hozta Debreczen városának koszoruját.

— Azért nem házasodtam meg, hogy ne kellessen skatulyákkal utaznom, mondá, s látod mire jutottam; de édes örömest teszem a vén emberért.

— Szép a várostól, hogy megemlékezett róla, s hogy téged küld.

— Én jövök, mondá, — a város küld tizenhárom negyvennyolczas honvédet disz-

ruhában régi zászlójukkal, s az Oláh Jóska bandáját.

— Éljenek a *civisek!* mondám örömmel, a vér nem válik vizzé. — A nagyváradi állomáson szólt a banda: *Wenger Polak dwa bratanki*: *és busult a lengyel*; nekem is kedvem szottyant a nyájaskodásra, s egy papramorgós pohárral koczinték egyet, s mondám az egyik poláknak: *Tak de szabli tak de szklanki.* — Mint mondod, Kolozsvár mellett elmentem mint az egyszeri angol *Teneriffa* mellett, ki utazásának leirásában azt irta Teneriffáról:

„*Hajónk sebesen rohan Teneriffa mellett — óránként 13 bogot csinál — azt* hiszem *e városnak becsületes lakossai vannak.*“

Coupémba beszálltak Eszterházy Miguel az én legjobb czimborám és Kornis Albert; ők is mentek M.-Vásárhelyre leróni a hála adóját.

Maros-Vásárhelyre érkezénk. Szász Károlyt fogadták, a sültelenségre módosan felelt; szeretem ennek az embernek mind a verseit mind a szavát; apjára gondoltam benne, kit fiatal koromban bámulék.

Törökül üdvözölnek: *Hosgeldim effendi!*

— *Év allah!* felelém. Muráth effendi régi jó ismerősöm egész török diszben álla előttem.

Sipkánál kapott sebet s most szülővárosában gyógyul.

Petky Ferencz barátom kért ki szállásra, oda hajtaték.

Estére ismerkedési vacsorára valánk meghiva; szép tágas nagy terembe léptünk; mennyezetét pipafüst fellegek képezék: Bem arczképe függött a falon, cser- és babérlevél keretben, jobbján a király, balján a királyasszony, — furcsa egy kis decoráczio gondolám. — Megkezdődött a pohárköszöntések sürü rohama s pergett mint a karikacsapás. Hiába! nemzet vagyunk: *fiskális* nemzet vagyunk: *csókollak, képeddel alszom el!* Mit gondol a pénzügyminiszter, nem lehetne egy kis ártatlan adót róni a *sok szép szóra*? A nagy szónok engem is megemberelt, s kinevezett Bem *élelmezési biztosának*, s liferálom a májost, hurkát, meg . . . a paczalt.

Vasárnap 17-én a leleplezés napja, — verőfényes nap, olyan milyen *Austerlitz*nél sütött; fényesen megvilágitá a *kis ember* nagy dicsőségét; a piaczon sürü néptömeg tarka szinvegyülete; megbojgatott *ember-hangya-boj* az ő sürgésforgásában, ékes szalaggal diszitett koszorukat vivő urak, hölgyek, fehérbe öltözött leányzók, mint Vass Pál uram mondja: F l o r a k a c z é r g y e r m e k e i t tartván kezeikben:

a debreczeni XIII. agg honvéd rongyos zászlójuk megett, a leleplezett *érczember* előtt meghatottan állva a *nagy napok* katonái, a debreczeni veres pántlikások: hervadt sirvirágok a *véres napok sirkertjéből.*

A lepel lehullt, — az *érczember* ott állt, — a nap reásütött, és Szász Károly mondá:

„Kis ostorod egy suhintása
Sereget zavar, ellent elejt,
Ágyuidtól jobban fél taz ellen,
Mint a pokol bőgésitől."

A nép *Éljent* ordita; a költő folytatá:

És végre harczunk Tyrtaeussa..
Fején borostyán fürte leng.
Lantján a szerelem myrtussa,
Ajkán a csók azon meleg.
Széles kardjával ott verekszik.
Most sürü füst eltakará...
Az égbe szállt? holtak közt fekszik?
Nem akadunk, hiába, rá!

És a nemzet *sohajt!*

Szép, — szép volt az ünnep, s nem láttam *katonát;* a béke *respublikájában* szentelők fel a szobrot: testvériségben nem gyilkol senki, mindnyájan szabad polgárok valánk; az *ágyuk emberének* hódolánk, a béke olajágával kezünkben; köszönöm, hogy megtiltották nekiek az idejövetelt, mert a nép ragyogott jelen nem — létüktől.

Bankettre mentünk. — *Causidière*, az ideiglenes kormány rendőrfőnöke mondá *Ledru-Rollínnek*: *a rendetlenséggel csinálok rendet*, s ez Causidièrenek sikerült is, de a bankett bizottságnak csütörtököt mondott; mindenki magának, s mindenki magáért, volt az elv; Szász Károlyt elfelejtették meghinni, de ő betolakodott; a *toasztot* Kossuthért *megkontrázták*, de Ugron Gábor *recontrát* mondott; a küldöttségek *credencionális* levelökkel zsebökben, melyre a bizottságnak *nem volt szüksége*, az előszobában áncsorogtak; Hevesmegye küldöttei két szék közt pad alatt *nem* ültek; az egyik karzatról a hölgyeket, a vásárhelyi rosz czigányok kimuzsikálták, mig Oláh Jóska pihent; jött a pesti küldöttség diszmagyarban, nem volt annyi helyük, mint a tenyeremen, vendégszerető jószivü magyarok felkeltek s helyeikre ültették az *alma mater fiait*; *jöttek a lengyelek; finis Poloniae*, ha jőtök lesztek, ha hoztok esztek; Holló felkelt, a többi utána, a lengyelek harmadkezen lecsücsültek, vendégszerető jószivü magyarokat megszállta a jó szamaritánus könyörületének szent érzelme, — kis helyen sok jó ember megfér, — s valánk, a hogy leheténk, sózott hering módjára.

— Hol van a *tizenhárom*? kérdem egy veres szalagos urtól.

— Miféle tizenhárom? — kérdé bámulva.

— A debreczeni honvédek, tudja, avval a *rongyos* zászlóval.

— Azokat nem hivták meg.

Elkezdtem szavalni:

„— Ha megtérnek csonkán a csatákból,
Koldusbotot ád a haza nekik;
S ha elesnek, a felejtés árja
Foly sirjukon s neveiken végig;
És ők mégis neki mennek bátran
Az ellenség kardjának, tüzének! —
Tiszteljétek a közkatonákat,
Nagyobbak ők mint a hadvezérek."

— Fiatal ur! ezt a verset Petőfi druszám irta *Debreczenben.*

A magas áristokráczia gyér részt vett az ünnepélyben; valánk ugyan ott egy nehány ágról szakadt mágnás, mint Eszterházy Miguel, Kornis Albert, Huszár Károly, id. Teleki Domokos, de a szine-java hiányzott.

Pedig hiba volt meg nem jelenni, mert higyjék el a méltóságos Főrendek, hogy ha az a vén ember be nem jön Erdélynek országába, ma nehezen lakunk abban a kastélyban, s aligha pihenünk annak a hét szilvafának árnyékában:

Tytirae tu patulae recubans sub tegmine silva-fa!

Volt két főispánunk is — a harmadikat

brennolom — mindkettő méltó Bemhez, mindkettő tisztelt az ünnepélyen, mindkettő illő mihozzánk.

Eszterházy Kálmán jobb kezét hagyta Szebennél.

Domahidy Ferenczen minden fegyvernem sebei láthatók, még a bombáé is.

Figyelj! Tisztelegj!

Édes Laczim! Én is mint te az embert szive és esze után mérem; a születes, vagyon, méltóság nekem *bliktri*; nekem Rotschild zsidó, csak annyi, mint Bismarck német, s a Montmorency-aknál Arany János magasabb születésü.

Az ünnepélyen három *aristokratát* volt szerencsénk tisztelni: Huszár Adolfot, Kaas Ivort és a kis Pulszkyt.

Az egyik teremt embert agyagból, kőből és érczből s lehel belé lelket mint Phydias a kararrai márványba; látnád csak a Petőfi szobrát.

A másik terjeszti a világosságot, lángoló fáklyával megyen elől, hogy a nép lásson; a harmadik, ki még majdnem gyerek, a régen multakat lesi el, s megeleveniti azon müveket, melyek a feledés homályában haldokoltak.

Mi ketten, küldjük mind *hármuknak* üdvözletünket.

Végre egy hibát — nem, egy *bünt* mondok el.

A lengyelek Nagyváradra érkeztek; s kimentek Rulikowsky Henrik sirjához; Pesten Voroniecky sirja felett mondák el áldásukat.

Te tudod, Vásárhely mellett van a — „postarét“ — három akasztott ember aluszsza ott örök álmát, a föld könnyü felettök, mert elvért, hazáért dicsőültek meg, s *emberből* lettek *vértanuk*; halálokkal éltették a nemzet életét, e phönixei a magyar függetlenségnek.

Kik mentek ki sirjaikhoz?

Én is megfeledkezém róluk, szégyenlem magam, pirulva vallom be; fogadja a te tiszta lelked töredelmes gyónásomat, s bocsássa meg; tudom én azt jól, hogy jaj! azoknak, kik megfeledkeznek *martyrjaikról!*

BARTHA MIKLÓSHOZ.

K o l t ó, Nagy-Bánya mellett.
Deczember 5-én 1880.

Kedves Barátom!

Fogadd névnapodra boldogság kivánatomat; akkor mennek azok, mikor szükséged van rájok.

Én nem tudom, evel a te eseteddel ugy vagyok, mint a *lidércz-nyomással,* felserkentem, ébren vagyok, látok, hallok, öntudatosan érzek mindent, de lélekzetem fojtós, s a *lidércz* nyomja mellemet, s szoritja torkomat.

Gondolkodom; elmélkedem a tény felett, mint egy lelkismeretes vizsgáló biró fürkészek mindent, beszállok saját öntudatomban, s tanuul hivok fel mindent mi az esetre vonatko-

zik, s mindent találok benne, kivéve *mentségét* e gaz tettnek, és egy *enyhítő* körülményt, azt, hogy gróf Péchy Manó *kihágásnak* nevezi a gyilkosságot.

Dovecz a tót zsivány, megáll a fenyves szélén; országos vásárból jőnek a kereskedők, mesteremberek, Dovecz *egyedül* van; mint Rózsa Sándor mondá: *kettő szólt, kettő hullt;* oda támasztja puskáját a fenyőfához, övéből kirántja pisztolyát, s rá kiált a tömegre:

— A ki az országutra nem rakja pénzét lövöm!

A két hulla sebeiből párolog a vér, az egyik még vonaglik, a fegyvertelen vásárosok meg vannak rémülve, lerakják pénzöket, Dovecz felszedi s a *gyilkosság* után eltünik az erdőbe.

A pandurok összeseregelnek, nyomon járnak, rá rohannak Doveczre, lekötik, beviszik a vármegyére, kikötik szabad ég alá, a *statárium* kérlelhetetlen, és Dovecz függ.

Farkas Béni a zsidó zsivány, több éveken át gyilkolva rabol, megfogják, becsukják; megszökik, s ezt ismétli nyolczor, végre hurokra kerül s most élethoszszanig ül Szamosujvárt, ha csak meg nem szökik *kilenczedszer.*

Egy békés polgár csendesen ül szobájában, iró asztala mellett dolgozik; két ur, ka-

tonatiszt mindkettő, pár szó váltás után, korbácscsal vágja szem közt, egy pálczával védi magát, a két tiszt kardot ránt, a megsebesült testéből omlik a vér, földre hull, a földön vágják, szurják, s mikor bele fáradtak a vagdalásba, megszaladnak.

A sebesült napokon át haldoklik, a város elkeseredetten tüntet, az ország fel van ingerülve, városok, megyék, törvényhatóságok, népgyülések kérelmeznek; három hete mult s a vizsgálat foly!?

Nagy Fridriknek sensousi-i nyaralója mellett volt egy szélmalom, minden áron meg akarta venni, de a molnár nem adta, végre haragosan mondá a király:

— Ha nem adod, elveszem!

— *Tessék, vannak még birák Berlinben!*

Hol vannak a mi biráink? Győrött, Egerben vagy Kolozsvárt?

Kérdeztesd meg gróf Péchy Manó kolozsvári képviselőtől; hol szokták a kihágásokat nagy Magyarországon büntetni?

Isten áldjon, vigasztaljon és gyógyitson!

barátod

Telcki Sándor.

LEVÉL
BARTÓK LAJOSHOZ.

„Kedves Öcsém!

Köszönöm, hogy megénekeltél — de kár rám vesztegetni a nótát. Volt tán egy idő, ott Bem mellett, vagy Garibaldi körül, mikor engem is érinthetett volna a ritmus; — *tempi passati.* Most? itt felejtett veterán a multak dicsőségéből, egy darab rongy a szabadság véres zászlójáról, egy élő emlék a nagy és véres napokból: mint kiaszott, félig elszáradt kóró a homokbuczkán, sinylem az idők mostohaságát; iparkodom feledni, és nem tudok felejteni.

Ne hidd, hogy mind édes a multak emléke. Sok abban a fanyar s van benne keserü is, de keserüségében is van nagyszerüség; fenn álltunk s nem valánk meggörbedve, fe-

jünnen jött a csapás s nem alulról a protekczió, üldöztek bennünket, de nem nyalattak velünk tányért, elszedték fegyvereinket, de hónaljainkat alá nem tettek asztalkendőt, foglyok, számüzöttek voltunk, de nem kellnerek és lakájok.

Szerettük a földet, s szerettük rajta az embert, s ha kellett, vérünkkel trágyáztuk parlagait, soknak hullája is ott maradt.

Ma már feledve vannak azok, kik halni tudtak érte, s a kik élnek felejtve még jobban, s pirulnak a be nem váltott nemzeti becsületszó miatt.

Segesvárnál ott van Skariatin emléke, Aradnál ki látja *őket?* Henczy szobrának naponta kalapot emelnek azok, kik kegy után kunyorálni járnak uj Buda várába, az uj épület udvara tiszta Batthyányitól, Csányitól. Petőfinek szobrát nem tudta összehegedülni Reményi, Szt.-Gellért hegyén a *bizalom* honol.

Furó csizmadiának nálunk mind a két lábát elvitte a német ágyugolyó s tiz élő gyermekével koplal; hány kanczellárt hizlalunk? s köztük Nádasdy uramat.

Igaz, a csizmadia nem varr a lábával, s ha nincsen lába, nem kell rá csizma, ez az előnye; de Nádasdy ur is itthon költhetné el a nyugdiját, mert ez aztán az ország hátránya.

Komolyan, szépen, magasztosan irtál hozzám; hitted *megértem*; igen barátom! *éreztem*. — csak is egyben tévedtél; hősöd gyarló, de ruhája pompás, te voltál a szabó. Én megkisértem vigan válaszolni, küldöm neked *Hamlet* kaczagását.

Ujból küldöm képem, és irok neked. Ez már nem a fehér szakálu, tar fejü, életunt, tisztességes öreg ur, hanem a reménynyel telt, hittel spékelt, meggyőződéssel szarvasgombázott katona az ő hiuságában, kisujtásozva, felcsillagkeresztezve, majdnem látszik rajta, hogy *könyökig mind tejfel*. — Barátom! nem ösmerte még akkor a perlekedés hináros mocsárait, az ingoványt a paragrafusok süppedékeiben; nem a végrehajtót, ki jól lakik nálad s elviszi párnádat; ezt a szende urat, ki édes mosolylyal huzza le ágyadról a lepedőt s bele fujja az orrát; nem a fináncz urat, ki lepecsételi hordódat, megakczizol, szüz dohányt pipál, s énekli a *Szózatot*; az adót, ezt a 107 hasu hydrát, azokkal a fene *libellusokkal*, mely mindegyik a csörgő kigyónak trillázó nyelve, s mikor kifizetted, akkor jönnek, hogy még hátra van a java; az uzsorás zsidót, örményt és keresztényt kanban és szukában, kiknél a kamat tőke s a tőke nem elég kamat, mely tokhallá szárasztja a magyart; a föld árját,

mely ellepi a fél országot; a vizárt, mely Szegedből Velenczét csinál romokból; a szombatot, mikor jön a jegyző s küldi be esküdt uramtól a *vevényt*, mely mindég vesz és soha sem ád, rosszabb Caraffa ingyen gazdálkodó labanczainál, rosszabb Musztafa basa harácsoló kurdjai vagy turkományjainál, mert ezek kipusztultak idővel az országból, de ez örökké él s beléd poloskálja magát; az esőzést, mikor elkezd permetezni lassan szép csendesen, szitál mint a pitlis malom, s tart uj holdtól uj holdig, a vizet nem ereszti át az agyag, az élet sárgul s a jószágnak szőre felborzosodik, azt ellepi a rozsda, ez meg lesoványul, a birka kapja a mételyt, a szarvas állat a szőrférget, csak bőrivel fizet s árát elviszi a szolgabiró adóban.

E kép éltem második felvonásából van, melyben hatásos jelenetek voltak, s az egész felvonás Olaszországban folyt. Most már csak emlékek s ködfátyolképek a multból, eloszlottak mint a délibáb, mely csakis egy kevés nyirkot hagy maga után.

Mekkora reménynyel valánk eltelve s mekkorát csalódánk. Magentát, Solferinót Sadowa követte; a zsandár számunkra tisztitotta fegyverét, a beczirker utra füzte bocskorát, az adót dragonyosokkal kellett felhajtani, a

magyar egyetértett. S midőn azt hivők, hogy megfogtuk a világot, kaptuk azokat az urakat ott a veres karosszékben, a delegácziót, a magyar reichsrathot, a quotát, egy csomó konzorcziumot *csikmászos* (zsák-utcza) vasutakat, sok schwindelt, több svihákot s legtöbb adósságot.

Koltón, Nagybánya mellett, május 22. 1879.

Szives üdvözlettel

Sándor.

DEÉSI LEVÉL.

K. PAPP MIKLÓSNAK.

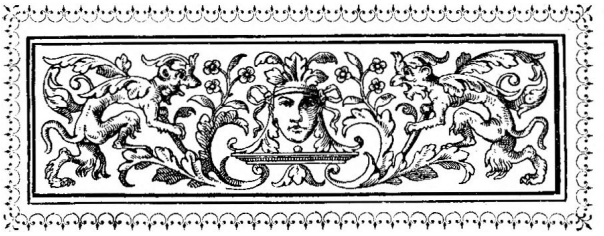

Felszólítál, irnék valamit a deési kiállitásról. Nehéz feladat, de azért mégis megkisértem. Rövid vázlatot adok, s dióhéjba szoritom a nagy egészet.

Ott, a hol a kiállitás végett, a kirakatokért készül az épület, s csoportozatokban, rendszeresitve van minden, ott könnyü a kiállitónak, könnyü a látogatónak, végig járván a csarnokokat s a mellék karzatokat, rögtön tiszta fogalma van, s eleven képet formálhat magának az összes egészről.

A deési kiállitásnak két nagy hátránya volt. Az első az, hogy három egymástól távol fekvő épületben volt elhelyezve: a termény-, az ipar-, és a gépek, külön épületekben.

A második az, hogy nem levén gőzzel

való közlekedési utja, mindent tengelyen kellett oda szállitani. De mind ennek daczára eléggé sikerült, — ezt Bánffy Dezső főispánnak, Roth Pál polgármesternek és Kornis Viktornak lehet köszönni, kik nagy szorgalmat, kitartást és sok jóakaratot tanusitottak a kiállitás rendezése körül.

Én mindig és mindenben nagyra becsülöm a jóakaratot, kivált ha azt hazafiui indok vezeti; ők nemes czél felé törekedtek. — fogadják e sorok irójának elismerését.

A gazdasági termény-kiállitás mindenütt egyforma, — a keret kisebb vagy nagyobb, a helyi viszonyok szerint, de a *quodlibet* kép mindenütt hasonló; csinossága az összerakástól függ, s ez Deésen eléggé sikerült, különösen a gyümölcs-kiállitás.

Erdélyben, a gazdászatnak talán egyetlen ága sem haladt annyira előre, mint a gyümölcsészet, s különösen a szőlőszet; — e téren valójában tudományos szakembereket üdvözölhetünk, — csak egynehányat emlitek meg: Kemény Istvánt, Paget Jánost, az öreg Bodor Pált s boldogult Nagy Ferenczet, mint uttörő kezdeményezőket, mint az almának, körtének, szőlőnek apostolait. Utánok jönnek nyomdokaikat követve: Veress Ferencz, ifj. Bodor

Pál, Szentgyörgyi Lajos, Brassay József, Fekete Pál a kóbor tanár, és Horváth Bertalan a Teleki Miska hagyatékának nagyon értelmes jószágigazgatója. — De nem szándékom névsort irni; tudom te sem vágyol utána, a többit hát elhallgatom; pedig az erdélyi gazdasági egyletet, és a kolozs-monostori gazdasági tanintézetet is megemlithetném.

Furcsán hangzik e tétel: *„gazdasági és terménykiállitás a csizmadia szinben“* . . . de hát — szegény ember vizzel főz, és mit csináljon az ember, ha — egészséges.

Nem éreztük a *Juchten*-szagot, nem láttuk a *kordoványt*, nem kináltak a római hölgyek számára készült *ingens ruber cothurnusokkal*, s a patkoló czigány kovácsok kalapácsolását sem hallók, — és ha szent Genovéva templomából Pantheont lehetett csinálni, s Petőfiként *„istenházából csárdát“*: miért ne a csizmadia szinből *„palais des industries“*-t. Köszönet a nemes czéhnek, hogy átengedte!

A tárgyak falak hosszában s középen állványokra voltak felállitva, — egy kissé gyéren ugyan, de hát minek szoruljon az ember, ha van elég helye.

Itt voltak az *uradalmak* terményei kiállitva; — furcsán vagyok én e szóval: *„ura-*

dalom" — mikor erdélyi *uradalomra* alkalmazzák. Mindig a monakói uralkodó herczeg jut eszembe, mikor azt mondta: „*az én államaim!*" — s elmondom Szombathelyivel a „*Herczeg asszony*"-ból: „*crrredeti!*"

A — nevezzük teremnek, — legfensőbb falánál a *buffet* szép urhölgyektől felszolgálva; de jól esik szép kezek töltése után az ital, — s valahányszor az a szerencse ér, hogy ilyen virágszál *Hébék* töltenek nekem, mindig áldom istenemet, hogy sem vegetarianus, sem priesnitzista nem vagyok; s igérem is nagyságtoknak, hogy semmiféle mértékletességi egylet tagja nem leszek.

Az étkező asztaltól jobbra, a terem szeglетében Bánffy Dezső és a báróné egyetemes kiállitása, — mellette tőszomszédban a Bethlen Sándoré; — a mit az egyikről mondok, értse magára a másik is.

Jól esett látni ezt a két kirakatot, — hiven képviselte ez egy falon lakó uri család foglalkozását, majdnem életét. A gazda fáradozásainak gyümölcseit, a jó háziasszony s áldott anya törekvésének mannáját, égből hullott gyümölcs a szeretet kertjében; — leányának festése, s ujjainak varrása, finom fonal a guzsaly mellől, hosszu téli estéken pergetve

és eregetve, a család és kandalló tüze mellett fütkerézve, izléses szövetek tarka szinvegyületekben, — háznál font szép fehér tiszta kosarak megrakva gyümölcscsel, — veteménymagvak, külföldről honositott termények, otthon festett és beleégetett porczellántányérok, — házi kötelesség és mulatság egy kalap alatt, foglalkozás a ház táján, teremtés a családban.

Ismerősökre akadtam, s mint jó barát üdvözlém őket, — Székesfehérvártt láttuk utoljára egymást, — én örültem, — sok jó órát töltöttem mellettök: Teleki Miksáné czifrán varrott abroszai és párnahéjai azok, — mondám nekik: *salve*!

Csiky Imre egy darab páczolt sonkával megkinál, — pompás! — Brunner Károly egy pohár hazai fekete burgundi bort diktál belém, — nagyszerü! — s haladok kifelé.

Az ipar-tárlat udvarán ismerőssel találkozom.

— Na hát milyen? kérdém.

— A csapó boltja — *kicsiben.*

Hiában, vannak emberek, kik soha semmivel nincsenek megelégedve; ez rosz gyo-

morra, vértolulásra, epe-kiömlésre mutat, s vér helyett sárviz kering ereikben.

Kerülöm az ilyen embert.

Beléptem az első terembe. Három ablaka van, a közbelső ablak felett a király s a királyasszony mellképei, — alattok a főispáné, élet-nagyságban.

Én konyitok a képekhez; alig vártam hogy láttávlatba jöjjek; — végig néztem a *„nemzeti művön,“* meggörbült a hátam s elkezdtem dorombolni, mint a macska. Gondolám magamban: *feltaláltam!*

Visszaemlékeztem gyermekéveimre, s azon két képre, mely elenyészhetlenül megmaradt emlékemben, s melyek még ma is diszlenek, s ékesitik a templomot, melynek büszkeségei.

Mező-Aranyoson az oláh templom verandájának fa-falára van festve e remek mű. Messze földön, nagy Kanaán országban történik: két zsidó, hosszu rúdon vallaikon viszik az óriási szőlőfürtöt, melynek terhe alatt meggörnyed zsidó és rúd, s mind a két zsidón -- *kővárvidéki fehér guba van.*

Kováson az *„Iconostasiu“* felett, az *„utolsó itélet“* van megörökitve. Fenn a magasban, villámló s menyköveket czikázó nehéz fellegek közt trónon ül az atya, mellette a fiú, a megváltás jelvényére támaszkodva, felettök

kitárt szárnyakkal a galamb-szentlélek. Jobbra az üdvözültek menyeknek országában, balra a kárhozattak, pokloknak mélységes fenekén; — a kép balszegletén legalól egy veres orru, púpos hátu, sánta zöld ördög, három águ vasvillával egy urnak odaszur — amin a zsandár ül; a vér téglaszinben kibugygyan. s csordultában e szavakat formálja: *ne ítélj hamisan!* Nagy gyanum van, hogy az a feketébe öltözött uri ember valami biró lehetett, a ki hamisan itélt.

Férfikort értem már, éltem napjainak delén valék, földönfutó, menekült emigráns; Italiában láttam, az Appeninek aljában, Brandelio városkában, — ezt is hiven őrzi emlékem.

Tág térség, pálmafáktól környezve, melyekről dúsan csüngtek le a gyümölcsök, s girlandokat formáltak, három *banán*-fa között az áldozat oltára füstölgött, — Izsák térdelve az oltár márványára helyezé lehajtott fejét, Ábrahám — az Ur öreg hüséges szolgája dupla csövü kovás-puskával czélba veszi Izsákot, az ő fiát, — fenn a fellegek közt egy kis kövér angyal, a természettől megáldott öntözőjével s kovás-puska serpenyőjét nyirkositja. Ábrahám cserszent, de a puska csütörtököt mond.

Közeledem a sirhoz, tárt karokkal vár a *házsongárd*, és Czecz Péter, — amik voltak elmultak, „*sic transit gloria mundi.*“ — A jó pap holtig tanul, a műkedvelő holtig lát, — ha meg nem vakul. Az én szemeim is láttak! . . . . látták a deési kiállitáson Bánffy Dezső életnagyságu arczképét, aláirva: Nagy György!...

Uram! szólitsd el a te öreg szolgádat!

E teremben is ismerősökre találtam: Fischer Vilmos gyönyörü porczellánjai, a feketeerdői üveggyár krisztálytiszta üvegei, Weress Ferencz pompás *photoceramicjai*, — Szepessy zsoboki márvány izléses és potom áru kirakata. — Bánffy Adám két Palissy-tála és egy ódonszerü magyar kupája, honfoglaló buzogányos vezérrel. — *Szerénység ékesíti a fiatalt!* — mondja egy nagy német. — Ő, ki remek műveivel tele tömhette volna az egész termet, három darabbal jelent meg: *lux a non lucendo*!

Tatrosy Mór ur is elhozta botját, s árult norinbergi czikkeket — Krebs et Ignátz *bécsi* gyárából.

Duchonyi János kárpitos izlésteljes salongarnitura butorai és függönyei, Bak Lajos

koczka-padlói, — Triska zongorája szintén feltüntek.

Lakatos és kovács munkák közt Veres Dániel Kolozsvárról, nagy mester, bárkivel versenyezhet szakmájában, — nem titok előtte a Wertheim-zár, s felnyitja ő azt — a német boszujára.

KÉT LEVÉL
HUNYADY MARGITHOZ.

I.

Kegyednél voltam egy este, müvészetről csevegénk; elmondám tapasztalatimat e téren, figyelemmel hallgatá s végre azt kérdé:

— Olvasta e „*Fülöp szerelmé*“-t Feuillet Octávtól?

Nem olvasám. Másnap elküldte, én végig nézém, s különösen helyeket, melyeket irónnal megjegyzett; — megirám kegyednek véleményemet e műről, s ez alkalmat nyujtott többszöri vitatkozásra.

Én feledém Feuilletet, Fülöpöt; — mult hónapban egy jó barátom és rokonom látogatására mentem, nem volt otthon — unalmamban az asztalon levő könyvek közül egyiket kezembe vettem, — gépiesen kezdém olvasni, s midőn e tételhez jöttem:

„Európa az utóbbi években három kitünő szinésznőt látott és csodált, kik egyenlő mértékben egyesíték magukban a dicsőség és tisztaság fényét. Meg is nevezhetném őket, s talán kötelességem is volna, miután hősnőmet ők teszik valószinüvé, — de inkább oda hatok, hogy felismerhetők legyenek. Ez nem azt teszi, hogy saját képeiket rajzoltam volna, — a regényiró nem fényképész, s nem is kell, hogy az legyen, — de miután hol baráti viszonyok, hol hü elbeszélések következtében jellemökkel megismerkedtem, föltettem magamban, hogy hármójokból egy negyedik személyt vonok le, kinek — bár azokból születik — nem kevésbé meg volt a saját élete . . .“

A regény mellett virradtam. Eszembe jutott kegyeddel való vitatkozásom, — Legouvé nekem ad igazat. A könyvet elhozám engedelem nélkül, leforditám, s most nyilvánosan kérek bocsánatot Teleki Domokostól, hogy regényét *elraboltam*.

Volt nekem egy bátyám, — igen müvelt, eszes, tudós, érdekes ember: *Teleki Imre*, 1792—93-ban künn rekedt Párisban, személyesen ismerte Dantont, Robespierret, Saint-Justet, s különösen Klotz Anacharsist; — ő kezdte velem a franczia irodalmat megismertetni, — nagy könyvtára volt, s bibliotheká-

jának nagy részét még éltében oda ajándékozta, nem tudom már melyik collegiumnak.

A tanár urak egyszer tiszteletére mentek; — az öreg ur kérdezősködött a könyvtárról, mire az egyik tanár, szinte szégyenkezve mondá:

— Biz abból már több kötetet elsikkasztottak.

— Örvendjen rajta, tanár ur, mert látszik, hogy olvassák!

E családi hagyomány szolgáljon mentségemül. —

Tengerész kitétel: „*lobogó fedezi a portékát*," — az iró neve kezeskedik müvéről.

Legouvè Ernő a harminczas évek irodalmi dicsőségének öreg gárdájából származik, — a franczia irodalom *aranykorából*, — melynél magasztosabbat soha egy kor sem ünnepelt, s ha visszaemlékszünk ez *iró titánok* neneveire, csodálkozó bámulattal kell meghajolnunk azok előtt, kik az emberiségnek oly fényesen világítának

Csak nehány nevet emlitek, kik a lángész legióját képezik, kiket bátran nevezhetnénk a *tizenkilenczedik* század *eleven* szépirodalomtörtének.

Hugó Viktor, Lamartine, az öreg Dumas, Balsac, Sue Eugen, George Sand, de Vigny

Alfréd, Méry, Gauthier Theophil, Janin, Musset Alfréd, Karr Alphons, Scribe, Lamenais, Delavigne Kázimir, Beranger, Michelet, Quinet Edgard, Blanc Lajos.

Ragyogó *constellatio* a szépirodalom csillagos egén.

Legouvé Ernő a franczia akadémia tagja — egy a negyvenből, — 1807. február 15-én született Párisban; eleintén szindarabokat irt, legtöbbnyire Scribe-el közösen. — Néhánynak czimét emlitem: *Adrienne Lecouvreur*, (1849.) *Bataille des dames*. (1851.) *Les contes de la reine de Navarre*, (1853.) *Medée*; — e tragediát *Rachelnek* irta, — nagyszerü, pompás, magasztos versekben, költészeti ékesszólással, — a nagy tragikai szinésznő — mint maga mondá — erején felülinek találta; — 1856-ban Montanelli olaszra forditotta s *Ristori* asszony eljátszta, olyan erővel, bensőséggel, igazán, hatalmasan, hogy midőn a világrészt — mindenütt diadaltól kisérve — átutazá, *Medée* volt leghiresebb szerepe.

Legouvé a franczia senatus egyik republikánus tagja, s Franczia ország egyik legnevesebb irója, — azon ritka, kivételes megáldottak közé tartozik, kik aggkoruk daczára, egészséges testtel, fiatal lélekkel, remekmüveket teremtenek.

Isten áldja! — haladjon a müvészet rögös utján békével, kitartással, szerencsével, — s tartsa meg

Kolozsvárt, 1879. decz. 15.

barátjának
Teleki Sándort.

II.

— — — — — Azt irja kegyed, hogy jutalomjátékául *Beatrixet*: *a müvészet Madonnáját* választotta.

Jól tette.

A Legouvé neve, a regény nagy sikere, melyet európaszerte aratott, — maga az iró darabbá alakitá át, s az, hogy a *Theatre francaisban* tetszéssel adatott, biztosit, hogy Nagyvárad igen müértő közönségének is megnyeri méltánylását.

Én a darabot, mint ilyent nem ismerem, de ha a regény után következtetni szabad, sikert várok, mert a regény cselekvény teljes, egyöntetü, az egész egy *egészet* képez, az epizodok nincsenek hátrányára a főcselekvénynek, és Legouvé, ki nagy mestere a szinmüirásnak, teljes ismeretével bir a szinpadnak, bizonyára helyesen és hatásosan *inscenirozta*, alakjai már

regényében beszélnek, járnak, kelnek, elevenek, szóval ki vannak domborítva, különben mint fentebbi levelemben mondtam: *a lobogó fedezi a portékát,* az iró neve kezeskedik müvéről.

Nem akarom én ezzel azt mondani, hogy a nagy irók mindig remekmüveket irnak, hijáaa — a legjobb szakács is főz néha *koficzot.*

A világ legnagyobb költőinek is vannak olyan versei, melyet még én sem irnék alá, már pediglen nálamnál füzfább poeta nincsen e széles nagy világon; — Ecsedy mellettem egy koloszszális Homer!

Emlékszem, kamasz éveimben midőn szivem Kupido édes mérgü nyilával átspékelte, a hold halvány fénye mellett merengtem, lenge éji zefir szellőjét lehelve rám jött a turbékolás, rajongó lelkesedéssel *savanyitottam* neki a gyötrő szerelem lirájának és *pingáltam* egy verset, melyet egy barátom — még ma is él — elolvasott, s még ma is szédül tőle.

Választását helyeslem.

Nagy nevü irónak nálunk ismeretlen darabját választá.

Meglehet *Ubrik Borbála* jobban megtöltötte volna a karzatot, — Brábánti Genovéva több könyeket csal a zsebkendőkbe, — *Perovszky Zsófia* kivégeztetése rémesebb, — és

Garfield meglövetése korszerübb, . . . de a művészet a *kasza* felett áll;

Debreczenben sikerült kegyednek Dumas *Bagdadi herczegnéje*; kivánom, hogy Nagyváradon sikerüljön Legouvé Beátrixa.

Mindig barátja

Koltón, 1881. julius.

Teleki Sándor.

PRIELLE KORNÉLIÁNAK.

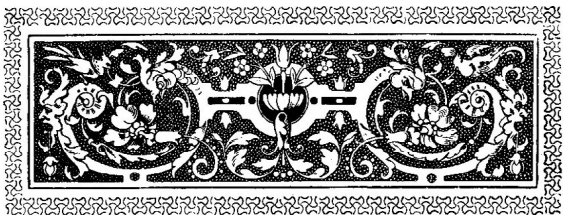

Kolozsvár, április 14.

Asszonyom!

Nem akarok nagyságodnak elismert nagy művészetéről beszélni; nem azon buzgalomról szólani, melylyel negyven éven át lélekerős akarattal, fáradhatlan kitartással, szinügyünknek, — általa nyelvünknek, s ezzel nemzetiségünknek használt; nem azokról az oktatásokról beszélni, melyekkel három nemzedéket tanitott, s melyek által szerettette, bámultatta magát, s melyek által kedvencze lőn nem a közönségnek, hanem a *nemzetnek*. Ezek, asszonyom, világos tények, csak a vak nem látja.

Én *Korneliával* akarok csevegni, az én módom szerint; és elmondani egy pár ese-

ményt, mely szivemet nyomja, melyen hálás köszönetem könnyithet.

Vége volt mindennek. Hajtottak a szégyen, gyalázat bitójára, többeket a mészárszékre. Világostól Aradig egy nagy *eklézsiakövetés* volt. Én megkaptam a *kolerát*, mely velünk szövetkezett az osztrákok és oroszok ellen, s melyet az, a ki minket *elárult*, nem akart felhasználni. Csoda módon fellábbadtam, gyenge s nagyon éhes voltam. Vánszorogtam *Sarkad* utczáján; az éhség vezetett. Törött léptekkel botorkáztam a nagy utczán, egy ablakból nevemen szólitanak, visszafordulok s az egyik ház ablakában látok egy tündéralakot, ki kezével magához int.

— Jézus-Mária! hogy néz ki maga! — mondá Prielle Nelli.

— Ugyebár megkoptam! A kolera majorságilag gazdálkodott bennem, s teljességgel nem trágyáznak.

— Jöjjön be.

Bementem.

— De hát ugyan mi baja van?

— A kinek most baja nincsen nagy Magyarországon, az nem becsületes ember! De az én országos bajomhoz még az is járul, hogy most kelek föl a kolerából s nagyon éhetném.

— Heveredjék le a divánra, s hogy ne unja magát, mig vissza jövök, olvassa.

Egy könyvet adott kezembe. Oktáv nyomtatvány volt, sárga boritékban; „*Fehér és Fekete*", szinmű Kuthy Lajostól. Mintha csak tegnap történt volna, ugy emlékezem rá.

Kevés idő teltével visszajött kegyed, egy tál párolgó huslevest tett elémbe; ettem s éreztem, mikép válik vérré bennem.

— Töltött káposztám is van, de nem adok belőle. Megterhelné a gyomrát. Maradjon itt nálunk, én ápolni fogom; aztán tudja, ugy szeretem én az erdélyi embereket, akár meghaljak érettök.

Megcsókoltam a kezét s távoztam.

Sok, sok idő telt el. Tizennyolcz esztendő! Keveset az aradi várban, egy kicsit az akasztófa alatt, aztán a hazátlanság nagy honvágygyal, szüköllködés egy kis nyomorral gárnirozva; csalódások, üldöztetés, *heczczek* a menekültekre; végre fegyver a kézben és *dicsőség*; sok taps, bokréták és babérkoszoruk.

De jól esik visszaemlékezni! Kiszállni a *mai* moslékból, s megszáritani magát a dicső multak napsugaraiban.

A számüzöttnek visszaadták, hazáját, a menekültet visszaadták hazájának.

Gloria in excelsis!

Tizennyolcz esztendeig elitélve lenni, a vágyódás, sovárgás, epedés, kényszer munkájára — nagy sor!

Tizennyolcz esztendő multával letérdepelhetni erre az elátkozott földre, melyet vizár áraszt, nyomor kinoz; melyben a birtokos kis árendás, az iparos fehér néger, idegen az ur, az ország gyarmat-ország, s az adó *suprema lex*; és mégis *hazám*; s ezt a rongy földet imádni szivünk egész melegével, lelkünk egész odaadásával, visszajöni bele, a miénkekhez, a legnagyobb boldogság.

Számüzetésem alatt, midőn a honvágy környezett, semmire sem vágytam jobban, mint édes anyámat látni, a nagy-bányai kohófüst szagát érezni, czigány-muzsikát hallani, és — magyar szinházba menni.

A szinmüvészet iránti szenvedély véremben van. Apámtól örököltem s gyermekeimbe is átment.

Nevelőm: a jó öreg Táncsics Mihály, „*Életpályam*“ első kötetében ezeket irja rólam:

— „Emlitettem, hogy Sándor urfi nem szeretett tanulni. Bár hat évig lakott a piá-

risták közt, nem értették a tudományok iránt beléje kedvet önteni; én gyönge oldalát kitanulva, képes valék őt arra birni, hogy a tantárgyakat ugy a hogy megtanulta. — Egész lélekkel a szinészeten csüngött, tehát azzal serkentettem, hogy ha ezt vagy azt a tantárgyat megtanulja, szinházba megyünk. Ez használt!"

Pestre érkezésem első napján hova mehettem volna máshova, mint a nemzeti szinházba.

A támlaszékek első sorában kaptam helyet, egy kövér vén satrantyu szomszédságában, ki ugy lihegett mint egy gőzfuvó, izadott mint egy jármas ökör, és szüntelen fújta az orrát, mint az ezred trombitása hadgyakorlat alatt.

Egy társalgási darabot adtak. Kegyed és szegény boldogult jó Kálmánunk játszottak benne. Az első felvonás közt, Mikes János nagybátyám, kivel jövetelemet tudattam, de nem volt időm tiszteletére menni — reám ismer, örömteljesen intett kezével, hogy menjek fel páholyába.

Én a támlásszékek sorának közepén ültem. Keresztül kellett hatolnom, s vagy tiz egyént kijövetelem által háborgatnom. Ez na

gyon nyugtalanitott. A mint felállok, nagy ügyetlenül a vén asszony lábára lépek; ez fájdalmasan felsikolt, a közönség reánk néz, én zavaromban megbotlom, s azon veszem észre magam, hogy a vén Klepsidra ölében ülök. A banya egyet jót lök rajtam, a közönség el kezd nevetni, s én a tisztelt publikum nevetése közt tartom dicsőséges visszavonulásomat.

Rangomhoz illőleg János bátyám páholyában ülök a főhelyen. Kezdödik a második felvonás. Szerdahelyi Kálmán kilép, a páholy felé tekint, rám ismert, fennakad a szerepében, s nehezen folytatja mondókáját. Kegyed reám tekint, s tekintetében annyi jóság, annyi öröm, annyi részvét, — igen, egy nagy vigasztalás volt! Éreztem, hogy érzi azt, mit a számüzött érez, mikor hazájába vissza tér!

— János bátyám, menjünk fel a szinpadra.

— Minek, hiszen magát már ott senki sem ismeri.

— Tán mégis.

Radnóthfay páholyába mentünk s ő felvezetett a szinpadra. Régi jó barátim, köztük bajtársaim: Szerdahelyi Kálmán, Feleki Miklós, Tóth Józsi, Szigeti Imre, Komáromy, Gozon,

Kaczvinczky, Szathmáryné, átöleltek és *lön nagy vigasság a komédiások között.*

Kegyed is kijött öltözőjéből, megfogá két kezemet, szemeimbe nézett s ennyit mondott:

— Isten hozta önt!

De hogyan volt az mondva! igaz, — *Prielle Kornélia* mondta.

Még voltunk hatva mindnyájan s legjobban nagybátyám, ki engem nagyon szeretett, s hogy elérzékenyülését némileg titkolja, felém fordult:

— Hát igy vagyunk? hiszen maga nagy ember a pesti szinpadon.

Tizennégy évvel ezelőtt történt ez, s azóta kegyed mindig nőtt müvészetében. Ma Kolozsvár városa szerencsés pályájának 40-dik évének jubileumát ünnepelni. Én is eljövök müvészetét bámulni, és megköszönni azt a tányér levest, melyet Sarkadon a betegnek adott, és azt a *tekintetet*, melyre az amnestiált számüzöttet méltatta.

Köszönöm, asszonyom!

AZ ELSŐ KÖTET TARTALMA.

Oldal.

Ajánlás Jókainak 5
Levél Csukássi Józsefhez 7
Hugo Viktorról. Emlékezés 9
Egy karácsony estéje Hugo Viktornál 21
Bem József tábornok, az erdélyi hadsereg vezére . . . 41
1848. Deczember 25-ike Kolozsvártt 47
A halál torkában 67
Aradon 99
Luzsenszky Lajos 115
Kerekes Márton 127
Lendvay Marcziról (Csevegés) 133
Gróf Teleki Sándor és Elemér a Sas 145
Az én kacsáim 159
Egy párbaj története 175
Nyitány a „Miska biographiájához" 211
„Magyar kutya!" 225
Bismarck (Sohn) 235
Két levél:
I. Ihász Dániel levele Teleki Sándorhoz 245
II. Válasz Ihász Dániel levelére 249
Sámi László levele Teleki Sándor ezredeshez 255
Bartha Miklóshoz 271
Levél Bartók Lajoshoz 277
Deési levél K. Papp Miklósnak 285
Két levél Hunyady Margithoz 297
Prielle Kornéliának 307